

Адабият Дагъыстан

16+

ISSN 0235-0157

Тангчолпан

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР - АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

„Мочла Насруддин“

4/2016

июль - август

“Молла Насрутдин” деген спектаклден. Б. Муратова ва Т. Ѓажиев

ТАНГЧОЛПАН

Эки айда бир чыгъагъан чебер - адабият ва
жамият - политика журнал

Учредитель
Правительство
Республики Дагестан

1952 йылдан башлап чыгъа

Издається с 1952 года

4

2016

июль - август

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и
“Литературный Дагестан”

БУ НОМЕРДЕ:

ДРАМАТУРГИЯ

- М. КЪУРБАНОВ. Молла Насрутдин.....3
Ш. АБДУЛЛАЕВ. Магъаммат Къурбанов
яратгъан келпетлер30

ПРОЗА

- А. ДАЦИЕВ. Топуракъ ва намартлыкъ
(давамы).....33
И. ХАМАВ. Хабарлар.....58

ПОЭЗИЯ

- АТКЪАЙ. Аманхорну къабуру.....66
КЪ. ШАМСУТДИНОВ. Шигърулар.....67
М. АДильХАНОВ. Шигърулар.....69
М. АТАБАЕВ. Шигърулар.....71

ТАРЖУМА

- З. КАФЛАНОВ. Шигърулар.....75
ФОЛЬКЛОР.....78

Баш редактор
Мурад Агьматов
тел. 67-16-31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
тел. 67-18-89

Редколлегия:
К. Абуков
А. Абдуллатипов
З. Акавов
С. Алиев
Ш.-Х. Алишева
М. Атабаев
А. Гьажиев
А. Жачаев
Б. Магьамматов
М. Шихавов

Редакцияны адреси:
367025, Магьачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия - 67-18-75
редакторлар - 67-18-89

ТАНГЧОЛПАН №4
на кумыкском языке
июль - август

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Электронный адрес журнала:
Tangcholpan@mail.ru

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Журнал зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций. Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0022 от 21 мая 2009 г.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Тангчолпан №4 2016

На кумыкском языке

Выход в свет 18.08. 2016 г.

Тираж 735 экз.

Заказ № 0704 Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан. Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367025 РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Драматургия

*Магхаммат Къурбановну
100 йылыгына*

Магхаммат КЪУРБАНОВ

МОЛЛА НАСРУТДИН

ОРТАКЪЧЫЛЫКЪ ЭТЕГЕНЛЕР:

МОЛЛА НАСРУТДИН.

ЖУМАЙСАТ – ону къатыны.

БЁРЮ – Насрутдинни хоншусу.

ХАСАЙ – ону уланы.

ХОСАР – юртну старшинасы.

МУЪМИНАТ – ону къатыны.

ЗАЗАВ – къысыр къатын.

ЧАВУШ.

СОЛТАН.

КЪАЙЫРБЕК.

ЖАНБЕК.

1 –нчи ГИШИ.

2-нчи ГИШИ.

БИРИНЧИ АКТ

Юртну ягъасындагы орам бой. Орамны тыш боюн тутуп ерлешген къабурлар, ич бойда къабурлагъа къаршы тигилген Молла Насрутдинни уйлерины арт бети ва къапулары гёрюне. Перде ачылганда, сыртында агъач булан эшекни уьстюнде терсине олтурган Молла Насрутдин сагънагъа чыгъа.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Юрю ,къурдаш, гесек ёлгъа ягъ эт, алты абат алсанг, къапудан гиребиз. Неге юрюмейсен?

ЖУМАЙСАТ. Аллагъым, муну гиши эшитмесин, яхари, агъачны озюнг гётерген учун, бу гъайвангъа не енгиллик бар? Сени де, агъачны да гётерип турагъан бу чу.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Я, сени гёзлеринг чоюнму? Агъач буссагъат кимни аркъасындадыр?

ЖУМАЙСАТ. Сени аркъангда, авурлугъун эшек гётерип тура.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Эшекге тикленип/. Яхари къатын, бу чу кюйсюз-

ге ошай, болмаса, башын салландырагъан тюгюл эди. /Эшекни мангалайына кьолун салып/. Башы чиркип бара.

ЖУМАЙСАТ. Дюр, барадыр, гъали озьуне агъач ташытмасын деп этеген гьиллаларыдыр. Кьодукъ заманында тююп, кьоркьутуп уйретген бусанг, гъали шулай ёнкюмес эди. Яман эшек кьылыкълары бар кьаркьарасында.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Эшекде эшек кьылыкълар болса айыпмы, инсанман деп турагъан сенде де бар чы эшек кьылыкълар.

ЖУМАЙСАТ. Таман чы, аллагъисен, эшегингни янын тутуп, кьуру бизге чанчылып турма чы. Эшегингни чи аявлайсан, бизин аявламасанг да.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Тамашамы дагъы? Ол чу агъач сама ташый, сиз не этесиз? Таман кьакъыллагъанынг – бар, от да ягъып аш эт. Эртенден берли ичиге рыцкы гирмеген.

ЖУМАЙСАТ. /Йыламсырай/.

Сен кюстюнме, хожабыз,

Биз ярлыбыз, сен байсан.

Дюньяны гюлю сёнер

Сен де бугюн мунгайсанг.

Нече керен олюп де,

Янгыдан тирилгенсен.

Дюньяны пашман гёрюп,

Шатлыкъ алып гелгенсен.

Пашман болма, хожабыз,

Апендибиз, минг яша.

Гюнсюз кёкде гюн йимик,

Сагъа шатлыкъ яраша.

Насрутдин, Насрутдин

Сагъа шатлыкъ яраша.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Йылама гъали, буссагъат шу агъачны сатарман да, санап саппа-сав аппасыны тутдурарман кьолунга.

ЖУМАЙСАТ. Дагъы, кёп зат гелир сени бир аппасынга.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен бар затны бирден сюесен. Ёкъ, олай болмас, кьатын! Аста-аста жыйынмагъа тарыкъ. Мен гьар гюн шулай бир аппасыны кьазанып йиберсем, бир айда тюппе-тюз 45 аппасы тебе бола чы. Бу кьайда барагъан затдыр?

ЖУМАЙСАТ. Кьошма гъали, айда 30 гюн болмаймы, гьар гюн бир аппасыны кьазансанг, 30 аппасы болмаймы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. 30 болса – 30 болсун, огъар чы бирдагъы бир ярайгъан семиз эшек алып болабыз, авлия!

ЖУМАЙСАТ. Эшек де бола, сен де бола! Садагъачыгъа ошап турагъан кьатынынга бир капот алайымы деп чи айтмажакъсан.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Аларбыз, кьатын! Биразгъа алгъасама. Башлап ишлеп болур йимик бир яхшы эшек алайыкъ, сонг...

ЖУМАЙСАТ. Гъалиге бизин бир кепек де акъчабыз ёкъ.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Негер алгъасайсан? Мен гъар гюн бир аппасы къазанаман, тюгюлмю? Сен де айтгъанлай, бир айдан 30 аппасы бола чы! Салырман 30 аппасыны кисеме де, барырман базаргъа да, алырман эшек де, гелирмен уйге, юхла, уян, уян. Бир айны гетгени не болсун?

ЖУМАЙСАТ. Яхшы, бир айны узагъына къазангъанынгны жыйып, эшек алажакъсан. О айда ашамай турарбызмы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге ашамай турабыз, нечакъы да ашап турарбыз.

ЖУМАЙСАТ. Не зат ашап?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не англамайгъан адамсан! Мен гюнде бир аппасы къазанмайманмы?

ЖУМАЙСАТ. Къазанасан, сонг о акъчаны да ашап къойсанг, эшек нечик аларсан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Буса эшекни алмай къоярбыз.

ЖУМАЙСАТ. /Йыламсырап/. Яхшы дагъы, сен эшек алмай деп, мен опуракъсыз къаларман.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Тарланып/. Этме дагъы, къатын, сен тарлансанг, мени де юрегим бузула. /Жумайсат къычырып йылай/. Гиши негер де йылаймы?

ЖУМАЙСАТ. Мен чи хари огъар тюгюл, анам эсеме тюшюп йылайман. Ол оьлмеген буса, мен сагъа харлы болуп къалмас эдим деп. /Молла Насрутдин къычырып йылай/. Сен де негер оькюресен кюр бугъа йимик.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ананг оьлюп, сен къалгъангъа мени башыма балагъ болуп.

ЖУМАЙСАТ. Олай айта бусанг, мен гетемен.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къайсылайдыр, Аллагъ буюрса?

ЖУМАЙСАТ. Нете, дюнья тармы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къайда баражагъынгны сама билейик, ким биле, сонг тарыкълы болуп йиберсенг.

ЖУМАЙСАТ. Сюйсем барырман. Барып биревлени алдында къуллукъчу болурман. Дагъы зат этип болмасам, етген биревлеге сув ташырман. Къой, халкълар сёйлесинлер, Молла Насрутдинни къатыны гъар кимге къуллукъчу болуп тура деп.

МОЛЛА НАСРУТДИН /тарланып/. Яхшы дагъы, шулай биябур эте бусанг мени.

ЖУМАЙСАТ. О чу гъеч, ондан онгсуз затлар да этермен.../гетеген бола/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гертилей де, гетип къалмагъай эди шу. /Барып билегинден тутуп/. Къайт жаным, мени къурсагъымны оьпкелери, юрегимни бавуру, къайт. Мен чи сагъа масхара этген эдим.

ЖУМАЙСАТ. Къой мени! Къайтмайман.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Энни, къайт дагъы.

ЖУМАЙСАТ. Къайтмасман!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къайт деймен чи сагъа!

ЖУМАЙСАТ. Къайтмасман деймен чи сагъа!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къайтмасанг, жырлы жагъаннемге тюшерсен бугъай!

ЖУМАЙСАТ /Молла Насрутдинге бурулуп/. Айт, не дейсен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бир зат да айтмайман.

ЖУМАЙСАТ. Къара гъали, бир юзюн сама бакъдырамы? Билемисен, Молла Насрутдин, не бар?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъы, не бар?!

ЖУМАЙСАТ. Шу агъачны сатма кюй буса, ун да алып, арив кюйде харс уруп гъалпама да этип, хонтайыбызны толтурар эдик. Сен де ач болгъансандыр.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Болур, болур. Гъали муштарлысы гелип алып гетер. Бер чи агъачкъомузну. Буссагъат алывчуланы жыйым. /йырай/.

**Къолума таякъ алсам,
Сен чыгъасан арекге,
Гирерсен алачыкъгъа,
Бёленерсен къувукъгъа.**

**Чыдама болур магъа,
Бизин къатын Жумайсат.
О-о-ой,
Агъачгъа бара-бара
Шалбарым пара-пара.
Уьлепе унубуз ёкъ,
Сатыв болса не бола.**

СОЛТАН /чыгъа, Насрутдинге/. Очар болсун, Молла Насрутдин!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Очар болмаса да къайырмай эдим, сатыв болса.

СОЛТАН. Агъачгъамы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Дюр эди.

СОЛТАН. Анабыз кант этип тура эди, агъач битген деп. Нечакъы дейсен бугъар?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бир аппасы десем кёп болурму? Оьзю чю залим тизив агъач.

СОЛТАН. Сени учун алты шайыны да къызгъанмасман.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Шулай болур яхшы ювукълар. Бу яхшылыгъынгны мен де унутман. Эшегим семиргенде, ярайгъан кюйде юклеп, агъач алып гелирсен оьзюнге, гъаппа-гъавайын.

СОЛТАН. Ашагъандан умут къолай деп турарбыз дагъы. /Кюлей туруп агъачны алып гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ма къатын, суйген кюйде харжла! Тек тарыкъсыз затлагъа чачып йиберме. Барып 6 шайыны дёрт пайына ун ал, эки пайына да эшекге арпа ал.

ЖУМАЙСАТ. Буму акъчаны магъа суйген кепде харжла деп берегининг?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Арты булан тарыкъсыз затлагъа тюгюл деп де айтгъан эдим.

ЖУМАЙСАТ. Ма эки шайынгны, эшегинге арпаны оьзюнг ал. Эки шайыгъа башыма салма къына, эки шайыгъа сагъыз аламан. /Гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /артындан къарап/. Гъали шу эки шайыны суйген кепде харжлама суйген эдинг бугъай. /Бираз ойлашып/. Адамлар ашамай турагъан къайда чыкъса ярамаймы экен. Ишле-аша, ишле-аша, дагъы ярлыкъ ёкъму?

ЖУМАЙСАТ /терезеден башын чыгъарып/. Сени чи къулагъынг парахат бугъай?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Энни къулагъым да ишлегенин сюемисен?

ЖУМАЙСАТ. Мен какичлеримни салып ягъайымы отну, уйде бургъуч агъач ёкъ чу!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Энни не этейик дагъы?

ЖУМАЙСАТ. Не этегендир, къайдан суйсенг де, буссагъат агъач табып гел! /Молла Насрутдин хонтурлана/. Уйню аварасын кютюп болмайгъан эркек, къатын алып не этединг дагъы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Халкъ этгенни мен де этейим деп алгъан эдим.

ЖУМАЙСАТ. Алгъан бусанг, овзге эркеклер йимик уюнгни юрютюп де бил.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ялкъгъанман, къатын, ялкъгъанман. Гъона эшек, гъона уйлер де, бары зат да сагъадыр, къойдум... /Бир якъгъа багъып юрюй/.

ЖУМАЙСАТ. Къайда сыпкъырылма къарайсан гъали?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гетемен, ашамай-ичмей турагъанланы янына гетемен.

ЖУМАЙСАТ. Сонг бизин ким сакълар? Авлия, къагъы баш.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сизин эшегиме аманат этемен.

ЖУМАЙСАТ. Къайда барасан, пакъыр, шу къуру къркъаранг булан не гьонер чыгъаражакъсан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гетме къой! Дагъы зат этип болмасам, абзар-абзаргъа гирип садагъа тилермен. Къой, халкълар сёйлесинлер, Молла Насрутдинни къатыныны эри садагъачы болгъан деп. Сонг сама да илыгъарсан бугъай.

ЖУМАЙСАТ. Гетме, гёзлеримни къапгъачы, юрегимни сокътасы, ман-галайымны минги, къайт!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бу гечеге агъач ким табар?

ЖУМАЙСАТ. Амал болуп гетер, Бёрюню чалисинден чурпу жыйып гелермен.

БЁРЮ. Орам - орамда айлана турмай, ичип-эсирип, абзаргъа къарап тур. /Хасайгъа ачувлана/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бий, унутуп да къалгъанбыз. Бизин чи Бёрюде бир манат борчубуз бар. Эсингдеми мен эки гюн оракъгъа баргъан эдим чи огъар. Гъона, овзю де геле тура. Къатын, бир манат тюшсе чи, ишибиз хотда эди.

ЖУМАЙСАТ. Къайдан тюшсюн, пакъыр, бизин йимиклени нечакъы къыйынын ашагъандыр олар.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /обтюп барагъан Бёрюге/. Бёрю, къайсылайдыр, Аллагъ буюрса?

БЁРЮ. Не гъажатдыр сагъа, къайсылай буса да! Къайда барагъанны да ачыкъ этмесе ярамаймы сагъа, сарсакъгъа.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сенден башгъа тилейгеним ёкъ, мени сагъа эки гюн оракъ оргъан къыйынымны берсенг дей эдим.

БЁРЮ. Не инжиндим сизин бир манатыгъыздан! Берирмен болгъанда. Ерми сагъа шу борч тилемеге, барагъан ёлумну да къыркъып.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Буса къатынны бир-эки сагъатдан сизге йиберип къарайымы?

БЁРЮ. Йиберме, уьюнгде къой. Нечакъы ярылсанг да, тез арада мен сагъа акъча берип болмайман. Бир жумадан, шотай, болсам берермен. /Гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къурсагъынг топну йимик атылсын ялгъан айта бусанг, гавур къургъун. Нече де билип къойгъан сагъа Бёрю деген атны.

ХАСАЙ. /Молла Насрутдинге/. Кимни артындан сёгюшесен?!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бёрюню.

ХАСАЙ. Мени атам Бёрюнюмю?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Нете, сени бёрюден яланг сама ёкъму?

ХАСАЙ. Сен гъали билгенмисен, Бёрю мени атам экенни?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъа, сен ону къодугъумусан, тек сен ону йимик тюп уруп бажармайсан.

ХАСАЙ. Не дединг?! Сен бизин итлеге, бёрюлеге гысаплап сёйлей-мисен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ма, бу англайгъан кюйге, яхари, итлени, бёрюленни дёртер аягъы болмаймы? Сиз буса оланы эки аякъ битген тайпасындансыз. Яхшы чы, олагъа йимик, сизге де дёртер аякъ битмегени.

Битген буса бютюн дюньяны бузабыз деп де айланар эдигиз.

ХАСАЙ /къарсалап/. Сен кимсен, мени алдымда шулай сёйлемеге болагъан! Эсинге гелеми дагъы мен чыдар деп?!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен чи чыдап тураман, сизге бир манатыбызны да ашатып.

ХАСАЙ. Амалынг не, чыдамасанг. /Кисесинден гъарангъа чыгъарып/. Жымчыгъым-жымчыгъым, ичсем битип къаласан дагъы, жымчыгъым, ичмесем де чыдап болмайман, жымчыгъым. /Гётерип иче/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къара! Жымчыкъ учду, мени бир манатым йимик ёкъ болду.

ХАСАЙ. Озокъда, сени йимиклени бир манатлары болмаса, бу жымчыкъны гъавайын бермей чи. Тай алдымдан. Жубаржатлагъа бараман. /Гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не этейим экен, шулагъа чыкъгъан ачувумну басылтмакъ учун? Не этме герек? А-а, шу терек шоланы тереги, алай да терек чи, жаны йимик гёреген. Шуну бир бутагъын гесемен, олагъа 5 манатдан да артыкъ ачув болур. Олардан ачувумну алагъаным бир, къатынгъа агъач болагъаны – эки. Не гъакъыллы иш ойлашдым. /Терезе тюпге барып/. Къатын, къатын!

ЖУМАЙСАТ. Не бар?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Тез балтаны бер гъали.

ЖУМАЙСАТ. Не этесен ону?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бутакъ гесемен сагъа.

ЖУМАЙСАТ. Не хадиргюн тувгъан гъали бугъар. /Балтаны берип, терезени яба/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Терекни тюбюне барып/. Минме не багъыйсыз

терекдир. /Терекге минип ёлгъа бакъгъан бутагъын гесмеге гирише. Къолларында оракълары булан Къайырбек, Жанбек гелелер/...

КЪАЙЫРБЕК. /тамаша болуп/. Я, Молла Насрутдин, бу недир этегенинг?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гёресен дагъы, Къайырбек, бутакъ гесемен, агъачыбыз ёкъ.

КЪАЙЫРБЕК. Этме, Бёрю гёрсе яхшы тюгюл.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ол магъа бу бутакъны озюнден гелеген бир манат учун багъышлагъан.

КЪАЙЫРБЕК. Тамаша бар, буса бутакъны бириси ягъына сама минип гес, йыгъылып гетесен. /Гетелер/.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Бутакъ сынып йыгъыла. Гертилей шо айтагъан не дурус гелди, терен гъакъыллы гиши болмагъа ярай. Артындан чабып гете, бироздан Къайырбек булан къайтып геле/. Сен чи бир уллу касбу караматчы адам экенсен. Мени терекден йыгъылажагъымны билген, къачан олежегимни де билесендир. Гъы, айт гъали, мен къачан олежекмен?

КЪАЙЫРБЕК. /кюлемсиреп/. Къойсана, Молла Насрутдин, алгъасайман.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мени мурадымны битдирип, сонг къайда сюйсенг де бар.

КЪАЙЫРБЕК. Нечик де, бир зат айтып къутулмасам, къоягъангъа ошаймай. Билемисен, Молла Насрутдин, не бар?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бир зат да билмеймен, ажжалым кёп ювукъдамы экен.

КЪАЙЫРБЕК. Къачан сен арт-артындан уьч керен шюшгюрсенг, шо ерде жанынг чыгъар. /гетелер/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Огъ, пакъыр Молла Насрутдин, ажжалынг ювукъда экен. Гъали сен гетерсен дюньядан, къатынынгны да башгъа бирев алып. Къызынг Гюлбет буса етим къалыр. Неден къоркъаман. Гъалиден 50 йылдан да о айтагъан кюйде арт-артындан уьч керен шюшгюрмеймен бугъай дагъы. /Бутакъны алып, къапудан ичине ата/. Нече де къоркъач Молла Насрутдин барсан. /Бир шюшгюре/. Огъ, бир гетди. Къалгъаны экиси таман. /Бирдагъы шюшгюре/. Бириси де учду. Дюньядан гете турагъангъа ошайман. /Уьчюнчюлей шюшгюре/. Гъали мен къабур агълюмен. Мисгин атабыз айта эди, сен къайда бусанг да, кёкню тюбюнде, ерни уьстюнде олежексен деп. Герти болгъан экен. Гъей, янгыз къарангы къабур, мен гъали сагъа ёлдаш болажакъман. Мункир-Накир гелип сорав алмагъа башласа, не этерсен? Къайдагъы ялгъанлар къыйышдырарман. /Бу вакъти сагънаны артындан такъур-тукъур авазлар эшитилине. Авазлар баргъан сайын ювукълаша/. Воллагъ, тап озю бугъай. Мундан астаракъ сыпкъырылсам яхшы. /Туруп къачмагъа онгарыла, сагънаны артындан къавгъа бирден гючленип гете/.

1-нчи ГИШИ. Къоймагъыз! Алдына чыгъыгъыз шо къачырны!

2-нчи ГИШИ. Шо адамны къачма къоймагъыз! Шо уьркюдю къачырланы! /Опуракъларын да къолтугъуна къысдырып, къачмагъа онгарылып турагъан Молла Насрутдинни туталар/.

1-нчи ГИШИ /Молла Насрутдинни хырданындан тутуп/. Не адамсан? Не айланасан ялангъач да болуп къабурланы ичинде?!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен къабур агълюлерденмен, оъзюм ялкып геземе чыкъгъан заманым эди.

3-нчю ГИШИ. Къайда гъали биз сени гезетейик. /Молла Насрутдинге урмагъа башлай/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Уругъуз, уругъуз! Мен сизге зарал этдим буса, алыгъыз менден ачувугъузну!

1-нчи ГИШИ. Гъай сен адашгъан къарт, сен билемисен бизге нечакъы зарал этдинг?

2-нчи ГИШИ. Сен бизин ол къачыргъа юкленген маркъар савутлары-бызны бирин къоймай уватдынг.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен?! Мен чи уватмадым.

1-нчю ГИШИ. Сен къачырланы уъркютмеген бусанг, шолар уватыламы эди? Сен биле-биле туруп уъркютдюнг къачырланы.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Нечик биле туруп?

1-нчи ГИШИ. Билмей эдинг буса, оътюп барагъан къачырланы да гёре туруп, бирден туруп неге йибердинг?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Алайса, Мункар-Накир гелип темир тогъанакъ булан гийдиргинче ятып турма герекмен дагъы? Нече де сай гъакъыллы адам экенсен.

3-нчю ГИШИ. Къайда Мункар-Накир? Бу не сандыракълай?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Дюр сандыракълай! Сизин алдыгъыздан учуп кёкге чыгъып гетди чи. Гёрмедигизми? Гёна! /къача/.

1-нчи ГИШИ. Бий, оълеген ажжал, шу этген затгъа! Башын чайкъай туруп гетелер/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /олар гетгенде чыгъа/. Барып къарайым чы, не затлары уватылгъан экен шуланы. /гете/.

ЖУМАЙСАТ. /чыгъа/. Къайда экен бу гъали де уйге къайтмай. Оъзю къавшалгъан, оъзю ашамагъан. Гюлбет! Ва Гюлбет! /Къырдан яшны тавушу: «Не дейсен»»/. Бу не зыбызгъандыр? Молла Насрутдин къайда?

/Насрутдин чыгъа/.

ЖУМАЙСАТ. Ахшам болгъанда тувар, бузавлар да уйге къайта., сен къайда эдинг?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ахыратда эдим.

ЖУМАЙСАТ. Шу барып гелмейген ер ёкъ. Не гёрдюнг, не хабар ахыратда.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Маркъар савутлар юклеген къачырланы уъркют-месенг бир зат да ёкъ. Амма уъркютсенг, ондан гючлю азап да ёкъ.

Сен ону кююп, гъалпаманы биширме къара. Къазанны толтуруп эт чи, къатын, къылав гъалпаманы. Тек шорпасы бокъуравукъ болсун, къабургъа-лагъа югъагъан кюйде.

БЁРЮ. /Чыгъа, терекни бутагъын гесилгенин гёрюп/. Къайсы копеегъу-луну иши экен бу? Магъа ачуву бар гиши терекни бутагъын кююп менден алса? Гъай, кукай болмасанг, кукай!

/Солтан, Къайырбек гелелер/.

СОЛТАН. Бёрю. Не болгъан, не къарсалайсан?

БЁРЮ. Къарсаламай нечик болурсан, гёрмеймисиз шунча шайлы алма терекни инг де тизив бутагъы ёкъ чу. Намусу бар гиши шу затны этерми?

КЪАЙЫРБЕК. Воллагъ, яман болгъан, сагъа ачуву бар гишини иши болма ярай.

БЁРЮ. Ачувун менден алса. Билмесем хайыр ёкъ эди.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Герти айтасан, Къайырбек.

БЁРЮ. Гъай аман, шо адамны билмегенден сонг хайыр ёкъ эди.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Чабып буланы ягъына гелип/. Мен билемен.

БЁРЮ. Кимдир? Айт.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Муна - мен.

БЁРЮ. Гет, авлия, сен мунда сандыракъ сёйлеме.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Инанмайсан, о дагъы да яхшы. /Терезени тюбюне барып/. Къатын, къатын? Бер чи шо уйдеги бутакъны, шону гёрсетип ессисини бетин къап-къара этейим. Магъа инанмайлар.

ЖУМАЙСАТ. Къалмасын алай, озлдерден къайры гиши герти айтамы дагъы. /Терезени яба/.

ХАСАЙ. /Лавлай туруп геле/. Атам, не болгъан сагъа? Айт гъали, не болгъан? Сени кепингни ким бузду? Аллагъакъынагъа, мен бар чы...

БЁРЮ. «Мен бар чы!» Болмас эдинг, боралай сёнген бусанг. Орам - орамны башында къыдырып айланмай, абзарынга, бавунга къарасанг, етген биревге талавургъа къалып турагъан. Мен гъали де муну этген гишини билмей токъ-таман. Юрю, яш, уйге! /Ачувланып гете/.

ХАСАЙ. Мени атамны кепин къайсыгъыз буздугъуз!? Мен сизден со-райман?!

КЪАЙЫРБЕК. Муна - хошгелди дав! Муна къара гъали Хасай, ону тёбен авулла Жангишиге къабунагъан заманы эди.

ХАСАЙ. Не Жангиши?! Жангиши деген не? Башынгны гъармут йимик тюшюрейими уруп? Мен шу хынжалны гъалпама ашамагъа такъмагъанман чы? Кимдир мени булан бирге-бир чыкъма болагъан?! Мен Бёрюню уланы Хасайман. Шу авулдагъылар бары да къатынгишилер. Сен де къатынгишисен, ол да къатын гиши, барыгъыз да къатынгишилерсиз. /Къаркъара сын елеп болмай, йыгъыла/. Я Солтан, Къайырбекни танавуну тешиклерине къараса, бир де башгъа тюгюл бизин аранны къатылыкъ ташлайгъан тешиклеринден.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей малакулмавут, сени атанг юртну башындагъы татавудан атылып чыгъаман дегенде, озью булан бирче эки де гёзю де атылып чыкыгъан дей.

ХАСАЙ. Мени атамны?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Дюр, сени атанг Бёрюню.

ХАСАЙ. Олай буса мени атамны юрту йылагъан экен чи. /Йылай туруп гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Уьюнг йыгъылгъан деп айтар эдим, абзарынга белинге гелеген алабота битген буса.

КЪАЙЫРБЕК. Атасыны байлыгъына ёнкюй, къурумсакъ.

СОЛТАН. Ёнкюмес эди, янгыз ерде тюшгенде оьлтюрюп ташласа, ким билди болуп къалагъан кюйде.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гелигиз, яшлар, атагъызны гъалпамасыны шорпасын ашап гетигиз.

/Хосар ва Чавуш гелелер/.

ХОСАР. /Сагнагъа чыгып кычыра/. Гъей, Чавуш! Чавуш! /Сагнаны артындан Чавуш: «Ий-ягъ!» - деп тавуш бере/. Чавуш!

ЧАВУШ /Чыгъа/. Не буюрасан, старчина!

ХОСАР. Мени буйругъумну эшитдингми?

ЧАВУШ. Эшитдим, старчина, эшитдим.

ХОСАР. Унутмай барына да айт, тангала эртенге шолар ясакны гелтир-меселер, тутуп, бир-бирлеп төлеге тыгылажакълар. Губернатирни буйругъу деп айт. Тынгламайгъанланы туварын, эшегин, атын чыгъарып ал! Эшитдингми?

ЧАВУШ. Эшитдим, эшитдим, эшитдим. Тынгламайгъанланы эшегин, атын, губернатирун чыгъарып алажакъман.

ХОСАР. Гъей, гъайван! Губернатир сагъа эшекми?

ЧАВУШ. Багъышла, истарчина, янгылыш болду.

ХОСАР. Бар, барына да айт! Де! /Чавуш юрюй, сонг дагъы да къайтып геле/.

ЧАВУШ. Я, истарчина! Къайырханлагъа да барайымы?

ХОСАР. Бар, бар, Къайырханлагъа да бар. Адилбеклеге, Ильяслагъа, Хияслагъа, Мурзалагъа, Агъматлагъа – барына да бар. /Чавуш зонкзуллай туруп юрюй, сонг дагъы да къайта/.

ЧАВУШ. Я, истарчина!

ХОСАР. Гъы, не бар дагъы да, уьонге гёдек гиргир.

ЧАВУШ. Истарчина, бу гече бизин Къайырхан пилавгъа чакъыргъан.

ХОСАР. Пилавгъа?! Онда ким болажакъ?

ЧАВУШ. Къысыр Жаминат болажакъ дей, хыр-хыр аргъаны булан.

ХОСАР. Жаминат?.. Буса олагъа барма. Тек озгелеге бар. Гъайда! /Чавуш гете, сонг дагъы да къайтып геле/.

ЧАВУШ. Я, истарчина!..

ХОСАР. Не бар, уьонг йыгъылгъыр! Лагъ бол! /Чавушну теберип къувалап йибере/.

/Зазав геле /.

ЗАЗАВ /Инбашында акъчалыгъы да булан сагнагъа гире. Алдында токътагъан Хосарны гёрюп/. Сен де бизин авулгъа чыгъа экенсен, адашып сама чыкъмадыңмы?

ХОСАР. Не эте, адашмасам чыкъмагъан ерми? Дагъы сизин кююгюз? Къаркъарагъызыны кюю нечикдир?

ЗАЗАВ. Сен кююп гетген кюйде, дагъы алышынмагъан, дагъы да бираз кюр болгъан деп айтмагъа ярай.

ХОСАР. Буса бу гече сизге чыгып йиберсек нечик болур экен?

ЗАЗАВ. Билмеймен, озюнгни кепинг нечик ушата?

ХОСАР. Башгъа пуршав этер йимик адам болурму?

ЗАЗАВ. Не иши бар халкъны мени уьом булан, айрыча уьом, янгыз озюм.

ХОСАР. Буса яхшы. Бир тавукъ да, сонг агъын да онгарырсан? Озьонг билесен дагъы мен ичеген тайпасын. /Акъча бере/.

ЗАЗАВ. Гъуя, акъча да беремисен, хари.

ХОСАР. Гъали сен бар. Мен де ясынамазгъа ювукъ, шолай гелирмен.

ЗАЗАВ. Тек халкъны шеклендирмес йимик. /Хор/.

ХОСАР. Къоркъма, мен юртгъа, къачакълар гележек деп къувун салды-
рарман. Не итни, не инсанны орамларда ийиси-пусу да болмас!

/Молла Насрутдин уьонден йырлайгъан тавушлар геле. Хосар гете/.

/ Молла Насрутдин, Солтан ва Къайырбек чыгъалар/.

ЧАВУШ. Ва-а-а Къайырбек! Туварланы алдына бар.

ХОСАР. Буссагъат къалкъынга минип халкъны жый. Айтагъаным бар.

ЧАВУШ. Не деме хыялынг бар?

ХОСАР. Сонг эшитерсен.

ЧАВУШ */Къычыра/*. Эй халкъ, майдангъа жыйылыгъыз! Де болугъуз.

СОЛТАН. Бёрю залим алгъасап геле. Бир затгъа авулангъангъа ошай.

/Чавуш, тапанча атып, тавуш эте. Бары халкъ жыйыла/.

ХОСАР. Гъали мунда тынглагъыз: Алынган маълуматлагъа гёре бу гече къыраман агъачлыкдан юртгъа къачакълар чапгын этежеклер. Орамда ёлукъгъангъа рагъмусуз болажакълар. Шону учун ясынамаздан сонг гъар ким уйлеринден чыкъмай турмакъ маслагъат.

БЁРЮ. Болмас.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен чи бу гече уйге де къайтмажакъман. Сав гече орам бойда айлана туражакъман.

ХОСАР. Не зат? Неге?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге тюгюл, гечелер уйде юхлап болмайман. Бир якдан бюрче, бирдагъы якдан къаннала хычыны йимик. Амма къырда буса арив салкъын гъава.

ХОСАР. О рагъмусуз къачакълар сени тутса? Юртну ортасында уллу от да ягъып, сютчеге де чанчып, жыж-мыж чиркитсе?

МОЛЛА НАСРУТДИН. О сен айтагъан къачакълагъа менден болагъан пайда ёкъ.

ХОСАР. Сен мени мысгъыллаймысан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен не айтдым сагъа мысгъыллап? Я Аллагъ, эшегим эгизлер къозласын, ялган айтдым буса.

ХОСАР. Мен сагъа ахырынчылай буюраман, эгер дагъы сени магъа къаршылыгъынгни гёрсем, мен сени олюм булан жазалажакъман.

БЁРЮ. О жазаны бу тезокъ да чечмеге тийишли. Я, бу баш уруп намаз къылмай, я ораза тутмай, шу пасат ёлгъа оъзю булан оъзгелени де тарта.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен ач къалган гюнлени де гысап этсем, Аллагъ магъа дагъы да борчлу къала.

ХОСАР. Гъа, тозулугъуз сиз де уйлеригизге! Къатынларыгъызгъа да, яшларыгъызгъа да буварып къоюгъуз, уйден чыкъмасынлар.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Дегиз къачыгъыз! Абреклер юрт ягъагъа етишип геле тура. */Чалт къапудан гири гете. Бёрю де, Хосар да къалып, къалганлары тозулалар/.*

БЁРЮ. Гёрдюнгю, нечик къаршылыкъ гёрсете.

ХОСАР. Ону бу къаршылыкъларыны арты, гёзьяшлары булан жувулажакъ. */Гетелер/.*

ХАСАЙ. /Чыгъа/. Къайда экен шо Молла Насрутдин. Шону алдатып къангынча кюлейим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Вёв атанга, къарайым ким кюлер экен. /Тамгъа аркъсын бек тиреп токътай/.

ХАСАЙ. Молла Насрутдин!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей! Малакулмавут, мен мундаман.

ХАСАЙ. Гъы, гъали алдат мени бола бусанг.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей, ёммакъны къююп, гелип бу чырны къайгъысын эт, ава тура.

ХАСАЙ. Авсун дагъы, не аварадыр магъа халкъны чырлары.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Уъюнг йыгъылмагъыр, сен не лагъыллайсан, бу авса, сизин уйлеригиз чапа-чанк болажакъ.

/Пауза/

ХАСАЙ. Олай буса, къайда, бер тутайым. /Гелип тута/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Вёре, бек тут, мен барып атангны алып гелейим. /Хасайгъа тутдуруп, Молла Насрутдин ари тая/. Ари чыгъып къарайым чы, авлияны мююзю-къулагъы боламы экен. Ёкъ, болмайдыр, бола буса муну-килер кёкге етер эди.

/Хасайны атасы чыгъа/

ХАСАЙ. Атам, атам, тез бол гъали, чыр ава тура, бу авса уйлерибиз чапа-чанк болажакъ. /Уъйден Бёрю ва Хосар чыгъалар/.

БЁРЮ. Мен барып тирев гелтирейим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бёрю, Бёрю, токъта, мен салгъан тиревден яхшысын сен тапмассан.

БЁРЮ. Къайда, мен неге гёрмеймен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Хасайны гёрсетип/. Гъона, бир де къажымайгъаны. Орусланы хачы ймик токътагъан.

БЁРЮ. Гъы, къайда, тай гъали, авармы экен – къарайыкъ.

ХАСАЙ /Бирден къачып, чырны тюбюнден тайып, артына бурулуп къарай/. Биябур болдукъ.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сиз чи хари анагъыздан тувгъанлы да биябурларсыз.

Перде.

ЭКИНЧИ АКТ

Молла Насрутдинни ую. Бек ярлы кюйде тизилген. Уъйню орта ёругъуна таба салынгъан бешик. Бешикни бир янында Молла Насрутдин, биревю ягъында да Жумайсат.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Тез ятгъан еринден туруп/. Къатын, къатын!

ЖУМАЙСАТ /Юхусурап/. Не замандыр, танг билинеми?

МОЛЛА НАСРУТДИН /Гъалекленип/. Уъюнге будай явгъур, тез бол, олтур!

ЖУМАЙСАТ. Не болгъан, гъей, шайтанлы болгъанмысан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Жинли де болурман, сен шулай айлансанг. Тез бол, шакъы-къаламымны бер!

ЖУМАЙСАТ. Не этесен оланы?
МОЛЛА НАСРУТДИН. Бек тизив йыр ойлашып тураман, эсимден тай-
гьынча, язып кьояйым.
ЖУМАЙСАТ. Сен чи гьали юхлап тура эдинг, гьеч англап болмайман шу
адамны.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Юхлайгьанда ишлемей деп турамысан мени
башым. Эс тап, кьайда тюртюнюп айланасан, сокьур чычкьан йимик? Онг
янынгдагьы тешикеге кьара.
ЖУМАЙСАТ. Эс тапма кьоямысан сен! Ма ал! Атанг да йырчы эди, сен
де болурсан.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Пуршав этме кьатын. /Ойлашып бир затланы
яза/.
ЖУМАЙСАТ. Оху гьали, шунчакьы кьыстап чы йиберген эдинг.
МОЛЛА НАСРУТДИН. «Яшыл япыракъланы арасында кьара тавукъ,
кьызыл бурун кикимав»... Нечикдир, кьатын? Биревлер айыкь заманда да
чыгъарып болмайгьан йырланы, мен юхлай туруп чыгъартаман.
ЖУМАЙСАТ. Вёв адаршай этейим пакьыр сагъа, шуму язгъан затынг.
О чу, кьыйышма да кьыйышмай.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен мени булан кьыйыша бусанг, шо да кьыйы-
шар эди. /Бу вакъти яш йылай/.
ЖУМАЙСАТ. Акьырдынг, кьычырдынг, ахыры яшны да уятып кьутул-
дунг. Лайлай, лайлай! Юхла, баав геле.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Акьырмагъанны сюе бусанг, магъа тарыкь
затны озьюнг билип неге берип кьоймай эдинг?
ЖУМАЙСАТ. Юхлап турагъан гиши тюш гёреми эдим сагъа тарыкь
затны.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Багъ! Мен юхумну ичинде йыр чыгъартма
билеген, шо йырны язмагъа шакьы-къалам тарыкь болагъанны сен неге
билмей эдинг?
ЖУМАЙСАТ. Пич, сен де кьалдынг. Озьюнг уятдынг, энни токътат
яшынгны. /Къакъакъ йыр/. Эй, шу яш сенники буса...
МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге, сен анасы тюгюлмюсен?
ЖУМАЙСАТ. Мен анасы бусам, сен де атасысан. Магъа ортакъ йимик,
сагъа да ортакъ шу яш.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Тюз, кьатын, буса сен башлап сагъа тиеген
пайынгни токътат, сонг мени пайымны кьайгьысын мен этермен.
ЖУМАЙСАТ /Бешикни чайкьай туруп/. Яхшы кююнг бар сени, бары
да халкьгъа хозгъавул да салып, озьюнг ят.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Дюр дагьы, сагъа кьаравул этип турмагъа герек
эди.
ЖУМАЙСАТ. Ятсанг ят, мен сени юхламагъа чы кьойман. Гьей имансыз,
туруп намазынгны кьылып ят. Бизге Аллагьны ачувун чыгъартма. /Аягьындан
сюйреп/. Сагъа айтаман чы мен? Кьоймайгъанны билмеймисен? /Чюмлей/.
МОЛЛА НАСРУТДИН /Ачувланып/. Воллагьы, кёкден Азирейил, Ми-
каил, Исапил малайиклер гелсе де кьоймажакъсан. Гавур такътакъ.
ЖУМАЙСАТ. Кьоярман, туруп намазынгны кьылып ятсанг...
МОЛЛА НАСРУТДИН. Къачан да мен намаз кьыла туруп кьалгъанмы
эдим?

ЖУМАЙСАТ. Къара гъали, гъап-гъазир тюгюлмю эришмеге, гавур оьгюз бет.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей, гъей, сыпатына къара, бир де башгъамы бечиген читадан.

ЖУМАЙСАТ. Къалмагъыр алай, сен чи шайлы затсан, гавур эркек маймун.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен буса тишисисен, лап сыпаты бюрюшген тайпасындан.

ЖУМАЙСАТ. Оьлюрсен гавур шолай юрегинг ярылып. /Ятмагъа къарай/.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Къычырып/. Гъей, ятмагъа айланмай, туруп эшекге ем сал.

ЖУМАЙСАТ. Тарыкъ буса, оьзюнг сал.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къатын, сагъа айтаман, кеп сёйлеме, туруп эшекге ем сал!

ЖУМАЙСАТ. Кеп сёйлейген кимдир? Бир де токътап сама билемисен дагъы.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Башлап сен неге токътамайсан?

ЖУМАЙСАТ. Неге сен башлап токътамайсан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Алейсе, я сен токътама, я мен токътамайым, ашамай-ичмей, юхламай «ва-р-р» деп сёйлеп турайыкъ.

ЖУМАЙСАТ. Сюсем, сёйлемей туруп боламан.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Яхшы, къарайыкъ. Ким алдын сёйлесе, эшекге ем шо салыр. Сыртындан тер акъгынчагъа бийир. Разимисен?

ЖУМАЙСАТ. Яхшы кююнг бар, яхшы, разимен.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъали токътадыкъ. /Бу вакътиде эшек къычырма башлай/. /Пауза/.

ЖУМАЙСАТ. Гъа, гъали бугъар да не тарыкъ экен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъа, энни кеп сёйлемей сыртындан тер чыкъгынча бийи.

ЖУМАЙСАТ. Мен сени булан сёйлемедим чи. Мен эшекге сёйлей эдим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Башгъа тюгюл, шо эшек де меники. Чыкъ бийиме!

ЖУМАЙСАТ. Гъа, баягъыда, эришип сарын айтайыкъ дегенде, неге айтмай эдинг, ачувгъа да бийимежекмен.

МОЛЛА НАСРУТДИН. О заман гъали йимик ваъдалы тюгюл эдик. Чыкъ бийиме. Я, Жумайсат эсингдеми тойда сен бийиме чыкъгъанда жагъиллер сенден уялып, бетлерин бир якъгъа буруп къоя эди. Я, уллу къуймур зат эдинг хари шо заманда.

ЖУМАЙСАТ. Дагъы хари, шолай деп бола эди магъа бары да, къой сен де къуймурсуз адам тюгюл эдинг, миллионгъа тие эди бир айтгъан сарынынг. Насрутдин, эсингде къалгъанлары ёкъму, айт хари бир-экисин.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен сени йимик назланмайман.

/йырлай/

Дели умутум бар эди,
Терек авсун бойнунга.
Тюлкю йимик атылып,
Молла гирсин кьойнунга!
Тиштабанлы шибиллик,
Иледир табаны.
Эрге неге бармайсан
Чинк багьыйлы заманынг?
Тамакю чонтай, таш гюлле,
Къарыш бойлу хуцири.
Насрутдинден башгъагъа
Эрге бармасман яным.
Къакъ деп кьычырар кьыргъа,
Тирменге салыр чоргъа.
Мени булан бийисенг,
Болурсан оьте ёргъа.

Перде.

УБЧЮНЧЮ АКТ

Биринчи гёрюнюшню декорациясы.

Эртен танг билинип гелеген вакъти. Перде ачылгъанда, ёлну бир
ягъасында юхлайгъан Хосар гёрюне.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Янгыз ич шалбары булан/. Не узун гече болду,
эртен сама болуп битгей эди, къанналаланы талавурундан сама кьутулур эдик.
/Хосарны гёрюп/. Огъ, амалсыз, сени де талагъангъа ошай къанналалар, гьатта
уйде де чыдап болмай орамгъа чыгъып ятгъансан, языкъ /Терезеден чыгъып
огъар ювукъ геле/. Бир де башгъамы кьувукъ тёшекни уьстюнде ятгъандан.
/Кёкге багъып айландыра/. Вёв атангны юртуна, бу чу элни старшинасы.
Агъа, гъали этейим мен сагъа этерин /Устюндеги чепкенин де, бёркюн де
ала /. Не арив ярап къалды, лап объюме этген йимик. /Ойлашып/. Гертилей
де, муну къачакълар сама оьлтюрмегенми? /Огъар тийип къарай/. Воллагъ,
сав. Авзундан бёчкеден йимик боза ийис де геле.

ХОСАР /Юхусуранып/. Ёкъ, ёкъ, Зазав, мен гетсем кьолай.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Агъа, гече Зазавну ягъындамы эдинг? О саялы
болгъандыр къачакъланы кьувуну. Яхшы ювукълар шулай болур, баргъан
ерин бир де яшырмай менден. Не этейик кьурдаш ,Хосар, гъали мен сени
тургъузуп йибери эдим, кьой мен гёргенни халкъ да гёрсюн, озгелер де
сени шулай гьонерлерингни гёрюп, сагъа бек инанагъан болсун /. Ону чеп-
кенин ва бёркюн таякгъа иле/.

ХОСАР /Юхусуранып/. Муъминат? Тёшекни хотгъап салмагъанмысан?
Муъминат! А-а, сенмисен, Зазав, тёшегинг къатты экен. Лавлай туруп ,эсирген
Чавуш чыгъа. Бу бир затлар йырлама сюе, гьеч чыкьмай/.

ЧАВУШ. Ябалакъ минген терекге...

Мишик къонгъан чоргъагъа.

Алабота битсин, чачылсын

Атангны папахына...

/Токътап ойлаша. Уыйлеге къарай, гёзлерин сибире/. Нажжас! Айханум! Истаршинагъа кюлеп «гел-гел дей эдинг... Мени буса тюкюрюп гёзюмню толтурдунг... Шу таякъ булан тюртюп къурсагъынгни тешейими? Гы? Сенден уыч манат къоду! Юрю туснакъгъа! /Иржая/. А-а... Шолай айт... Шу губернаторну ую...ва шу?. /Гёзлерин аралтып къарай, сибире/. Шу Молла Насрутдинни ую. Бу гъа... /Чайкъалып йыгъылма аз къала, сонг юхлайгъан Хосарны гёре/. Бу да кимдир?... Гъей, гъавлия! Сагъа уый ёкъму... Гъа? Сенден уыч манат къоду. Шу таякъ булан къурсагъынгни тешейими? Гъа?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бу да ким экен? /Терезеден чыгып Чавушгъа ювукъ геле /. Сенмисен, пачалыкъны иргъагъы? Къачакълар! Вай, гъарай, къачакълар геле.

ЧАВУШ /Бирден бек къоркъуп гете/. Къачакълар?!... /Бирден силкинип, ташгъа минип къычыра /. Эй жамаат, тез болугъуз, туругъуз, къачакълар геле! /Чалт къача, йыгъыла... Сонг туруп дагъы да чаба. Молла Насрутдин дёрт де якъгъа къарап оъзю де къачып уюне гире. Хосар бу тавушдан эретура. /

ХОСАР. Къайда, къачакълар къайда? Гъей, халкъ, къутгъарыгъыз! /Оъзю де къача, сонг башын да тутуп къайта/. Мени бёркюм къайда? Мени чепкеним къайда? /Ятгъан ерин ахтара/. Мени тонагъан бугъайлар! Энни булай нечик гёрюнейим?

МУЪМИНАТ /Хосарны уъстюне гелип/. Не этесен хари мунда? Гече Молла Насрутдинни уыйлерине къаравул сама этмейми эдинг?

ХОСАР. Ажжалгъа талав йимик, бу да къайдан чыкъды?

МУЪМИНАТ. Яхари, субайгъа да ошап, неге къалгъансан ерге тигилип? Гече къайда эдинг?

ХОСАР. Яхари, юртдагъы балагъны эшитмеймисен... къачакълар булан ябуша туруп, шу ерде къамалып тураман.

МУЪМИНАТ. Гъуя, бёркюнг къайда?! Чепкенинг къайда?! Тонадымылар?

ХОСАР. Давну къызгъын вакътисинде чечип ташлагъан эдим. 17 гишини оьлтюрдюм. Къалгъанлары къолгъа гелмедилер.

МУЪМИНАТ. Буса, юрю, аявлум, гетейик... Олар гёрсе, сени оьлтюрюп де къоярлар. /Хосар лавлай/. Гъуя, сагъа яра да тийгенми?

ХОСАР /Тамаша болуп/. Ярай... Эргиши яраны ахтармас. Юрю, къатын, гетейик. /Гетелер/.

/Алгъасан Жанбек, Къайырбек чыгъалар/.

КЪАЙЫРБЕК. Воллагъ, бир зат да ёкъ. Ялгъан хабар экен.

СОЛТАН. Воллагъ, бирев де ёкъ.

КЪАЙЫРБЕК. Гелсене, Солтан, Молла Насрутдинге бир оюн этейик. Молла Насрутдинни къабакъ алдына барып, бирден гючлю къавгъа салып йиберейик. О гъар заман ялангъач болуп тюгюл ятмай. Амал ёкъ, ол бизин къавгъабызгъа ювургъангъа чырмалып чыкъмаса. Сонг, ону хантав этип, ювургъанын алып къачайыкъ.

СОЛТАН /Къычырып/. Йибердеймен чи мени! Мен шону гесек-гесек этежекмен.

КЪАЙЫРБЕК. Къоймагъыз! Тутугъуз!

СОЛТАН. Сизге де уражакъман, тайыгъыз алдымдан!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей, халкъ! Кёмекге гелигиз, кёмекге гелигиз! /Молла Насрутдин, ювургъангъа да чырмалып, кыргъа чыгъа, булар учыюсю де ону ювургъанын алып къачалар/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не болгъан? Не болгъан?! Бир сююнчге бир къайгъы, гъавайын бёрк де, чепкен де тюшген эди, негъакъ ювургъан гетди.

ЖУМАЙСАТ /Алгъасап къапудан чыгып/. Не болгъан, гъейлер! Не къыйын гелип къалды?!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъалекленме, къатын, ювургъангъа чыкыгъан къувун болгъан. Ювургъан да гетди, къалмагъар да битди.

ЖУМАЙСАТ. Гетмес эди ювургъанны уйде къоюп чыкыгъан бусанг.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен неге чыкмай эдинг мени шалбарымны уйде къоюп?

ЖУМАЙСАТ. Вув, эрши болдукъ элlege, алгъасап, билмей гийип къойгъанман. Озьюнгни гёрмеймисен, дагъы да халкъгъа айтасан.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Болса, къатын, къайырма, къайтарыш болгъан экен. Гъай огъурсузлар, юреклери тав чакъы болгъандыр мени алдатдыкъ деп. Воллагъ, Молла Насрутдин, нече де яман алдандынг пакъыр ачкъарынгъа.

Мен де пайымны къайтармай чы къойман. Гъей, халкъ! Де болугъуз, Къазаматланы уйлерине от тюшюп тура! Гъей, халкъ! Де болугъуз, кёмекге гелигиз! Агъа, не чаба дагъы копеегъулулар. /Дагъы да кычыра/. Де болугъуз, де болугъуз! /Чавуш чыгъа/.

КЪАЙЫРБЕК. Уьюнги йыгъылмагъыр, халкъгъа да къувун салып, озьюнги къарап турамысан. Ма ювургъанынгны да. Юрю сен де. /Алгъасап гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ялгъанны яхшылыгъындан ювургъаным да къайтды. /Чабып барагъан Жанбекге де, Солтангъа да/. Бек чабыгъыз, дегиз, къоччагъымсыз.

ХАСАЙ. /Молла Насрутдинге/. Юрю, от тюшген дей. /Алгъасап гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гертиден сама тюшмегенми? /Алгъасап барагъан Бёрюге/. Я Бёрю, не къувундур?

БЁРЮ. Токътама заманым ёкъ, Къазаматланы уйлерине от тюшюп тура дей, сен буса мунда бичимлерингни де тутуп эретургъансан. /Алгъасап гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Воллагъ, гертиден де тюшгенге ошай. Бир де ярамас мен де бармасам. /Терезени тююп/. Къатын, къатын! Де бол терезени ач.

ЖУМАЙСАТ. Не болгъан? Жаныбызны аламысан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Де бол, уьюнги йыгъылмагъыр! Къазамат пакъырланы уйлерине от тюшюп тура дей, уйдеги сенекни бер.

ЖУМАЙСАТ. Не яман болгъан хари пакъырлагъа. Не болуп тюшген экен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не билейим мен, магъа Бёрю айтды, геч этмей сенекни бер!

ЖУМАЙСАТ. Берип битгинче чыда. Мен де чыгып къарамасам ярамас. /Сенекни алмагъа гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Кёп зарал болмаса чы яхшы пакъыргъа.

ЖУМАЙСАТ. Ма ал! Акъчалыкъны алып мен де чыгъайым.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Къайтып гелеген Къайырбекни гёрюп/. Не тез къайтдыгъыз, сёндюрдюгюзю? Мен де геле тура эдим гъали.

КЪАЙЫРБЕК. Яхари, Молла Насрутдин, алдатаман деп шулай онгсуз хабарны салмас хари адам.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Нете, ювургъанны къалмагъалындан гючлюмю эди?

/Солтан, Жанбек гелелер/.

СОЛТАН. Огъ сагъа не айтайым, Насрутдин, таза гъалсыз этдинг чапдырып.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Воллагъ, герти оъзюмню ялгъаныма оъзюм де алдана туруп аздан-аз къалдым.

/Хасай, Бёрю гелелер/.

БЁРЮ. Дагъы ярлыгъынг ёкъ халкъны алдатып турсанг тюгюл, къарт авлия. Юрю, яш, шуланы арасына къошулма.

КЪАЙЫРБЕК. Бар, атанг чакъыра.

ХАСАЙ. Сен ачдан олюп барагъан къурсагъынгны гъайын этсенг.

КЪАЙЫРБЕК /Гезине, Хасай къачып гете/. Къара гъали, Солтан, Зазав къысыр геле.

СОЛТАН. Гъали мен огъар бир оюн этейим, лап баврун ярагъан.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Яшлар, не иш бар? Мен де билейим.

СОЛТАН. Огъ, Насрутдин, тюнегюн ахшам шу гелеген къысыр магъа бир-бир сёзлер айтды, оьлгюнче эсимден гетмежек, гъали мен де шону къайтарышын этмеге сюемен.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Тюз айтасан, къулум, вёре гишиде ачувунгну къойма.

СОЛТАН /Алдындан оьтюп барагъан Зазавгъа/. Алдындан тайыгъыз, сюзедир.

ЗАЗАВ /Ачувлу бурулуп/. Сюрюне-хабына къалгъын сен, гавур, китир.

СОЛТАН. Гъейлер, шу мени сюймекликден гече юхлап болмай. Аякъларыма башын уруп ялбара, мен оъзюн алсын деп.

ЗАЗАВ. Не? Сени? Къалмасын къырчын башынг.

СОЛТАН. Сен оьрге атылып, эниш тюшсенг де, мен сени алмажакъман.

ЗАЗАВ. Гъа-гъа-гъай... Сен айтагъан затгъа гюлеткимни де гёнгю кюлей.

СОЛТАН. Гъали, сиз бар ерде, къуймурланагъан заманы.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Уялма, къызым, озокъда, сюймеклик ярлы, бай деп болмай. Гъали сен, адамлар бар ерде муну кепин бузсанг, бу да сагъа ачув этип сени алмай къойса, сонг сагъа къыйын болур.

КЪАЙЫРБЕК. Бу чу бир вакъти магъа да ялынып айлана эди озюн алсын деп.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Вах, воллагъ, шу мени артымдан да тюшген эди, гъарангъа арчыдым башымдан.

ЗАЗАВ. Тыныгъыз деймен чи сизге! Ёгъесе...

СОЛТАН. Бу недир сен этген? Магъа гелемен деп сѣз де берип сен тюпден табалакъ озгелеге де гъашыкъ болгъан экенсен. Гъали чи сенден гертилеѳкъ пырт деп гѣнгюм чыкъды.

ЗАЗАВ. Могъ сагъа да, шологъа да!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен талчыкъма, кызым, озокъда, суймеклик къыйын зат. Солтан сени нечакъы сан этмесе де, биз гючден буса да бугъар сени алдыртарбыз.

СОЛТАН. Сюе буса, къачып гелсин.

ЗАЗАВ. Тыныгъыз деймен чи сизге!

СОЛТАН. Шундан тюлюмде инжингеним аз йимик, юхумну ичинде де беззер боламан. Гетген гече тюшюмде ягъыма да гелип, къучакълай, оьбе...

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен де гѣрдюм. Ювургъандан аягъы чыгъып гетген эди.

ЗАЗАВ. Гъали сен магъа шону гъагъын тѣлерсен.

СОЛТАН. Нени гъагъын тѣлейим сагъа?

ЗАЗАВ. Гече мени булан тюш гѣргенингни.

СОЛТАН. Эшитемисиз, гертилей де, шу мени суймекликден сандыракълайгъан даражагъа чыгъып тура.

ЗАЗАВ. Гѣрербиз, бу къатын, къатын тюгюлмен, шу сѣзлеринг саялы сени бир гѣкюндюрмесем!

СОЛТАН. Не этип болажакъсан сен?

ЗАЗАВ. Истаршина билер сагъа этмеге тийишли затны. Сени мени булан йыбанагъанынгны гъавайын къояр деп турамы эдинг? Бу ахшам мени булан Хосарны ягъына гелмеге гъазир бол.

СОЛТАН. Гертилей, шу зат саялы шу мени истаршинагъа чакъыртып да йибермегей эди.

КЪАЙЫРБЕК. Хасай залим алгъасап геле, не иш бар экен?

/Хасай геле /.

ХАСАЙ /Геле /. Агъа, къайда шо Къайырбек? Агъа, яхшы ѳлукъдукъ.

СОЛТАН /Ону тутуп/. Токъта гъали, не болгъан?

ХАСАЙ. Йибер деймен чи мени! Гъали жанынгны къайда къутгъаражакъсан?

КЪАЙЫРБЕК. Не бола йиберип къой чу, Солтан, не этер экен!

СОЛТАН. Бар, жагъаннем сени булан толсун!

ХАСАЙ /Чабып ону устюне геле /. Сен неге къабакъ алдынгны тазаламайсан? Шондагъы ташланы неге къоясан?

КЪАЙЫРБЕК. Ёл бойдагъы ташланы да мен тазалама герекменми?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъей, къулум, айт гъали не болгъан? Болгъан затны сама билейик.

ХАСАЙ. Не болажакъ эди: къатын сувдан гелегенде шуланы къабакъ алдындагъы ташгъа сюрюнюп, аркъасындагъы акъчалыгъы да гетген, къурсагъындагъы уьч айлыкъ яшы да сынгъан.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бу яш герти айта, кыйналмас йимик зат да тюгюл. Гъали шо ташны бир де къарамай судгъа бермеге герек.

ХАСАЙ. Неге ташны? Муна муну бермеге герек судгъа. Хосар билир сагъа этмеге тийишли затны. Тангала ону алдына гелмеге гъазир бол. /Гете/.

КЪАЙЫРБЕК. Гёрдюгюзмю, шу мени дувангъа да чакъыртып, Хосар мунукин онг этип, магъа бир зат этсе, дагъы зат этмесем, еринде экисин де итлени йимик оьлтюрюп чыгъарман. Сонг мени суйсе топгъа салып атар бугъайлар.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Яшлар, мунда къарагъыз гъали, сиз бир де кепигизни бузмагъыз, озокъда, герти зат, къаргъа къаргъаны гёзюн чокъумас. Оланы кююп сизин ягъыгъызны тутмажагъы ачыкъ. Нечик де бу гезик истарчинаны эбинден мен гелирмен, ону чепкен - бёркюнден гъали мен пайдаланарман.

СОЛТАН. Сагъа инанабыз, Молла Насрутдин. /Гетелер/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Барып олтура, дуа эте/. Гъей Аллагъ! Сен башлап магъа кёмек эт, сонг мен де сагъа къуллукъ этейим. Ончакъы кёп де тилемеймен, бир юз аппасы берсенг, гъалиге таман болур. Амма юз аппасыдан бир аппасы кем этип берсенг де, алмажакъман.

БЁРЮ /Огъар тынглагъан сонг/. Шу гъайгев не сандыракълай?

99 аппасы ташлап къарамагъандан сонг хайыр ёкъ эди.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъы, дагъы, ташлай бусанг къарап тураман.

БЁРЮ. Барып ташлап къарайым чы, не этер экен. /Токътап ойлаша/. Сонг акъча меники деп, давлашып да йибермегей эди. Эгъ, неден къоркъаман, мен чи Бёрюмен, сонг ондан акъчаны къайтарып алмагъа чы тынч эди. Гъали мени алдатгъан йимик, мен де оьзюн алдатайым.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Рази тюгюлмюсен ташламагъа?

БЁРЮ /Къалкъыдан таба Молла Насрутдинни алдына акъча ташлай/. Къарайыкъ гъали не этер экен!

МОЛЛА НАСРУТДИН /Тез акъчаны алып, чыгъарып санай/ 99 аппасы, нече де билмейген Аллагъ тюгюлсен, шу дорбагъа да бир аппасы тутмагъа нечик намусунг чатды?

БЁРЮ /Къычырып кюлей туруп, Молла Насрутдинни ягъына геле /. Нечик алдатдым? Шо акъчаны мен ташлагъан эдим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен Аллагъны вакилимисен?

БЁРЮ. Гъа, кёп сёйлемей, акъчаны къайтар!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен сенден акъча алдыммы? Мен Аллагъдан тиледим, ол да магъа берди.

БЁРЮ. Сен чи бир аппасы кем болса, тарыкъ тюгюл дей эдинг, шону эшитип, мен де сени сынап къарамагъа ташлагъан эдим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Адамда гертилик къалмагъан экен... Энни сен шончакъы байлыгъынг да булан магъа языкъсынып Аллагъ берген бираз акъчагъа сутурланмасанг ярамаймы?

БЁРЮ. Я, сарсакъ-сарсакъ сёйлемей! Аллагъ акъча бере деген не ёмакъдыр ол?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Я сен, унутдунгму оьзюнгню сёзлерингни. «Мени байлыгъымны гюллейсен, магъа ону Аллагъ берген» деп къычыра эдинг. Сагъа байлыкъ берген Аллагъ магъа юз аппасы берме ярамаймы?

ЖУМАЙСАТ. /Чыгъа/. Не болгъан, гъейлер! Не къалгъан арагъызда?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Аллагъдан борчгъа гъарангъа тилеп бираз акъча алгъанман, энни бу огъар меники деп давлай.

ЖУМАЙСАТ /Бёрюге къаныгъып/. Не дейсен, гъей! Къойма хыялынг ёкъму бизин!? Неге бересен! Бугъар негъакъ акъча бермесенг къутулмаймысан? Къайда, бер акъчаны. Алып болагъан гиши менден алсын. Дагъы къалмагъын алай, сенден къайры гиши суймейдир акъчаны. /Гете/.

БЁРЮ. Гъей, токъта гъали! Шу авлиялагъа не этер адам. Мен сизин шу юртдан тас этип йиберермен!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Воллагъ, бир де токътама, шунда да хадиргюнге батып турмайбыз.

БЁРЮ. Сен дуванханагъа бармай, акъчаны берип къойсанг яхшы.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Барайым дагъы, олай деп къоркъутамысан мени?

БЁРЮ. Не этемен бу гъайгев булан давлашып. Эшитгенлер де мунукин герти этмеге ярай. Истаршинагъа бармасам, мени яным тутулмажакъны чы мекенли билемен. Гъа, юрю, барайыкъ!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Токъта, бираз эс тапма къой.

БЁРЮ. Онда тапдырыр сагъа эс.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Шу уъстюм булан дувангъа нечик барайым?

БЁРЮ. Энни сагъа не этмеге герек?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен тюгюлмюсен мени дувангъа алып барагъан. Бер уъстюме гийме зат да, алып бар.

БЁРЮ /Уъстюндеги къапталын чечип/. Ма, гий, бёрюлер талагъыр сени!

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъали чи бёрюню мен талай тураман.

Перде.

ДЁРТЮНЧЮ АКТ

Хосарны абзары. Гече. Хосар догъадагъы тахтамекеде башын байлап ятгъан.
Абзардагъы агъач арбаны ичинде биченге чырмалып Чавуш хоруллап юхлай.
Ону къырыйында бочке толгъан сув, чомуч.

ХОСАР /Авруйгъан башын гётерип/. Гъей, Чавуш! /Чавушну хоруллайгъан тавушу/. Гъей, Чавуш, сагъа айтаман чы!

ЧАВУШ /Арбаны ичинден башлап ону байлангъан башы чыгъа, сонг аста ерге сыпкъырыла/. О-огъ, не бар, истарчина?

ХОСАР /Башындагъы чюпюрекни огъар узатып/. Ма, шуну сув этип бер. /Чавуш алып бочкени ягъына геле. Я, Чавуш, сен билмедингми, гече бизге чапгъын этген къачакълар ким эди?

ЧАВУШ. Не билейим, айталар абреклер болгъан деп.

ХОСАР. Бирин сама тутмадынгмы?

ЧАВУШ. Тутмадым. Шоланы бириси мени башыма яман кюйде зеплеп къойду. Лап оъзю де шишигиме... Я, истарчина, сен шоланы он еттисин оълтюрдю дей, гертими?

ХОСАР. Агъ, кьойсана масхараларынгны!
ЧАВУШ. Не билейим, сен шотай игитми экен деп сорай эдим. /Старшинаны чюпюрегин озюнню башына сала/. Уф, лезет.
ХОСАР. Гьей, сагъа айтаман чы!
ЧАВУШ. Не бар, истарчина?
ХОСАР. Чюпюрекни бер йибитип!
ЧАВУШ. А-а, сагъа да берейими?
ХОСАР. Жагъаннем сагъа, кьылый! Тез бол! /Чавуш озюнню чюпюрегин йибитип, ону бетине ташлай/.
ЧАВУШ. Ма ал. /Барып дагъы да ятма айлана/.
ХОСАР. Токъта, ятма. Ма, шу сурайыл булан Хосарлагъа барып, бозадан толтуруп гел.
ЧАВУШ. Не зат дейсен?
ХОСАР. Жагъаннем деймен! Бёрюге барып айт, Хосаргъа боза бер деп.
ЧАВУШ. Хосар боза дейими?
ХОСАР. Бёрюге айт Хосаргъа боза бер деп.
ЧАВУШ. Бёрю Хосаргъа бер деп... Хосар боза?
ХОСАР. Оьлеген ажжал сагъа, кьылый! Тез бол!
ЧАВУШ. Бараман, бараман... Я, истарчина, мени бёркюмню гёрмедингми?
ХОСАР. Ерге гиргей эдинг сен, озюнгни бёркюнг булан. Гёрмедим!
ЧАВУШ. Я, яланбаш нечик барайым дагъы?
ХОСАР. Нечик сюйсенг де бар! Де, геч этме!
ЧАВУШ. /Гете туруп/. Я... нечик бола дагъы...
ХОСАР. Огъ, нажжас болмаса, нажжас! /Чавуш чыгъа. Хосар бочкеге гелип сув иче. Чавуш дагъы да кьайта/.
ЧАВУШ. Я, истарчина, кьатынгъа сора дагъы, бёркюмню гёрмедими экен?

/Старшина ачувланып огъар сув чача, Чавуш гете.

Бу вакътиде уьйден кьайнашып Хосарны кьатыны Муьминат чыгъа/.

/Кьырдан Зазавну тавушу/.

ЗАЗАВ. Яраймы гирмеге?
ХОСАР. Бу да ким экен? Ярай, гир!
ЗАЗАВ. /Абзаргъа гирип/. Кьонакъ алмаймысыз?
ХОСАР. Неге алмайбыз, хошгелдинг, Зазав. /Озью дёрт де якъгъа кьарай/.
Олтур. Сонг, нечик чыкьдынг?
ЗАЗАВ. Мени Солтан булан давам бар.
ХОСАР. Не дав, сен ондан талап этегенинг?
ЗАЗАВ. Шо сёзлер саялы ондан магъа 10 кьоду тийдирсенг сюер эдим. Шону да этип болмай бусанг, не этединг тереземе таш атып?
ХОСАР. Яхшы, Зазав, шо акъча сени кисенгде деп кьой.
/Молла Насрутдин, Солтан, Кьайырбек гелелер кьаранчгъы да булан/.
МОЛЛА НАСРУТДИН. Ассаламу алейкум, тюзлюкню ую!

ХОСАР. Бу не? Бу не затдыр, Насрутдин? Навруз байрам сама туюлюмю?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бу сени байрагынг, Хосар апенди. Тюнегюн кьачаклар булангы ябушувда дав майданда кьангъа батгъан гьалда ташланып кьалгъан эди. Гьейлер, сен арсланкьаплан йимик кьылычынгни да сувуруп ур огъар, ур бугъар эте туруп бизин юртну уллу балагъдан кьутултдунг. Шону учун бизде шу сыйлы байрагынг ерде кьалмасын деп, алып гелдик.

ХОСАР. Кёп савбол, Насрутдин. Мен юрт агьлюлени балагъдан кьутултмакъ учун жанымны да кьызгъанман. Мен тюзлюкню есисимен. Бугюн мени дуван гюнюм, биразгъа сабур этигиз. А яш, сен бу кьатынны борчун неге бермейсен?

СОЛТАН. Мен бугъар бир де борчлу болмагъанман.

ЗАЗАВ. Не? Унутдунгму бугюн эртен магъа айтгъан сёзлерингни? Гьали кьарайым, беремисен яда бермеймисен.

ХОСАР. Сен не деп айтасан? Бу айтагъан затны гертилигине кьаршылыгынг бармы?

СОЛТАН. Мен яшырмайман, бугюн эртен мен бугъар масхара этген эдим. Гече сени булан туюш гёрдюм деп. Энни шо сёзюм саялы он манат талап эте?

ХОСАР. Кёп тюз эте, бермеге герексен!

ЗАЗАВ. Угъ, гавур, угъ, неге бересен дагъы, оьлюрсен шолай юрегинг ярылып.

СОЛТАН. Воллагъ, истарчина, мени бир кепегим де ёкъ. Болса да, бермес эдим.

ХОСАР. Не зат? Сен не дединг? /Кьычыра/. Эй, Чавуш! Чавуш! /Кьолундагъы хабадан боза иче/. /Чавуш чыгъа/.

ЧАВУШ. Не бую-ра-сан... истарчина!

ХОСАР. Шу гишиден он манат кьоду да ал, туснакъгъа да сал!

ЧАВУШ /Тапанчасын чыгъарып ,Солтанны тута/. Юрю туснакъгъа... 15 манат да бер!

СОЛТАН. Неге 15 манат, истарчина чы он манат дей.

ЧАВУШ. Беш манаты магъа да герек. Юрю!

/Молла Насрутдин гирит геле/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Алгъасама чы , Хосар апенди. Мени де айтагъаным бар. Сени гьукмунга мен разимен. Тек мен де гёрдюм туюш. Атабыз мисгин кант эте эди.

ХОСАР. Яхшылыкъгъа болсун, айт гьали нечик гёрдюнг?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ол магъа айтды: мени хазналарым сени уйлерингни кюрчюсюню туюнде басдырылып тура деп. Сагъа нечакъы зарал болса да не этейим, гьали мен барып бир-эки ялчылар да тутуп, кюрчюлерингни туюн хотгъап кьарамасам болмай.

ХОСАР. Олай деген не? Кюрчюню туюн кьазсанг, уйлер авмаймы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Авсун дагъы! Энни сени уйлеринг ава деп атамны хазналарын онда кьоюп боламанмы?

ХОСАР. Яхари, сен дели болгъанмысан?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен Къайырбекни ва Солтанны алып гелгенмен сени кюрчюлерингни къазма деп. Дегиз, яшлар, урунугъуз.

ХОСАР. Гъей, сабурлукъ эт гъали.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Ёкъ, буссагъат къазмагъа герек.

ХОСАР /Ону тутуп/. Я, сен адашгъанмысан? Тюшонде гёрюнген зат саялы кюрчюлени хотгъамагъа яраймы?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Яхшы, тюшонде гёрюнген зат саялы бу амалсыздан, бу имансызгъа он манатны тийдирмеге сагъа неге ярай?

ХОСАР /Бир якъгъа/. Енгилмесек бажарылмады.

ЗАЗАВ. Истаршина билеми яда сен билемисен?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Истаршина да биле башына чакъы, сен де ондан артда къалмайсан.

ЗАЗАВ. О сагъа авара тюгюл.

ХОСАР. Бир гъисапдан Насрутдин айтагъан да тюз геле. Башымны къарышмакълыгъындан сизин арзагъызны башгъачалай англагъан бусам да ярай. Гъали сиз барыгъыз ва шулай тарыкъсыз затлар саялы дагъы гелмегиз. Тюшонде гёрюлген затланы гъисапгъа ала турмас.

СОЛТАН /Зазавгъа/. Оъл гавур, бечиген сыпат, неге алмайсан он манатны.

ЗАЗАВ /Молла Насрутдинни башына тюртюп/. Гъай гавур сарсакъ, шу гелип бар затны бузду. /Гете/.

СОЛТАН. Омюрюнг узакъ болсун, Молла Насрутдин.

/ Бёрю гирип геле /.

БЁРЮ. Геч яхшы болсун, апенди!

ХОСАР. Савбол. Булай чыгъып олтур.

БЁРЮ /Молла Насрутдин/. Акъчаны алып гелдингми?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мени акъчам булан сени не ишинг бар? Суйсем алып гелемен, суйсем уйде къояман. Ахыры сени шо акъча адашдырмагъай эди.

БЁРЮ. Яхари, истарчина, авлия башыма ат тепсин мени, шу дели булан лап чырмалышып тураман.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Яхари, апенди, шу гъакъыллы башыма хадиргюн тувсун мени, шу сутур мишикден лап инжинип тураман.

БЁРЮ. Бугюн эртен вакътиде гъабижайгъа къарамагъа деп бараман. Къарайман – шу дели там тюнде де олтуруп, Аллагъ булан лакъыр эте...

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сен Аллагъны гёрдюнгмю?

БЁРЮ. Гёрмесем, сени сарсакъ сёзлерингни эшитдим.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Муна чыкъды бир ялгъанынг. Артын узат.

ХОСАР. Къой дагъы, Насрутдин.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гъали чи лап къойдум.

ХОСАР. Сонг нечик болду?

БЁРЮ. Сонг токътап, шу не сёйлей экен деп тынглап къарагъанман, кёкге де багъып: «Гъей Аллагъ, магъа юз аппасы берсенг ярамаймы, юз аппасыдан бир аппасы кем этип берсенг де чи алмажакъ эдим» деп, оьз-оьзюне бир затланы сандыракълай. Сонг мен де муну сынап къарайым чы деп, къалкъыдан таба 99 аппасы ташладым. Энни не этсем де, акъчамны алып болмайман.

ХОСАР /Кюлеп/. Сен нечик айтасан, Насрутдин?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Бу чу хыйлыларын яман кыйышдырмады, акъчаны мен ташлагъан эдим деген ялгъаны бир де кыйышмай къалды. Эгер шону да кыйышдырып бажаргъан буса, огъар герти пёшюк деп ат берме яражакъ эди. Энни озюнг ойлаш дагъы, шу кызгъанмай 99 аппасыны къалкъыдан ташлап боламы? Бу чу къарымлыгъындан озюне ишлеген ялчыланы гъагъын бермей. Муна мени бир манатымны да бермей къойду чу.

БЁРЮ. Эшитемисен? Шу сёзлерине адам нечик чыдамагъа болур? Озюнг ойлаш дагъы, яшлар да биле Аллагъ кёкден акъча ташламайгъаны.

ХОСАР. Гертилей де, Молла Насрутдин, сеники чи кыйышывлу гелмей.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Истарчина, бери бакъ. /Къолтукъ кисесине къагъып/. Гъы, негер токътагъансан, эт гъукмунгну.

БЁРЮ. Иш ачыкъ, акъча меники экени белгили, бир зат айт, гетейик.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Айтывунга чы багъана ёкъ, бираздан аркъамдагъы чепкен де меники деп де айтмагъа бетинг де болмас.

БЁРЮ. Тюгюлмю дагъы?

ХОСАР. Гъали сизге ант этдирсем тюгюл, дагъы ёл къалмады. /Къуранны алып/. Гъали, Молла Насрутдин, боламысан ант этмеге?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге болмайман, герти затгъа ант этип?

БЁРЮ. Мен де этмеге боламан ант.

ХОСАР. Сен арачысан, арачы ант этеген адат ёкъ. Гъы, эте бусанг, тек къурангъа къолунг тиймесин.

МОЛЛА НАСРУТДИН /Бармагъын къурангъа узатып/. Воллагъ да, таллагъ да, шу къуран гъакъчун, шу Бёрю магъа озюню къолу булан акъча бермеди.

БЁРЮ. О, ант тюз тюгюл.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Нечик айтайым дагъы, айт. Сен башымдан арчылагъан кюй буса, не этсем де къайырмай эдим.

БЁРЮ. Шулай ант эт: бугюн эртен Аллагъ магъа кёкден 99 аппасы ташлады деп.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге? Аллагъ булан арзачыманмы?

БЁРЮ. Яда булай эт: бугюн эртен Бёрю мени алдыма 99 аппасы ташлады деп.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен сени акъча ташлайгъанынгны гёрдюммю?

БЁРЮ. Гёрме дагъы.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Къутулмайманмы дагъы гёрмеген ялгъан затгъа ант этмесем!

БЁРЮ. Не четим гелди ишлер.

ХОСАР. Гъали иш битди. Акъча Молла Насрутдинге тие.

БЁРЮ. Я истаршина, сен шулай этер деп турмай эдим. /Молла Насрутдинге бурулуп/. Гъай, сен тас болгъур! Негъакъ акъчамны алдынг. Бёркню де, чепгенни де сама къайтар.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Гертилей де, пакъыр, мени сагъа языгъым да

чыкды. Шу кьаптал да, бёрк де меники буса да, не этейим, ал, сагъа пешкеш этдим шуланы. Гий уьстюнге.

БЁРЮ. Мен сени чи гесек-гесек этежек эдим...

МОЛЛА НАСРУТДИН. Кьоркьмай бусанг ,озокьда ,этер эдинг.

/Бёрю гете/.

ХОСАР. Гьы, Молла Насрутдин, ишлер нечик болду? Ярай хари негьакь тюшген акьчаны, секетин чыгьармагъа.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен малымдан бир де секет чыгьармагьанман, энниден сонг да хьялым ёкь.

ХОСАР. Олай экен не этединг дагьы бир токьтавуз магъа кисенгни гёрсетип?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Неге тьогюл мунда сени учун онгарып кьойгьан затым бар эди.

ХОСАР. Не?

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Кисесинден кьара билевни чыгьарып/. Муна шу.

/Къайырбек ва Хасай геле/.

ХОСАР. Гьы, нечик чыкьгьансыз, яшлар?

ХАСАЙ /Икрам этип/. Бугюн эртен бизин кьатынгиши сувдан гелегенде, шу Къайырбекни кьапусуну алдындагьы ташгъа сьорюнюп, аркьасындагьы акьчалыгьы да сынган, кьурсагьындагьы уьч айлыкь яшы да гетген.

ХОСАР. Шо саялы мундан талап этегенинг?

ХАСАЙ. Яшны телесин.

ХОСАР. Сен не деп айтасан?

КЪАЙЫРБЕК. Башгъа мен не айтайым, шу гёрсетеген зат булан мени айыпламагъа бола бусагьыз, этигиз тийишли затны.

ХОСАР. Молла Насрутдин, сен нечик ойлайсан? Бу айтагьан зат гьеч кьыйышывлу гелеми?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Озокьда, геле. Шулай затлагъа гьукму этип бажармай бусанг, сени гьаким болгьанынг не болду? Бу яш айтагьан тьюз, нечик де муну талабына гёре ,обьюню уьч айлыкь яшын савлай кьайтарагьан кюй ойлашмагъа герек.

ХОСАР. Гьеч гьакьылгъа гелтирмеге болагьан зат тьогюл.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не бола хари шуланы ишин магъа тапшурсанг.

ХОСАР. Олай этсек, нечик болур?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Не болажакь башгъа, сен мени булангьы ваьдангьы герти этген адам боласан дагьы.

ХОСАР. Болса яхшы, яшлар, сизин арзагьызгъа Молла Насрутдин кьаражакь. Нечик гёресиз?

КЪАЙЫРБЕК. Кёп яхшы болур, мен разимен.

ХАСАЙ. Мен рази тьогюлмен.

ХОСАР. Барыгьыз алайса, мен сизге гьукму этейим.

ХАСАЙ. Кьой этсин, кьарайыкь.

ХОСАР. Молла Насрутдин, сен ишингни юрют, мен бир чыгьып гелейим. /Гете/.

МОЛЛА НАСРУТДИН. /Хасайгъа/. Мен сени талабынгны болдурмакъ учун чалышаман. Амма сен буса къачасан. Бу чу – гъайгевлюк. Сени талабынг шундан яшны тѐлемек тюгюлмю?

ХАСАЙ. Дюр.

МОЛЛА НАСРУТДИН. Кѐп яхшы. Болса булай этейик: сенден айырып къатынынгни бугъар берербиз. Къачан къурсагъында уьч айлыкъ яш тирилгенде, мундан айырып, сагъа берербиз.

ХАСАЙ. Магъа негер тарыкъ башгъа гишиден болгъан яш?

МОЛЛА НАСРУТДИН. Сени арзанга гѐре башгъа кюйде гъукму этмеге ъл ъкъ. Сени арзанг маънасыз, мени гъукмум да огъар къыйышывлу.

/Гъалекленип уьйге Бѐрю гире/.

БѐРЮ. Къайда шо истаршина! Мен губернаторну уьстюне бардым, сен этген гъукму тюз тюгюл. Мен сенден акъчаны не ъл булан да аларман. Къайда шо старшина? Мен шо гъукму булан рази тюгюлмен! Къайда шо старшина?

ХОСАР /Бѐрю булан чыгъып геле/. Тюз, сен тюз айтасан. Мен, гертилей де ,гъукмуну тюз этмегенмен. Мени башымны къарышдырдылар. Мен алдандым. Мени адашдырдылар. /Сонг Молла Насрутдинни гѐрсетип/. Шу гюнагълы, шу! Бизин арабызгъа гирип ,бизге питне салмагъа, бизин бирибизге оьчюкдюрге сен не адамсан? Сен къайдан гелген адамсан?

Я, сен кимсен?

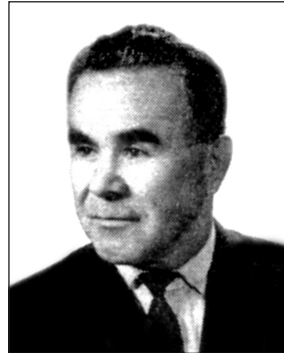
МОЛЛА НАСРУТДИН. Мен? Мен китапларда айтылгъан, ярлы халкъны якълавчусу болгъан, гъеч бир заманда да оьлмейген Молла Насрутдинмен!

.Перде.

**Шагьмардан
АБДУЛЛАЕВ**

МАГЪАММАТ КЪУРБАНОВ ЯРАТГЪАН КЕЛПЕТЛЕР

Зулмугъа къаршы чыкъгъанланы башчыларыны бириси Якъупну келпетин («Айгъзи» А. Салаватов) Магъаммат Къурбанов ажайып уста кюйде яратды. Магъаммат, озю ойнайгъан келпетлени яратмакъ учун, сынавлу артистлерден уьлгю алагъан, оланы сёзюне, маслагъатларына тынглайгъан артист эди. Айрокъда ол, Алим Къурумов, Амир Къурбанов булан ювукълукъ юрюте, къаравчуланы разилигин алгъан, сюювюн къазангъан сынавлу артистлер булан лакъырлаша, «сорамакъ айып тюгюл» дегенлей, тюрлю-тюрлю суаллар бере, озю билмейген затланы сорамакъны эрши гёрмей эди.

Магъаммат Къурбанов 1916-нчы йылда Темир-Хан-Шура округну Тёбен-къазаныш юртунда тувгъан. Ол юрт школада охуйгъан заманда, юртгъа гелип къумукъ театр ойнайгъан бары да спектакллени гёре туруп, ону юрегинде «артист болажакъман» деген ой тувулуна. Он класны битдиргенден сонг, 1934-нчу йылны октябрь айында Къумукъ театргъа ишге де тюше. Башлапгъы заманда ол гиччи буса да «Гъажи-Муратда» савдюгерчини, «1823-нчу йылда» почтаны начальнигини, «Намусда» къонакъны, «Анзорда» Ларбини, «Къой булакъда» Кароль йимик агъамиятлы рольланы ойнай. Артдагъы йылларда: «Тулпарда» офицер Сурхайны, «Къызыл партизанларда» да офицер Абдул-межитни йимик рольланы ойнады.

«Тулпар» деген пьесада Магъаммат Къурбанов ойнагъан Сурхайны ролю ол яратгъан келпетлени ичинде инг де гёрмеклиси гьисаплана.

Бир керен «Тулпарны» ойнайгъанда, Магъаммат спектаклге къарамагъа анасын гелтире. Ёлда сёйлемей гелген анасы уьюне гелгендокъ йылап йибере.

– Не болгъан, абам, негер йылайсан? – деп сорай Магъаммат.

– Йыламай не этейим, балам, сен мени биргине-бир яшымсан. Бу гече театрда бир нече уланны оьлтюрнгенингни гёрдюм. Тангала сагъа да гезик гелсе, не амал деп йылайман, – деп, анасы агъ уруп йылап йибере.

Магъаммат кюлкюсюн токътатып болмай. Анасы къарсалай.

– Тай, къулум, тай шо театрдан! Магъа тарыкъ тюгюл шо сени театрынг да, шондан гелеген акъча да! Тай шондан! – деп, анасы ялбара.

Магъаммат, театр техникумну битдирип болгъан артист тюгюл, тувмадан артист эди. Бек ихтилатчы гиши. Къумукъ адабиятны ва авуз чебер яратывчу-лугъун яхшы биле эди.

«МОЛЛА НАСРУТДИН»

Муна гъали Къумукъ театргъа халкъны Айгъази йимик бирдагъы вакили гелди: о да Молла Насрутдин. Театрны артисти Магъаммат Къурбанов магъа бир нече йыл алда: «Мен жыйгъан кѣп ёммакълар бар. Гел, Молла Насрутдинни гъакъында экибиз де пьеса язайыкъ», – деп тилеген эди. Мен Магъамматны тилевюн къабул этмеген эдим. Этмегениме буссагъатда да гъѣкюнемен.

«Оъктемликни артындан къыдырып юрюр хорлукъ», – деп шолайгъа айтадыр. «Тулпар» деген пьесаны язгъан Шагъмардан, Магъаммат булан бирге пьеса язмагъа оъктемлик этдим. Мени «Тулпарым» унутулуп да битди, Магъамматны «Молла Насрутдини» буса гъали де яшай ва яшажакъ.

Магъаммат Къурбанов пьесаны оъзю язып, коллективни алдына салды. Коллектив къайсы пьесаны да эки-уъч сагъатдан охуп, ону гъакъында сѣйлеп бите эди. Магъамматны пьесасыны уъстюнде беш сагъатгъа ювукъ къалдыкъ. Ону себебин, озокъда, сиз оъзюгюз де англайсыздыр. Автор охуй, биз кюлейбиз, бизге къошулуп Магъаммат оъзю де кюлей. Кюлей туруп гѣзлерибиз сыкъма-сув. Кюлкюден пьесаны охуп ахырына чыгъып болмайсан.

– Гъы, ёлдашлар, сѣйлегиз, ким не айтмагъа сюе? – деп сорав берди Рустамов, гѣзьяшларын да сибире туруп.

– Мунда сѣйлемеге зат ёкъ, – дедим мен, Молла Насрутдин болуп оъзюм ойнажакъман деген умут да булан.

– Шагъмардан герти айта, – деди Абдурагъман. – Биз барыбыз да пьесагъа разибиз! – Ол да гѣзлерин сибире.

– Кѣп баракалла болсун сагъа, Магъаммат, сен бизин яхшы кюлетдинг. Къаравчулар да бек рази болажакълар, – деди, гъар къайсы пьесаны да ушатмайгъан Алим Къурумов.

– Ёлдашлар айтагъангъа мен де разимен. Артгъа салмай, пьесагъа гиришме тарыкъ, – деди Барият Муратова.

Коллективни гъукмусу муна шолай болду. Шо гюнокъ пьесагъа гиришдик. Режиссёр Рустамов Молла Насрутдинни ойнамагъа магъа берир бугъай деген умут булан, ону ролюн язып алдым.

Эртен ишге гелгенде, билдирив доскада рольланы пайлагъан приказны гѣрдюк.

Театрда пьесалардагъы бир тюрлю хасиятлы рольланы ойнайгъан эки-уъч артист бола. Къумукъ театрда да шолай экев барбыз, Тажутдин ва мен. Тюзлюкню юрютеген режиссер бир пьесада шолай кюлкюлю рольну Тажутдинге тапшурса, экинчи пьесада Шагъмардангъа тапшурмагъа борчлу. Алдагъы йыл ойналгъан «Эки хожайынны бир къуллукъчусу» деген комедияда Труфольдинону ролю Тажутдинге берилген эди. Гъали шолай рольну мен ойнамагъа герек эдим. Молла Насрутдинни ролю Тажутдин Гъажиевге тапшурулгъан. Жумайсат, ону къатыны – Барият Муратова ва Гъайбат Магъамматова, Къади – Дадам Саиднуров, Бѣрю, юртну байы – пьесаны автору Магъаммат Къурбанов, Хасай, ону уланы – Шагъмардан Абдуллаев, Зазав, юртлу къатын – Ушкъият Сафаралиева, Солтан, юртлу улан – Наби Алхасов, Къайырбек – Солтан Касимов, маркъарчы – Гъажи Бекболатов ва оъзгелери.

Мен, озокъда, Молла Насрутдинни ролюн магъа бермединг деп, Рустамовну ягъына арзгъа бармадым.

Бары да артистлер ишге уллу иштагълыкъ булан гелелер, спектаклни тез-тез къаравчулагъа гёрсетмеге алгъасайлар, уьстевюне: «Молла Насрутдинни театры ойналажакъ» – деген хабар шагъаргъа яйылгъан.

Молла Насрутдин эшекге де минип барагъан суратлы афишалар къаравчулагъа: «1941-нчи йылны январь айыны 28-нде спектакль ойналажакъ», – деп билдире.

Шо гюн ахшам сагъат еттиде ишге гелемен. Театргъа ювукъ бола туруп, гъалекленмеге башладым. Орам толгъан къара халкъ, театрны къуршап алгъан. Бир башлап: «Театргъа от сама тюшмегенми экен?» – деп эсима гелди. Сонг: «театрны къуллукъчулары ябушуп, тамашагъа жыйылгъан халкъмы экен?» – деп ойлашдым. «Молла Насрутдинге» къарамагъа гелген халкъ болгъанны театрны алдына етишгенде англадым. Театрны тарихинде гъали болгъунча болгъан зат тюгюл. Муна сагъа Молла Насрутдин! Адамны кёплюгюнден, орамдан оьтюп болмайсан.

Нечик алай да, мени танып, магъа ёл бердилер. Ярым сагъатдан къаравчуланы театргъа йиберди.

Спектакль сагъат 8-де башланды. Перде ачылды. Бир башлап къаравчулар театрны художниги Эдуард Вюрфель этген декорациягъа къарап кюлемеге башладылар. Эшегине де минип Молла Насрутдин –Тажутдин Гъажиев сагънагъа чыгъа. Кюлкю, харс урувлар. Къаравчуланы кюлкю авазындан уьркюп эшек токътагъан, оьлтюрюп къойсанг да алгъа багъып абат алмагъа къасты ёкъ.

– Гы, тербен, алты абат алсакъ къапудан гиребиз, – дей Молла – Тажутдин.

Бу арада, уйню терезесинден Молла Насрутдинни къатыны Жумайсат – Барият Муратова къарай.

– Гей, бу не гёрюнюшдюр? – деп сорай.

– Нече де яхшы гёрюнюш бар, эшек мени гётерген, мен агъач байламны гётергенмен, агъач да къаргъаны гётерген, – дей Молла...

Гъали болгъунча театрны залында шолай кюлкю болмагъандыр десе, ялгъан болмас. Къаравчуланы кюлкюге ачылгъан авузлары оюн битгинчеге ябылмады.

Театрны уьстюнлюгю булан артистлер бири-бирин къутлайлар. Режиссёр Рустамов артистлени къутлай, къучакълай, оьбе, разилигин билдире. Къутлавланы Магъаммат Къурбановгъа тийген пайын чы айтма да айтма!

Магъаммат Къурбанов шолай оьлмежек пьесаны яратып болду. Шо пьесасыны яхшылыгъындан, режиссёр Гъамит Рустамов да уллу уьстюнлюк къазанды. Биз Магъаммат Къурбанов увакъ ёммакълардан шолай пьесаны язып болгъанына гъайранлыкъ этген йимик, Рустамов оьр даражалы пагъмусу булангъы режиссёр экенликге бирдагъы керен мюкюр болдукъ.

«МОЛЛА НАСРУТДИН»

Аслу гъалда, «Молла Насрутдин – Бухарада» деген спектаклни къаравчулар яхшы къабул этдилер. Буса да халкъ Магъаммат Къурбанов язгъан бизин дагъыстанлы «Молла Насрутдинни» артыкъ ушаталар.

Ватан давну йылларында динни вакиллери фронтгъа яхшы кюйде къол

ялгъагъан саялы, гъукумат динге ва ону юрютегенлеге башгъа гёзден къарайгъан болду. Биз ойнайгъан пьесада буса юртну къадиси ортакъчылыкъ эте, ону пышдырыкълары сёгюле. Гъали къадини шолай гёрсетмеге ярамай, ону башгъа кюйде суратламагъа, пьесаны хыйлы рольларын алышдырмагъа тарыкъ. Ону автору Магъаммат Къурбанов буса давдан къайтмай къалгъан, элни азатлыгъы учун жанын къурбан этген.

Пьесаны гъалиги вакътиге къыйышагъан кюйде алышдырып болагъан Амир Къурбановдан къайры гиши ёкъ.

Театрны чебер совети шо авур ишни Амир Къурбановгъа тапшурма да тапшурду. Арадан узакъ заман гетмей, Амир Къурбанов кёп четим шо ишни кютюп, «Молла Насрутдинни» коллективни алдына салды.

Амир ону бек уста онгаргъан эди. Къадини келпетин юртну старшинасына айландыргъан, старшинагъа кёмекге чавушну да къошгъан.

Гъали старшина, чавушну да кёмекчилиги булан, юртда къайдагъы чирик ишлени юрте, итлик эте, тек негереклер этсе де Насрутдинни утуп болмай.

Театрны коллективи Амир Къурбанов этген алышдырывланы бек анив гёрдю ва янгы къайдада гъазирлемеге гиришди.

Рольланы пайлайгъанда онча уллу алмашынывлар болмады. Молла Насрутдинни ролю – Тажутдин Гъажиевге, Жумайсатны ролю – Барият Муратовагъа тапшурулду.

Къалгъан рольлар булай пайланды: Солтан – Солтан Касимов. Къайырбек – Наби Алхасов, Жанбек – Атав Магъамматов. Старшина – Дадам Саиднуров. Чавуш – Амир Къурбанов. Бёрю – Магъаммат Рашидханов. Хасай – Гъажи Бекболатов. Зазав – Ушкъият Сафаралиева. Муъминат – Гъайбат Магъамматова, 1-нчи маркъарчы – Ш. Абдуллаев. 2-нчи маркъарчы – Магъаммат Генжеев.

Пьесаны Гъамит Рустамов онгарды ва 1946-нчы йылны февраль айыны 10-да ону къаравчулагъа гёрсетдик.

Къаравчулар спектаклни къайнар кюйде къабул этдилер. Барият Муратова ва Тажутдин Гъажиев ойнайгъан кюйню айрокъда бек ушатдылар. Озьлеге тапшурулгъан рольланы Дадам Саиднуров ва Амир Къурбанов да кёп тизив ойнадылар.

Магъаммат Къурбановгъа «Молла Насрутдинден» къайры дагъы пьеса язмагъа насип болмады. Бир буса да о, къумукъ театрда ойналгъан пьесаланы инг де узакъ оймюр сюрегени болуп токътагъан.

Абас ДАЦИЕВ

ТОПУРАКЪ ВА НАМАРТЛЫКЪ

(Давамы)

ГЪАЖИМУРАТ

Ятапдан ятапгъа, туснакъдан туснакъгъа, тюше туруп, Абас бир нече айлардан сонг Колыма дейген ердеги туснакълагъа етише. Дагъысын айтмагъанда, шо узакъ ва азаплы ёлларда ону башындан гетген кыйынлыкълар да бир - нече адамны ѳмюрюн кысыгъартма да таманлыкъ этер эди. Гъакимлер булан къаравулчулар этеген кысастардан къайры да, туснакълар ѳзлер ѳзлеге салагъан вагъши азаплар ва намартлыкълар да хыйлы адамланы бу языкъ ёлда ѳлтюрюп къоя яда ѳлюр гъалгъа сала.

Ерине етгенде ятапны начальниги туснакъланы тизип:

– Гъалиден сонг бу бараклар сизин яшажакъ еригиз, – деп айтып, гъар туснакъгъа ѳзюнѳ ерин гёрсете. Абасгъа инг ѳрдеги караватда ер тюше. Караватлар буса бирини устьѳне бири салынып дёрт къат бола. Бу ятапдан хыйлы йыллар алда гелген де булар булан бирче турмагъа тюшеген болуп чыгъа. Олар ѳзлеге айрыча онгайлыкълар ва тынчлыкълар сюелер ва шоланы янгы гелгенлерден пайдаланып алма къаст этелер. Янгы гелгенлер буса булай гъалны къайдан билсин, оланы кёбюсю туснакъ адамны да гёрмегенлер. Бригадир ерлени гёрсетип гетген сонг Абасны янына бир улан гелип:

– О ѳр ерни магъа бер. Сен мени ериме гёч, – дей. Абас башгъа тергев бермей, бурулуп да къарамай:

– Ал. Не башгъадыр, не ерде ятсанг да, шо бир туснакъ тюгюлмю бу? Туснакъны яхшы ери боламы? – деп тамаша бола, сонг ѳзюнѳ бир де битмейген ѳюна бата. Бираздан муну устьѳне багъып бирдагъысы гелип, бир сёз де айтмай, Абасны затларын алып, эшик артгъа багъып пырхытып:

– Сени еринг онда гъалиден сонг. Тап ерингни. Гъар ким ѳзюнѳ еринде яхшы! – деп, муну ерине олтурма гъазирлене. Абас бирден бары да ѳйларын унута ва ол адамгъа багъып бурула, Абасны якъ увуртлары гиччи резин топлар йимик ойнама башлай, юзю кыызара, юмурукълары ташлардай къатты. Ол ѳзюнѳгъарангъа сакълай туруп:

– Гъали бери гел чи, – деп буюра ол адамгъа. Ол геле, уятсыз иржайып:

– Муна гелдим. Сонг? – деп бугъар соравлу къарай. Абас сабур гъалда:

– Сонгун айтайымы, ёгъесе, оьзюнг билемисен?! –деп ачувлу ва къатты сёйлей. Ол буса дагъы да бек алжайып:

– Айт,эшитейим! –деп начар бутларында чайкъала.

– Шо затланы, гъали арив этип алып, ерине сал! –деп буюра.

– Салмасам?

– Салмасанг!... –деп, Абас онг къолуну юмуругъу булан бу алдында эдепсиз токътагъанны сакъалына бир урув уруп къоя. Ону башы чархындан айырылгъандай болуп гёрюнюп, шо баш муну къаркъарасын да суйреп алып, шо эшик артгъа барып резин топдай тюше. Шо яш гиши еринден дагъы хозгъалмай къала. Абас огъар багъып къарап турагъанындан пайдаланып, башгъа бир туснакъ мазаллы улан, къолунда бир итти савуту булан Абасны артындан таба огъар урма онгарылып, юрюп йибере. Тек бирев огъар чатакъ салып, йыгъып къоя ва огъар дагъы эс тапма къоймай, къолундагъы савутун буралап ала. Абас артына бурула ва:

– Сагъа да герекми? –деп сорай. Сонг оьзюне кёмек этген адамны гёрюп, бек гъайран болуп:

– Багъ! Гъажимурат агъа! Сенмисен?! –деп ачылып гете ва къучакъларын генг яйып, огъар багъып чабып йибере.

– Менмен, инишкам, менмен. Гъар даим булай гъалдан сени ким бола къутгъарма, мен болмасам. Асолтанмы? –дей. Туснакълар бары да булагъа бек тамашалыкъ булан къарап къалалар. Бираз гъаллашып битгенде буса, бу гъалны да гёргенде, Абасгъа ябушмагъа къарагъанлар, асталыкъ булан гъариси оьз ерине барып ерлешип къалалар. Булар да олагъа онча тергев де бермей, оьзлени лакъырына гиришелер. Гъажимурат Абасдан хыйлы эсли экени ону агъаргъан сакъалындан да, бюрюшмели бетинден де, бюкюрейме башлагъан къаркъарасындан да билинип тура.

– Айт гъали, инишка, сен мунда не этесен? Ондагъы ишлени битип, гъали мундагъы ишлени тюзлеме гелгенмисен? –деп масхарагъа айландырып сёйлеме къарай. Абасны буса юзю бирден къартыллап йибере, ол гъарангъа сакъланып:

– Айтма да болмайман! Айтмасам да кюй ёкъ! Ассолтаан агъавумну оьлтюрюп къойдулар, –дей, ону гёзлеринден гёзьяшлары агъызып гете.

– Асолтанны?! Болмас хари?!

– Оьлтюргенлер, оьзлер де юртлулар. Кимбилди этип къойдулар. Ону да магъа салгъанлар! –дей Абас.

– Бий, къара дагъы сен! Не эте булар. Тап магъа этгенни этген сагъа да. Ач ва сутур адамлар гъиллачы ва намарт болагъаны гъакъ зат. Оланы якъчылары да кёп, олагъа инанып да къалалар. Олар илбисни къавуму чу дагъы. О саялы тюгюлмю оланы ёлу юрюйгени де. Къайырмас, инишка, сен ерлеш, бизин орамгъа да гелир бир гюн байрам. Гъар затны оьз заманы бар. Бир ялгъан да ялгъан кюйде къалмай, бир заман билине, герти бола. Сен ерингни онгар, лакъырланы сонг да этербиз. Бизин гъали кёп узакъ заманларыбыз бар, сав къалсакъ. Мунда да ябушув. Оьзюнг гёрдюнг чю... Гел, мен сагъа кёмек этейим, – деп, Гъажимурат муну затларын алып оьрдеги ерге сала. Абас:

– Къой. Мен чи ону адамгъа берген эдим, –дей. Гъажимурат буса:

– Сен билмейсен мундагъы гъалланы. О адамгъа о ер герекмей эди, ол сени булан эришме герек эди. Ону оьзюню ери де яман тюгюл. Бу пич гесек-

лер онгаргъан эди ону сагъа, эришме сююп, Олар сагъа дагъы тиймежеклер, Дагъы бирев де тиймежек сагъа. Оланы адаты олай, –дей.

Абас бугъар тамашалыкъ этип тынглай. Экиси де бир-бирине къарап гъайранлыкъда затланы ерлешдирелер. Башгъалар буса, дав булай адилли кюйде битгенге разилешип, гъар ким оз ишине гиришелер.

– Гъали юрю, мени янымда олтур. Лакъыр этейик. Бизге хыйлы затны гъакъында хабарлама тарыкъ, ярты оьмюр гетген биз гьрюшмегенли, –деп, Гъажимурат Абасны оьзюню янына алып гете. Олтуруп лакъырын узаталар.

– Айт, ювугъум гъали, сен мунда нечик тюшдюнг? –деп сорай Гъажимурат.

– Не деп айтайым сагъа, агъавум. Шулар гъали этип турагъан булгъавурдан баш алып болмай тураман. Башында булар бары да зат халкъ учун, халкъны насиби учун этиле, топуракъланы ишлейген сабанчылагъа бережекбиз, завод булан фабриклени ишчилеге бережекбиз, тюзлюкню юртежекбиз, бары да ишлейген халкъ тенг ихтиярлы болажакъ! –деп, чакъырывлар эте эдилер. Шо чакъырывлар булан сав дюньяны хозгъадылар. Ерине етгенде буса, халкъны бойнуна да минип, адамлагъа тюгюл гъайванлагъа, къыр гъайванлагъа гъисап этип кьойдулар.

– Муна сен гъали тюз англай турасан. Мен о заман айтагъанда, англамай эдинг, –дей Гъажимурат.

– Олар онча да уста ва инандырып чакъыра эдилер чи, бары да буланы сьзлери герти гъисап эте эдилер.

– Дюр, ювугъум. Алдынгъы байлар да хыйлы кыйнады халкъны. Олагъа чыкгъан ачувундан инана эдилер адамлар буланы татли сьйлевлерине. Тек яхшы ойлашып къарайгъан гъакъыллы адамлар буланы яхшы таный болгъанлар, неге десенг, булар оьзлер бир заманда да оьз башы, кьолу булан бир зат да этген адамлар тюгюл эди. Шолай англавсуз адамлар не янгы яшав гьрсетме бола? Халкъны негер уйретип бола? Гъакимликни кьолгъа алгъандан иш тюзелип къалмай, яшав тюзелир кюйде бир янгы ишлер этме герек чи. Буларда шосу ёкъ, бош сьзден къайры. Сокъур адамны алгъа да салып ёлгъа чыкгъан гиши адашмай къалармы? Булар яхшы билеген зат – халкъны къырмакъ.

– Огъар чы булар бек усталар. О гъакъ! Дагъы зат билме де билмей деп тураман.

– Намартлыкъ этип билелер.

– Ялгъанны да уста айталар.

– Айт гъали. Шонча яман хасиятлы адамлар биревге де яхшылыкъ ёрап да, тынчлыкъ этип де болурму? –деп сорай Гъажимурат.

– Болмас, мен билеген кюйде чи.

– Муна, шо ерде ачыла буланы бары да ялгъанлары. Булар гъариси оьзлеге яшав этип туралар. Халкъны гъайында бирев де тюгюл. Халкъны ойлайгъан адам гъакимлени арасында ёкъ десек, тюз болажакъ.

– Герти айтасан. Гъалиге шолай. Сизин мен кьеп эсгере эдим, тек... ёлугъуп лакъыр этме заман болмады.

– О да чы герти. Мен де сени даим эсгере эдим, тек ёлукъма чола болмады. Гечип кьой. Сени йимик агъаланы унутма ярамай.

– Бу бузулгъур дюньяны Сибирь дейген еринде ёлугъарбыз деп кимни эсине геле эди.

– Яшавну аламатлары, агъа. Гъали не де болма болагъан вакътилер. Илбислер гъакимликни алгъан сонг, негер тамашалыкъ этме бола адам.

–Тюз зат. Мен алда бир затны англап болмай эдим:бусурман халкъланы инг гъакъыллы ва тюзлюкню сюеген адамлары буланы, имансызланы артына нечик тюшюп къалгъан? – деп ойлаша эдим. Башымны кѣп авуртдум шогъар жавап излей туруп.

– Мени башыма да шогъар ошагъан ойлар геле эди. Асолтан булан биз бир керен хыйлы эришдик шо гъакъда, тек бир пикругъа да гелип болмадыкъ.

– Тынч масала тюгюл. Гъали нечик ойлашасан? –деп сорай Гъажимурат.

– Гертиси – билмеймен. Биринчилей: буланы артына тюшме герекмей эди. Экинчилей къарасанг, буларсыз да не этме бола бизин халкъны гъалында?

–Муна шо ерлери барчы дагъы шону. Биринчилей: бирикме чи герек эди, тек шону булан бирче озюню гerti менлигин тас этме тюшмей эди деп ойлашаман. Илбис татли, амма ялгъан - ярѣвке сѣзю булан гючлю. Биринчи Адам пайхаммарны Илбис Женнетден нечик чыгъаргъан? Татли ялгъан сѣз булан. Бир башлап Илбис ярѣвкели татли сѣз булан Гъаваны алдатгъан. Гъава буса, ялгъангъа уйренмеген. Адам пайхаммарны алдатгъан. Шо саялы олар Женнетден къувалангъанлар, Адам озю алдангъанны билгендокъ, тобагъа тюшюп, Аллагъдан гечмекни тилеп тургъан кѣп йылланы узагъында. Сонг Аллагъ ону гечип: «Къайтып Женнетге гелип яшагъыз! – деген заманда да, озю этген ишден уялып, адам къайтып Женнетге бармай къалгъан. Онча да гючлю зат бар о ялгъан деген зат. Шо саялы тюгюлмю гъаким болма, яда бай болма суйген адам бир башлап ялгъангъа уйренегени. Гerti булан тюзлюкню юрютеген адамны къысматы къыйын бола. Олар саялы ол даим ябушуп турма герек. Кѣбюсю гезиклерде ол утдурма да утдура.

–Тюз айтасан, агъавум. Мени де шолай эсима геле. Тек шондан къоркъуп, ялгъангъа бой берме чи ярамай.

– Ярамай. Муна шо саялы биз шунда, туснакъларда, чѣрек ашайгъаныкъ, имансыз ялгъанчылар эркинликде яшайгъаны. Мен англайгъан кюйде, гerti булан тюзлюк уьст болмай туруп, яшав онгарылмажакъ.

– Буса,о чу тез арада болажакъ зат тюгюл.

– Аллагъ буюрса, бир тюрлю алмашынывлар болур, – дей Гъажимурат. –Къара гъали, биз очар этекенчи, бары да юхлап битгенлер. Ятайыкъ. Бизге гъали де кѣп заманлар бар очар этмеге, Аллагъ буюрса, –деп булар ятма онгарылалар.

– Абас иним, тангала бригадир: Не ишге пагъмунг бар? –деп сораса: Агъач ишни билемен, –деп айтарсан. Сонг сени бизин бригадагъа къошажакъ, –дей Гъажимурат.

Экинчи гюн бригадир янгы туснакъланы тизип: Ким не иш этип бола? –деп сорагъанда, Абас: Мен агъач ишни билемен, –деп жавап бере. Ону Гъажимуратланы бригадасына къошалар. Иш башлана. Булар сав гюн къарагъай тереклер йыгъалар, шоланы буталап тазалайлар, ъл ягъагъа дѣгеретип жыйып, тѣбелер этелер. Бек авур иш. Къарангы эртенден къаш къаралып, къарангы болгъунча шо иш токъталмай. Тюшде ашгъа бир сагъат. Къалгъан сагъатлар аякъ уьстде ишлеп турма тюше. Гъар гюн бригадир гъар ким этген ишни оьлчеп яза. Шо ишге гѣре, аш да бериле, такъсыр да этиле. Гъатта еринде уруп оьлтюрюп къоягъан гезиклер де аз болмай.

«Шону неге этдинг?» –деп сорайгъан да ёкъ. Гъар гюн бир нечакъы адам оьле. Оьлтюрюле, тек ери бош къалмай, гъар гюн янгы туснакълар гелип тура. Оланы санау бир де кемимей.

Гъажимурат булан Абас шолайлыкъда хыйлы йыллар ишлейлер. Туснакъланы арасында буланы абуру бар. Булар биревню де айырмай, герекде, оьзлер этип болагъан кѣмекни къайсына да этелер, тюзге тюз, деп, ялгъангъа ялгъан деп, айталар, биревге де ялынмайлар, тил чакъмайлар. Бары да бу экевге бек инанып, оьзлени сырларын чечелер, къыйынлыкъларын айталар. Бу экев кѣплени агъюлерине чакъда бир буса да кагъызлар яза оланы атындан, гелген кагъызланы охуйлар. Биревге де «этмеймен, заманым ёкъ, бажармайман,» –деп айтмайлар. Бригадирлер булан къаравулчулар булагъа шекли къараса да, оьзлеге заралы тиймейгенге, булан инемей къоялар. Шолай хыйлы йыллар оьте.

ЮРТДАГЪЫ ГЪАЛЛАР

Шо йылланы ичинде Абасланы юртунда бир тюрлю алмашынывлар бола. Солтанбек бир нече йылланы узвгъында тѣшекде ятгъан сонг, хыйлы къыйналып оьле.

Абас тутулгъан сонг савлугъу осаллашгъан Патимат дагъы язылып, сав болуп болмай хыйлы йыллар аврувлу юрюй, Абас булан Асолтанны уланларындан сююнуп: «Гѣзлеримни ярыкъларысыз! –деп оланы ѣнкютюп, олардан сююнуп: «Сиз саялы болмагъан буса, мен кѣпден кѣрде сюегим де болмаса ярай эди», –деп айта туруп, уллу давну алдындагъы йыл бек авруп гечине. Адамлар ону бек абурлап парахат этелер. Асият булан Лайла колхозда ишлейлар. Гъар эртен колхозну бригадири, яда учѣтчиги гелип: –Ишге юрюгюз, –деп, оланы алып гетелер. Патимат оьлюп, яшлар янгыз къалгъанда, оланы бириси уйде къалмаса болмай. Яшлар саялы бригадир булан гъар гюн дегенлей эришивлюк бола.

– Буланы бир ерге беригиз, –дей бригадир.

– Къайда берейик? Бармы олай ер? Ёкъ. Аба барда ол сакълай эди. Гъали ол пакъыр да ёкъ. Буланы оьлтюрюп къояйкъмы? Аталарын чы ѣйдугъуз! –дей Асият.

– Мен ѣймагъанман. Ёйгъанлагъа айтыгъыз! –дей бригадир.

– Сагъа айтабыз. Сен тап буланы сакълама ер. Гъаким болгъанынг не болду? –деп, Лайла да къошула.

– Къой гъали, адаршай мени гъакимлигиме. Гъакимлер йымышакъ шанжалларда олтура, мени йимик гъар тыгъырыкъгъа барып, тиленчи йимик: –Ишге чыкъ, – деп тилеп турмай.

– Буса, бизге къаныкъма. Яшлагъа бирибиз герекбиз чи къарама. Юрю. Мен гелемен ишге, –деп Лайла ишге гетме онгарыла, Асият яшланы сакълама къала.

– Сагъа иш гюн язмажакъман! –деп къоркъутма къарай бригадир. Асият буса:

– Язажакъсан! Эки аягъынгны бир чарыкъгъа да сугъуп, язажакъсан! Шуланы бирине бир зат болса, мен сени гюнагълажакъман Аллагъны алдында, –дей Асият.

– Къой! Сёз булан сени адам утмажакъ. Язажакъман, –деп разилеше туруп, бригадир къол силлей.

– Озокъда язажакъсан. Мен чи буланы тойдурма герекмен. Сав сакълама герекмен. Булар чы бизге къалгъан аманатлар. Тынч иш тюзюл. Ишгюнге сиз береген зат къышны ортасына ерли де болмай ашамагъа-яшамагъа! –деп де къоша Асият.

– Магъа не къаныкъгъансан? Ону гъакимлеге айт!

– Сенсен гъали гъаким. Сени борчунг – алдынгда ишлейген адамланы гъайын этмек.

– Бек тынглай шолар магъа. Мен барчы-гелчимен олагъа.

– Къозулу къойлар ёкъ болуп, къотур эчкилер баш болса, муна шулай бола, –деп, Асият бригадирни лап жан ерине оьтдюре.

– Гъали барып председательге айтаман. Суюгенин этсин. Мен сизин къапугъа дагъы гелмежекмен.

– Гелме. Суюген еринге бар. Ону атасына барып да айт, къоркъагъан ерим бармы? Оьзюм де айтажакъман огъар, ери гелсе. Къоркъа деп эсинге гелеми? Къоркъагъан къоркъувларыбыз битген, уялма уятыбызны да къоймагъанлар.

– Ону атасы чы кёп йыракъда, оьзюне айтып къоярман, –дей мюкюр болгъан бригадир. Лайла булан олар ишге гетелер, Асият яшлагъа къарап уйде къала. Шолай: бири бир гюн, башгъасы экинчи гюн ишге барып, уйде къалгъаны яшлагъа да къарап, уй къуллукъланы эте, абзарда чачып, аз буса да ашлыкъ да оьсдюрелер. Шолай бир амаллар этмесе, ачдан оьзлер оьлежекни билелер, неге тюзюл буланы гъайын этеген бирев де ёгъу гъакъ зат.

Биревлер урлап амал этме къарайлар. О къоркъунчлу зат. Хапарсыздан тутса, хабарлап да турмай беш, он, он беш йыллар берип, бир якълагъа чююп йиберелер. Агълю къала яйылып. О агълю къардашлардан къайры биревге де тарыкъ болмай. Къардашлар да къарап болмаса, шо агълюдеги адамлар тиленчилер болуп, юртлагъа яйылалар. Дагъы амал ёкъ. Бажарагъанлар савдюгер этмеге уруналар. Шону этмеге де закон къоймай. Биревню де къолунда документи ёкъ. Документсиз юртдан чыкъма ихтияры да ёкъ. Яшав этмек учун къайсылай бакъса да, адамны алдына тогъас салынып тура. Янгыз бир ёл къала – урламакъ. Бары да шо ёлну яхшы таныйлар, гъар ким оьзю болгъан кюйде нени буса да урлап уйренелер. Бара-бара шо адамлагъа алым болуп да къала. Урламагъан яшама да яшамай, тойгъунча ашама да ашамай деген сёзлар айтыв болуп къалгъан. Буса да уруну арты къуру экени де белгили зат.

«Ачлыкъ оьтсе, о къулакъгъа чалынмай, гюнагъ болагъаны да эсге алынмай», –деп, адамлар гъар ким оьзюню ва ювукъларыны гъайын этелер.

Яйны лап ортасында, бек гъаракатлыкъда ашлыкъ къайтарылып турагъанда: «Ильяс булан Хизири юртну алдында оьтеген татавулда агъып оьлген», – деген хабар яйыла. Адамлар тамаша болуп: «Дагъы сай кёл ёкъму эди булагъа батылып оьлме? Тобукъгъа гелеген сувда агъамы адам?» – деп хабарлай бирлери, башгъалар олагъа къаршы: «Буюрса, батыла орамдагъы янгур кёлде де. Оланы ажжалы шондан болгъандыр деп, сёйлей туруп оланы гёмелер. Шо гюн колхозну арбачысы Лаудин къушлукъда арба булан трактор бригадагъа сув алып барагъанда шо экев, ичме ичкиси де булан шо татавулну ягъасында, ёлдан бир хыйлы гюнбатар ягъында тёбечик ерде олтуруп, къаравул этмеге деп ерлешгенин гёрген болгъан. Лаудин олагъа: «Мундан къайры дагъы ер

ёкъму сизге ички ичме? Гьалигине бириси гелсе, не деп айтажакъсыз? Заманмы бу ичмеге? –деп айтгъанда, олар бири-биринден алып:

–Сагъа не авара? Сувунгну ташы! Бизин кьой, алдынга къара! – деп кьычыра, биревюсю буса:

–Сен озюнге къара. Бу ерден сени йимик уручуланы гёрме тынч. Бизден биригиз де кьутулмажакъсыз! Ишингни эт! Гьакимлерден кьоркъмайбыз. Биз олагъа ишлейбиз. Гьайда кьырчынынгни, –деп, артындан яман сёгюшюп йиберелер. Гечде Лаудин кьайтып гелегенде шоланы затларын шо ерде гёре, озьлени гёрмей. Юртгъа гелмейми экен булар деп эсине гелип, арбасын да токътатып, оланы янына бара. Къараса, экиси де оьлюп табула. Къарагъанда, толмадан кьатты кюйде агъагъан сув терен этген ойтанлыкъгъа тюшюп кири-не болгъан булар. Шо ойтанны ягъалары сари саз балчыкъ, бек сыргъалавукъ. Узатылып етишип илинме болардай бу ерде тутма зат да ёкъ. Ягъагъа чыгъып болардай тюгюл. Булар шондан чыгъып болмай талаша -талаша гьалсыз болуп оьлюп кьалгъангъа ошай. Лаудин тезлик булан биревден таба юртгъа билдире, озю буланы чыгъарма уруна. Юртдан адамлары гелип оланы сюеклерин алып гетелер. Экинчи гюн гёммеге де гёмелер. Бу экев шолайлыкъда оьлюп гетелер. Юртларда юрюлюп турагъан уллу дагну аччы билдиривлери етишип, халкъны бойнуна авур намуслар сала, хыйлы ожакъланы етим этип кьоя, янгы-янгы кьыйынлыкълар тувдура. Шолайлыкъда уллу кьыргъынлы ва кьыйынлы дюнья дагну экинчи йылы гетип бара. Бары да халкълар: –Бу гючлю ва рагъмусуз, азаплы дагну ахыры не болур экен? – деп гьар якъдан къарап туралар. Дав буса гюн сайын кьыза, генглеше бара...

АБАС ДАВ МАЙДАНДА

Дав башлангъанлы хыйлы айлар оьтген, душманлар буса Москва шагъаргъа етишме аз кьалып тура, халкъланы кёбюсю гьалекликге тюшген. Шо заман туснакъланы арасында хозгъалыв башлана. Олар гьар бир ерде жыйылып:

–Нете, биз адамлар тюгюлбюзюмю? Душман бизин янчып геле, биз буса мунда гючлю-къуватлы эркеклер ятып, тарыкъсыз ишлени этип турабыз. Бизин де давгъа йиберсин, – деп, кьаныгъалар. –Мунда бузлап оьлмей, дав майданда душман булан ябушуп оьлейик. Бир немисни оьлтюрсек де, кьолай. Бизин де давгъа йиберсинлер! –деп тилеп башлайлар. Абас да озь кьолу булан: «Мени давгъа йиберигиз», –деп, язып йибере. Шолай арзалар хыйлы жыйыла. Арадан йыл гетген сонг, шо арзалагъа гёре туснакълардан давгъа йибермеге адамлар гьазирлеп башлайлар. Башлапгъы отрядда Абасны аты да язылып бола. Гьажимурат:

–Мени алмайгъаны яман. Дав этме кьартсан. Сагъа ярамай, –дейлер. Мен яшлардан яхшы дав этер эдим. Сени барагъанынг яхшы. Аллагъ ёлунгну тюз этсин! –деп Абасны ёлгъа сала.

Бу лагерде жыйылгъан 150 адамны бир рота этип онгаралар. Командир болуп булагъа капитан Давлатов Михаил Давутович салына. Аштарханны авлагъында ерлешген бир солдат лагерлерде сакълап буланы дав касбугъа – артиллеристлеге уйретип башлайлар. Сегиз сагъат –юху, сутканы кьалгъан вакътиси бир мюгълетни де бош кьоймай давгъа гьазирлейлер. Бек яхшы ашата, исси опуракълар бере, исси казармаларда ятдыра, амма аякъ уьстде

заманда, бир секундну да бошуна йибермей уйретелер. Уьч айдан сонг булар – бары да алда буланы гьрген адам танымасдай алышыналар. Бары бирдей эркек сангъа гирген, гьрмекли болгъанлар, аякъларын солдат юрюш булан къатты басып юрюйлер, чархлары бир йимик тюз болгъан ва къувнап тура. Капитан Давлатов булагъа сююнчлю къарап:

–Мени къарчыгъаларым, сизин дагну отуна салма да къызгъанаман, амма шонда чиркиме тюшежек бизге, –дей. Булар буса огъар:

–Къачан барабыз давгъа. Таман биз уьйренген зат. Биз оланы тутушуп ябушуп да алгъа юрюме къоймажакъбыз! –дейлер. Амма дагну гъалын яхшы билеген командир Давлатов:

–Алгъасамагъыз. Сизин заман да гележек. Онда гьрсетерсиз оьзюгюзню гьюнерлеригизни. Дав оюн тьгюл, дав – оьлюм! Ону унутмагъыз! –деп булагъа эс тапдырмагъа къарай. Шолайлыкъда дагъы да бираз заман гете. Бир гюн буланы тизип, Давлатов барын да бек тындырыкълы тергеп чыгъа. Сонг бираз бийик ерде токътап:

–Ёлдашлар! Гьар затны оьз гезиги бола. Муна гъали бизге де гезик етишди. Буйрукъ булай: биз де, бизин йимик дагъы да асгер бьлюклер де Темиркъазыкъ Кавказгъа бакъгъан немис фашистлени асгерлерини алдын къыркъып токътама ва шоланы дагъытма герекбиз. Генерал Клейстни армиясы танклар ва самолётлар булан бек гьчлендирилген ва о асгерлер Европада юрюлген давларда макъталгъан асгерлер. Тек биз Европа тьгюлбюз. Биз кимлер экенни шолагъа гьрсетме герекбиз. Биз табан тиреп токътагъан ерден бизин шолар артгъа ташлама болмасын! Муна, шо заман биз барыбыз да оьз Ватаныбызны алдындагъы борчланы кьютген болажакъбыз. Биз сав тура, олар бизден оьтме герекмейлер! Гьар атгъан снарядыгъыз танкны яллатсын. Биз топчуларбыз. Топ бар ерден душман танк оьтмесин! Англашыламы? – деп сорай капитан Давлатов.

–Англашыла! Яшасын бизин Ватан! Бир сюемге де артгъа абат алмасбыз! Уьстюнлюк, я оьлюм! – деп къычыра бары да солдатлар. Олагъа къошулуп командирлер де.

–Муна гъали гъазир болугъуз! Тангала эртен булан ёлгъа чыгъабыз. Буйрукъ шолай! –деп капитан сьзюн битдире. Булай асгер бьлюклер жыйыла, къошула туруп уллу армиягъа айланып къала. Эки гьнден бары да оьзлер къамалма герек ерлеге етип токътайлар ва ерни паралап окоплар, траншейлер, блиндажлар, ханнеклер, танклар тьшсе, чыгъып болмайгъан кьюйде терен этип чунгурлар къазып, гъазирлик гьрелер. Шолай ишлер эте туруп бирдагъы бир жума да къалалар. Немис асгерлени гьжуму 1942 - нчи йылны июль айыны ахырында башлана. Совет асгерлер огъар къаршы турмакъ учун бар гьчюн салгъанлар ва кьп ишлер этгенлер. Буса да, душманны дав гьчлери совет асгерлерден кьп керен артыкъ. Айрокъда, душманны танк булан самолётлары кьп. Солдатлар да немислерде эки керенден де артыкъ совет асгерлерден. Сонг да олар кьп йылланы узагъында давларда чыныкъгъан, тергелген асгерлер алып гелелер. Олагъа къаршы токътагъан совет асгерлени дав сынаву ёкъ деп айтса, тюз болажакъ. Тек совет солдатлар ругъ якъдан немисден кьп гьчлю. Булар ахыр тынышгъа ерли дав этме гъазирлер ва бек белсенип давгъа онгарылгъанлар. Шо – уллу маъналы гьч. Тек не этерсен. Булагъа къаршы гелеген дав гьч де бек къудратлы. Бу ерде нечик де дав болуп къалмажакъы белгили. «Уьстюнлюк алабыз, яда шу ерде оьлюп къалабыз!» дейген ябушув болажакъ. Шолай болма да бола.

Немис танклар атыша туруп чалтлыкьда ювукьлашма башлай. Абас къамалып токьтагьан арада йигирмагьа ювукь топ, юз эллийге ювукь солдат бар. Солдатланы гьариси оьзю этме герек затны бек яхшы англагьанлар.

–Сабурлукь! Алгьасамай! Бек тюз гьзлеп атышарсыз. Бир затдан да къоркъмагьыз! Аллагь буюрмагьан болмажакь, –деп, Абас солдатланы ругьландыра, оланы сабур болма чакьыра. Танклар бек чалт гелеген йимик гьрюне. Олар тувра атышма болардай ювукь гелгенде, Абас: –Гьали басыгьыз! –деп кьычыра, дав башлана. Биринчи снарядлар булан бир нече танк ялама башлай, тютюн яйыла. Тек шоланы артындан башгьалары созулуп чыгьып гелелер. Янгьдан топланы толтуруп, солдатлар Абасгьа кьарап токьтайлар. Янгьдан ол буйрукь эте, топлар атыша. Янгьдан тютюнню ярып янгы танклар чыгьа. Бары да зат янгьдан такрарлана. Гьз алагьан чакьы ерде шо гьал. Немис танклар атышып башлайлар. Снарядлар ювукьда ярыла. Оьлген ва яралангьанлар бар. Кьавгьа, ярылывлар, акьырыкьлар. Душманни танклары сенгерлеге етишген, бирлери расчьтланы таптап оьгюп де бара. Абасланы янында бир бек гючлю ярылыв болуп гете. Буланы бирлерин паралап, бирлерин савлай якь-якьгьа ташлай. Танклар булардан оьтюп гетелер. Тек узакь бармайлар: бирлери шондан оьтгендокь яллай, бирлери артгьа тартылма кьаст этелер, тек шо да бажарылмай. Совет танклар оланы гьызарлай. Теберип чюйре айландырып кьоя. Душман артгьа тартыла. Совет танкланы арты булан етген яв солдатлар янгьдан сенгерлени толтура. Атышыв янгьдан кьызып гете. Санитарлар яралыланы жьялар. Абас давуна вакьтисинде уьстюндеги гимнастьркасын чечип ташлагьан болгьан. Эсин тас этип сенгерде сойралгьан. Санитар кьыз бир башлап: –Оьлген, –дей, сонг бирдагьы яхшы тынглап: Сав! Гел, алайыкь! –деп, муну гьтерип алып гетелер. Самольтланы янына етгенде, санитар кьыз: –Муну ялангьач йиберме ярамай деп, бир оьлген адамны уьстюнден чечилген гимнастьрканы огьар гьаран гийдире. О да арив ярашып кьала. Шолайлыкьда Абас эсин-пусун тас этген гьалда госпитальгьа етише.

Совет асгерлер немислени гьызарлавун токьтата, оьзлеге онгайлы ерлерде къамалып токьтайлар. Экинчи гюн эрген булан полкнун командири гелип, болгьан давуна гьасиллерин чыгьара ва:

– Бу ерде дав этгенлени барын да орденлер булан савгьатлама буйрукь бар, – дей. Ол Абасны излей, тек табып болмай. Сонг ол:

–Абасны ротасы айрокь да яхшы ябушгьан. Кьеп танкны яллатгьан. Огьар айры кюйде савгьат болажакь, –деп, ону сорай. Ол госпитальда экенни биллип, бек талчыгьа. Абасны башлапгьы ва ахырынчы ябушуву шолай гьалларда бите. Оьзю буса ол, бек авур контузия алып, госпитальда дюньядан бир зат да англамай оьллю-санлы болуп ята.

Арадан бир нече ай оьтген. Абас буса Кьазан шагьардагьы госпитальда ята. Докторлар огьар айрыча тергев берип кьарайлар, неге тьогюл оьзю шу азарханагьа тьошгенли Абас биревге бир тюрлю калима сьз де айтмагьан. Негер багьып тикленсе, шо гьалында хыйлы заманлар кьала, бир зат да сьйлемей, чархына тийсе де, бир затны да гьис этмейгенни йимик гьрюне. Москвадан профессорлар гелип тергев де кьарайлар, тек бу деп айтып, бири де мекенли бир зат да айтмайлар. «Тергев туругьуз!» –деп гетелер. Арт вакьтиде ол бираз жанлы гьрюне, бир-бир затлагьа айрыча тергевлю болагьанда йимик бола. Абас бир - бир сьзлени де айтма кьаст эте. Гелип кьарайгьан белгили

докторлар: «Бу бек тамаша аврув. Бугъар айрыча тергев бакъдарма герек, –деп бுவарып гетелер. Мунда огъар олай да айры кюйде тергевлю къарайлар. Къатыны Гёзел ва эки гиччи яшы да ону янында хыйлы заманлар йибере-лер. Палатадагъы аврувлар айтагъангъа гёре Гёзел ол озюню эри тюгюлюню биле, яшлагъа айтмай тура. Озю буса Абас эсин жыйса, Гёзелни герти эри не болгъанны айтар деп умут эте. Сонг да Абас ону эрине бек ошай, эгизлер йимик ошай деп де айта. Дагъы да Гёзел: «Балики, мен озюм янгылыш-манмы экен? –деп де ойлаша. Документлер буса бу аврув: Шарипов Рашит Пашаевич деп токъташдыра. О буса –Гёзелни герти эри. Нечик олай да Гёзел мекенли билмей туруп бу аврувну къоймасман деген ойну бек тутгъан. Ол озюню бары да бош заманын яшларын да гелтирип Абасны янында йибере, яшлагъа да: «Бу сизин атагъыз. Бугъар яхшы къарагъыз, муну сююгюз!» –деп гъаман айтып тура. Яшлар да огъар бек исингенлер. Гъар гюн эртенден башлап: «Атаны янына къачан барабыз?» –деп сорап туралар. Абасны гёрме Гёзелни къардашлары да гелелер. Олар бары да бугъар Рашит Пашаевич деп айталар. Ол озю де шо атгъа жаваплана. Тек булай гъалда не этме герекни бири де билмейлер. Бары да Гёзелге языкъсыналар, ондан да артыкъ деп айтма ярай, Абасгъа ва гиччи яшлагъа да языкъы чыгъа оланы. Шолайлыкъда эки янсыллы болуп, не этежегин ва не айтып гъакъыл бережегин билмей олар бары да бир авуздан:

– Гёзел, сен бек рагъмулу ва сав адамсан. Тарыкъ чакъы гъакъыллы да дюрсен. Юрегинг нечик сюе буса, шону эт, –дейлер. Шолайлыкъда бир нече йыл дагъы да оьте. Абас гъали сёйлеп де бола, бары да герек-тарыкъны этип де, таякълар булан юрюп де бола, бир-бир затлагъа да тюртуне, тек ал якъдагъы яшавдан гъеч бир затны да англамай.

Булар барысы да бу яшав булан гъаллашып, озлени бир агълюге санап яшайлар. Абасны къаркъарасы гюн сайын къуватлы бола, юрюшю де инамлы кюйде бир ёрукъгъа тюше, гёнгю де гюн сайын ачыла, шатлы бола. Огъар къарап Гёзел де шат ва сююнюп айлана. Булар бир-бирин бек сюелер. Аз замангъа айырылса да, шосагъат бир-бирин сорайлар. Гёзел Абасгъа багъып:

– Не ердесен? Аз заманмы мен сени излейгеним? Гёрюнмейсен, –дей. Абас буса:

– Мен чи мунда барман. Сени гёрюп болмай талчыгъып тураман, аявлум. Бираз янымда олтур дагъы. Хабарлайыкъ, – дей Абас. Гёзел де гелип олтура, булар бираз заман лакъыр этелер. Не затны да багъана этип сёйлейлер.

Абасны янына гъар ерден докторлар, илмулу алимлер, адамны хасиятлары, адамны башында болагъан тюрлю-тюрлю алмашынывланы уйренеген институтну къллукъчулары гелип де кёп затланы мундан сорайлар. Шолай Ренат Пашаев гелип Абас булан узакъ заман хабарлай: Ол бек тамаша болуп:

– Мен кёплени гёргенмен эсин тас этген, тек сени йимик адам магъа ёлукъмагъан. Сен шу больницадан ал якъда озюнг ким болгъанынгны, не ерде озгенингни, уюнгню, къардашларынгны – къысгъача айтгъанда, бир затны да билмейсен.

– Билмеймен, –дей Абас. Больницада уянгъандан сонгъу бары да зат эсимде.

– Алдагъы яшавунгню эсинге алма къараймысан?

– Нече керен де къарагъанман. Акъ тамны йимик, бир зат да ёкъ гёрюнеген. Нечик де ойлашаман, эсеме салма сююп къаст этемен, бажарылмай.

– Англашыла. Сен бир себепден таба шо алдагъы яшавунгну ачма герексен. Тек огъар не зат багъана болма болар экен? Сени документлеринг къайда?

– Меники ёкъ болгъан. Гишини документлери булан мунда тюшгенмен, – деп айталар. Шо нечик болгъанны да билмеймен. Бирев шоланы мени кисеме салгъан буса ярай. О да нечик болма бола? Гёзел де шону англап болмай. Ону эрини документлери булан мен мунда тюшгенмен. Шону аты булан юрюп де тураман. Атымны сама билмеймен. Гъалиге Рашитмен. Ол буса – герти Рашит ёкъ. Тас болгъан. Балики, о пакъыр да шу мени йимик бир ерде къыдыра буса да, билеген гиши де ёкъ. Яшавда не де бола экен? Шо ойлар мени бек къыйнай, рагъатланма къоймай. Гёзел бек рагъмулу адам. Мени ташлап къоймагъан сал сюек болуп турагъан вакътимде. Мен озюню эри тюгюлно де ол хыйлы алда англагъан. Магъа бир зат да билдирмей тургъан. Мен англамайдыр деп эсине геле буса ярай. Мен чи гъали бары да затны бек арив англайман, алда болгъан затны билмесем де. Бир затны гъакъында сорама сюемен сагъа, гъюрметли доктор, яратсагъыз? Сюймесегиз, жавап бермей де къоярсыз. Мунда мени ой этме дагъы адамым ёкъ, – деп, Абас докторну юзюне тигиле, къолу булан ону онг къолун да тута.

– Сора. Мен чи докторман. Балики, кёмегим тиер, – дей ол. Абас жанлана, бираз гъалек болагъан йимик де гёрюне. Доктор ону гъалын эс этип:

– Сабур бол, рагъат сёйле. Мен тынглайман, – дей. Абас сабур бола ва:

– Айтма да уяламан. Гёзел де, мен де бу оьтген вакътини ичинде бир биревге исинип, бир бирибизни сююп къалгъангъа ошайбыз. Тек шо гъакъда бир сёз де айтмагъанбыз. Не этежекни де билмей, адап турабыз. Яшлар да магъа: «Атай, ата, баба,» – деп ябушуп къалалар. Не этегинни билмейбиз–дей Абас.

– Мен билемен. Сюювюгюз дагъы да артсын! Насипли болугъуз! Аллагъ оьзю сизин бирикдирген, сююнюгюз! О чу – бу дюньяда сизге оьлченген насип, ювугъум! Бир де къарамай, молланы да гелтирип, гебин къыйып, эркъатын этме герек сизин, шариятта бар кюйде. Шо ишни мен оьзюмню бойнума алсам, разимисен? – деп сорай доктор. Абас адагъан, огъар тиклене:

– Гертиден айтамысан? – деп сорай.

– Озокъда, айтаман! Мен гелечи болайым. Эки сюйгенни бирикдирмек – уллу зувап иш. Сизин йимик къыйынлыкълардан оьтген сонг чу, айрокъда яхшы! Разимисен? – деп сорай. Сюйсегиз, загсгъа элтемен.

– Бек разимен. Бизге загс герекмей. Чархым къувнап гетди сени бу сёзлерингден сонг, – дей Абас кюлей туруп.

– Муна, гёремисен? Шатлыкъ нечик яхшыдыр савлукъгъа? – деп, доктор эретуруп, къолларын бир-бирине ишып, шат айланды.

– Сен Гёзелге айтгъанмысан? – деп сорай доктор.

– Хабарлагъан эдик. Тек уялып, дагъы гишиге билдирмей тура эдик, – дей Абас. Шо вакъти уйге Гёзел де гелип къала.

– Атын айтса, булай аривлер геле, – деп, Ренат Пашаев масхара эте.

– Не иш бар? Бир затны чы мен билмейгенге ошайман, – дей жавгъарлардай акъ тишлерин гёрсетип кюлей туруп Гёзел.

– Билесен, кызым, бек яхшы билесен. Рази де болажакъсан, –деп, доктор огъар гёре масхара этип хабарлай. –Бу батыр улан сагъа озюню юрегин де жанын да бермеге суюе! Шоланы алма боламысан савгъат этип, –деп де сорай. Не айтма боласыз бу улангъа?

Гёзел бираз адай, кызара, гёзлерин эниш сала ва аста тавуш булан:

– Магъа инанып бере буса, кёп сююп аламан. Олай уланлар ёл ягъада ташланып турмай. Къоччагъым мени! – дей ва астаракъ барып, Абасны аявлап къучакълай.

–Буса бары да зат гъазир болгъан. Гъали мен, молла да табып, ону булан гелирмен сизге. Гъали буса, бу уланны озю яшажакъ уюне элтме герек! –дей. Гёзел сююнуп, атылып еринден тура ва:

– Гертиден айтамысыз? –деп Ренатгъа тиклене.

– Озокъда айтаман. Мунда бугъар дагъы зат ёкъ. Дарманы муну – сенде, сени сюювюнгде, –дей доктор. –Гъали муну сююв сав этежек. Бары да шондан, сизин рагъат яшавугъыздан гъасил болажакъ. Мен тюзюн айтаман. О гъакъ зат! –деп токъташдыра доктор.

– Буса о чу бизде нечакъы да болажакъ Аллагъ буюрса! Огъар шеклик этмегиз! –дей Гёзел, янгыдан Абасны къучакълай туруп. Бираздан бары да документлени де онгарып, больницыны машини булан Ренат Пашаев Абасны Гёзелни ожагъына алып гете. Онда ерлешип, гъаллашып битип бир-эки гюнден сонг, доктор Ренат Пашаев бу ожажакъ молланы да алып геле ва шариат айтагъан гюйде гебин де къыйып, буланы уягълю этип:

– Муна, гъали паракъат сююнуп-къуванып яшагъыз! Насипли болугъуз! –деп къутлай. Алашаракъ шатлы жыйын да этелер. Булардан бары да сююнелер, гъар ким булагъа озюню кёмегин тийдирмеге къаст эте. Гёзелни къардашлары да Абасны бек ушатып, Гёзелни янгызлыгъын да, яшланы етимлигинде ойлап, булар биригип агълю болуп яшагъанны атив гёрелер. Шолайлыкъда янги агълю яшав башлай.

– Бу яшавда не де бола экен? – дей Абас гъайрангъа къалып.

– Бола. Сени озюнгню савлугъунгда бир тюрлю алмашыныв болса, тез магъа билдирерсен, шоссагъат гележекмен.

– Гъали не этейим?

– Атив сююнуп яшап тур. Къоз, бал, тюрлю-тюрлю емишлер, самырсакъ, балыкъ аша. Баш майгъа бек яхшы затлар. Таза гъавада кёп айлан. Сююн, кюле, шат тур. Шоколадны кёп аша, пайдалы сагъа. Докторлар да сени тергевсюз къоймажакълар. Алдынгъы яшавунгдан сагъа бир зат да ёкъ илинмеге?

– Ёкъ. Бир зат да гелмей эсима. Шунда, госпитальда уллу болуп, эсли болуп тувгъан адамны йимик гёремен озюмню, –дей Абас.

– О ери яман чы дагъы ону. Адресим бар сенде. Аллагъ буюрса, ёлугъарбыз. Эсен къал, –деп, къол да алып, Ренат Пашаев гете. Нечакъы ойлашма суюмесе де, Абас озюнден пурмансыз, къайтып- къайтып: «Мен киммен? Къайданман? Кимим бар мени бу дюнъяда? –деген соравлар Абасгъа рагъатлыкъ бермей. Гюндюз де, гече тюшонде де шо соравлар бир себепсиз ону гъызарлап айлана. Гъатта адам периштеде болуп, бугъар: Сен кимсен? Къайдансан? –деп сорайгъан йимик де гёрюне. Шоланы таъсиринден, Абас

янгыдан терен ойлагъа тюшюп къала: «Мен киммен? Мени кимим бар бу дюньяда? Олар излейдир мени! Мен буса авлакъда адашгъан адам йимик, бир якъгъа да ёл тапмайман. Гёзел, аявлу адамым, Гёзел! Сен ёлукъмагъан бусанг, мен яшав ёлумда не этер эдим? Не этсем де, бир затны да эсге алып болмайман! Бу не аврувдур, докторлар да билмейген, эми де ёкъ? Булай зат боламы? Я Аллагъ, тилеймен, эт магъа бир амал! Ёлукъдур мени биревге! –деп, Абас ялбарып Аллагъдан кёп тилей тура. Ону юзюнден гёзъяшлары агъыла, агъара башлагъан сакъалына батып тас бола. Абас оланы сибирмей. Шо арада Гёзел геле.

–Аявлум, азизим! Йылама. Тилеймен! Сабур бол! Бары да зат яхшы, талчыкъма, рагъатлан, –деп, Гёзел ону орунгъа янтайта, оъзю де ону янына ята, арив йылы сёйлеп рагъатландырма къарай. –Мен сени янгыз къоймажакъман. Даим сени булан болажакъман! Бираз юхлап рагъатлан. Сагъа рагъатланма герек, къарсалама ярамай, –деп, ону юхлатып да къоя. Гёзел огъар бир гиччи яшгъа йимик гъайын этип къарай. Абас да ону бек ушатып къабул эте. Шолай аралыкълар, бир-бирини гъайын этивлер булан бу экевню арасында бу къыйын гюнлерде тувулунгъан языкъсынынв гъислер бара-бара герти сююв гъислесе айланып къала. Олар шону яшырмайлар, олардан сююнелер.

ЯНГЫРГЪАН ЯШАВ

Яшавда Аллагъны аламатлары бек гючлю. Инсан оланы бирлерин биле, бирлерини маънасын ярты биле. Шо аламатлардан инсан пайдалана, тек о не экенни, нечик ишлейгенни, не затлардан гъасил болагъанны билип болмай. Адамны гъакъылы – шолай тайпа аламатланы бири. Гъакъылны уйренеген институтлар ишлесе де, шо масаланы гъар даим артдырмагъа къасткъыла, тек инсан шо масалаланы толу кюйде чечме болмай. Ахтарыв ишлер гъалиге ерли юрюлюп де турса да, шо гъакъда мекенлешип топлангъан ва токъташдырылгъан билимлер ёкъ, яда аз деп айтма ярай. Абас давну вакътисинде ярылывдан тувулунгъан бир уллу гюч муну къаркъарасын алып пырхытып, ерге уруп сойралтып къойгъандан сонг, ондан ал якъдагъы яшавун, эсден сибирип тайдырып къойгъандай унутгъан, билмей, эсине гелтирип де болмай. Докторлар гъариси оъзю билеген, англаву бар не затны этип къараса да, бир пайда да болмай. Шо неден бола? Авуртувну гючюмю, къоркъувму, къарсалавму, яда шолар барысы да бир вакътиде бирче болгъангъамы? Белгисиз! Билинмей. Бугъар къарагъан, сав этип аякъ уьстге миндирген докторлардан бири де шо соравлагъа жавап берип болмагъан. Шо да англашыла. Илму герек даражагъа етишип битмеген. Абас да, огъар ошагъан дагъы да кёп адамлар да шо масъалаланы чечип болмай яшагъан, кёбюсю оълюп де гетген. Оъле турагъан мезгилде оъзюню унутулгъан алдынгъы яшавун эсге алгъанлар да болгъан. Тек шо нечик, не кюйде ва не себепден болгъанны, шолар да англатма бажармагъанлар.

Нечакъы арив, рагъат, сююнчлю ва шат яшаса да, оъзюню бек сюеген агълюсю, ювукълары бек гъайын этип турса да, Абасны оюндан шо масала бир заманда да таймагъан гъалда тура. Оъзю де билмей ол бир тюрлю ойлагъа

батыла, не затланы да эсге ала. Амма не этсе де, шо госпитальда уянгъан сонг, гёзюн ачгъан сонг гёрген ва эшитген затдан къайры дагъы бир затны да эсге алып, гёзалдына гелтирип болмай. Озью бир дюньядан гетип, башгъа дюньяда тувгъанда йимик, бир тюрлю гёре. Къыркъ-эллиий йыл ал якъда не этгенмен, не гёргенмен, кимлер булан болгъанман ва не ерлерде яшап, не ишлегенмен? – деген соравлар даим ону талчыкъдырып тура.

Кимлер булан болгъанман? – дейген соравлар къайтып-къайтып башына геле.

Шо масала Абас учун шолай ачыкъ кюйде къалып къалса да ярай эди, амма Аллагъны ишлерин инсан билме болмай. Хапарсыз болгъан ёлугъув, бары да масъалаланы чечип къоя.

Гёзел Абасны да алып шагъарны инг арив онгарылгъан бавуна бара. Шо бавда ял алалар. Ол Абасгъа сюйкюмлю гёзлер булан багъып:

– Сени булан бирче шу гёзел бавда геземе сюемен. Яшлар да гъали гъариси озъюню гъайында. Гел биз де бир-бирибизни гъайында болайыкъ. Яшав гете, токътап турмай, – дей. Абас да огъар рази болуп:

– Герти сёзлер сёйлейсен, сюйгеним, юрю, айланайыкъ. Гетген гюн къайтып гелмей, – деп рази бола. Шолай исси лакъыр эте туруп, булар айланадагъы адамлагъа онча тергев де бермей бадрап оьсген тереклени арасындагъы арив безенген сокъмакълар булан юрюйлер. Эки де янда ерлешдирилген онгайлы скамейкаларда адамлар олтургъан. Бирлери бош да дюр. Булар буса олтурмай. Юрюп туралар, биревге де гёз де къаратмайлар. Оьзлерден къайры биревде де гъайы ёкъ. Эки орта чагъындагъы экев олтургъан хасини янындан оьтегенде олтургъанланы бириси бу экевге бир тюрлю сесгенип жанлы къарай. Гёзлерин гери буруп тиклене, яхшы тергев берип къарай. Сонг бирден еринден атылып туруп, адагъан кюрдашын да къоюп, булагъа багъып чалт юрюй туруп:

– Абас агъа! Абас агъа! – деп къычыра. Абас буса бугъар бир тергев де бермей, ёлун узата. Бу адам озъюне къычырагъанны ол англамай, алгъа юрюй. Ол гиши буса къычыривун токътатмагъан гъалда буланы артындан чалт юрюй, ахыр да артындан етип, Абасны билегинден тута:

– Абас агъа! Мен чи сагъа сёйлеймен! Англамаймысан? – дей. Абас гъайран болуп токътай, бугъар тиклене:

– Ким? Не? Не дейсиз? – деп сорай.

– Абас агъа, мени унутгъанмысыз? Мен – Исрапилмен, инишкангман!

– Инишка? Абас агъа? Ким Абас агъа? – деп ари-бери къарай, англап болмай.

– Сен – Абас агъа! Мен инишканг Исрапилмен! – дей ол. Сонг Абас огъар бек тергевлю къарай, ону юзю агъара, къызара. Къартыллайгъан тавуш булан Абас: – Сссен мммени инишкаам? Исрраапил? Къайдан? Нечик? – деп сорай. Ол йылама гъап - гъазир. Исрапил ону гъалын англап:

– Биз чи сени оьлген гъисап этип турабыз, сен буса савсан! Бу гъайран ишге къара сен! Мен Исрапилмен. Асолтанны кърдашыман.

– Ассолтан? Ким Ассолтан? Сен къайдансан? – деп сорай. Сонг биразгъа ойгъа тюше ва: «Асолтан агъам? Асолтан чы мени агъам! – деп тамаша бола.

– Дюр. Тюз айтасан. Агъанг. Ону оьлтюргенлер! Солтанбек...

– Солтанбек оьлтюрдю... Сонг мени... де, – дей Абас.

– Сени ол тутдурду, туснакъ этди.

– Герти. Лайла къайда? – деп, сорай Абас бир тюрлю алышынган тавуш булан.

– Лайла – сени къатынынг. Сав. Сагъа къарап тура. Юртда, –дей Исраил.

– Юртда?

– Дюр. Онда сагъа кёплер къарап туралар узакъ йыллар.

– Магъа?

– Дагъы. Сагъа. Сен оьлген деп гелген кагъызгъа да инанмайлар. Сен къачан гелир деп туралар...

– Мен буса бир зат да билмеймен. Барын да унутганман, Гёзел. Унутганман, –деп, Абас Гёзелни къучакълай, ону гёзлеринден чубургъан гёзьяшлар якъларындан тёбен багъып агъыза. Ол башын Гёзелни инбашына салып аста йылай. Бирев де шо шыпкъны бузмай тура. Бираздан Абас башын гётерип:

– Гёзел, биз барыбыз да онда барма герекбиз. Лайланы гёрме герекбиз, –дей.

Гёзел буса Абасны къучакълагъан гьалда:

– Биз баражакъбыз оланы янына. Биз оланы барын да гёрежекбиз! –дей.

Бу экевню бир-бирине сёйлейген кююне тамаша болуп, шо ердегилер булагъа къарап токътаганлар. Ол, Абасны бу адам алып къояр чакъы гёрюп, тербенме де къоркъуп токътагангъа ошай. Тек олай тюгюл, Гёзел Абасны яшавуну бети ачыла турагангъа сююне. Ону арив гёзлери чалт-чалт бир бу адамгъа, бир Абасгъа къарай. Авзу буса ярты ачылган гьалда бир сёз чыгъарып да болмай тура.

– Къарайман, сен англап болмай турасан мени, –дей Исрапил. Шо заман буланы сёйлевюне тынглап турган Гёзел:

– Гечип къой бизин. Бу эсин тас этген. Кёп йыллар бола. Сени англамай. Гъали бир-бир затланы эсге ала тура. Гел биз булай этейик. Къайдансан? Не ерде турасан?

– Мен мунда командировкадаман. Гостиницада тураман. Дагъы да бир эки гюн туражакъман.

– Бек яхшы, гьюрметли улан. Ол гиши сизин буланмы?

– Тюгюл. Шунда ёлукъган эди.

– Буса, биз гъали бизге барабыз. Онда парахат лакъыр этербиз. Бугъар ял алма герек, –дей.

– Мен разимен, Абас агъа булан не ерге бармагъа да, –дей Исрапил. Шо ерде булар Абасланы уюне гетелер.

Уьйге етишгенде, Гёзел:

– Сиз гъали парахат олтуруп хабарлагъыз, Мен докторгъа телефон сёйлейим. Ренат Пашаев: «Белгили бир алмашыныв болса, оьзюне билдиригиз», –деп тилеген эди. Ол бугъар къарап тураган доктор, –деп Исрапилге англата.

– Бек арив. Мен чи Абас агъадан тоюп болмай адап тураман, не этежегимни де билмеймен. Уьйдегилер билсе, муну уллу иш болажакъ эдилер сююнуп. Биз чи бугъар дав вакътиде оьлген деп турабыз. Шондан берли яс этелер бугъар.

– Герти Рашит Шарипов оьлюп гетген шо давда, бугъар буса аты къалган. Муну аты тас болган. Сен бугъар Абас агъа дейсен, биз буса –Рашиг деп

уыйренгенбиз. Булай да бола экен яшавда. Адам сав –герти аты ёкъ. Аты къалгъан, адам озю ёкъ болгъан. Къайда оьлгени де белгисиз, пакъырны, –дей Гёзел.

– Булгъавур заманда не де бола, –дей Исрапил мунглу гьалда.

Исрапил Абас булан бек сююнчлю гьалда очар эте, Гёзел буса Ренатгъа тувра телефон булан сёйлеме гете. Бираздан гелип ол:

– Ренат Пашаев тюшден сонг гележек, –деп билдире.

Гертиден де, озю сёз берген кюйде Ренат Пашаев Абасны янына геле. Ёлугъуп, сорашып битген сонг ол Исрапилге:

– Сен кимсен? Абасны нечик таныйсан? Нечакъы заман? –деп сорай.

Исрапил буса:

– Мен озюм эс тапгъанлы таныйман. Биз чи бир авулда яшайбыз. Мени къардашым Асолтан булан булар чы къурдашлар эди, –дей.

– Яхшы. Не затны тез эсге алса, яда узакъдан, къыйынлыкъ булан эсге гелтирсе, шоланы билме къара. Магъа айтарсан. Сонг да мен сизин булан бирче турма къаст этежекмен, тангала иште сёйлешип. Муну авруву бизин бек талчыкъдыра. Эси бугъар бек къыйынлыкъда геле. Шо неден болагъанны билме герекбиз. Ону бек уллу маънасы бар аврувланы сав этмек учун, –дей Ренат Пашаев.

Экинчи гюн ол бек шат геле, ва:

– Эки айгъа отпуска алгъанман. Гъали парахат ишлеме боламан. Сен мунда нечакъы заман туражакъсан? –деп сорай Исрапилге.

– Мени ишим эки гюнден битме тарыкъ. Сонг бошман, –дей Исрапил.

– Бек яхшы. Мен сени кёп авара этмесмен. Тек сен бизге авур гёрмей, бираз бу иште болушмасанг, болмажакъ. Сени булан бирче биз ону алдынгъы яшавун савлай эсине алдырма къаст этербиз. Балики, онгарылып гетер бугъай.

– Мен разимен. Тек иште билдирме герек болажакъ, –дей Исрапил.

– Сен огъар талчыкъма. Бары да затны этежекбиз. Сонг да мен сизин булан юртугъузгъа гелме сюемен, –дей Ренат Пашаев.

– Юртгъа? Не аривдюр! Барыгъызны да сыйлы къонакълар этип къаршылажакъбыз! –деп сюене Исрапил. –Ондагъылагъа айтып билдирейими? Ёгъесе, нечик этсек яхшы?

– Алгъасама, ювугъум. Бу бек асил иш. Сиз барыгъыз да бугъар оьлген деп тургъансыз, адам буса сав. Ону бирден-эки йыракъдагъы адамлагъа айтып къойсакъ, адамлар шону англамаслар, гъалек болурлар, тюрю-тюрю хабарлар яйылар. Олай ярамай. Барыбыз да баргъанда, сабурлукъ булан, бир ёрукъда англтсакъ, арив болур. Алгъасамай, парахат кюйде юртгъа барып къаларбыз. Сонг бары да билип къоярлар. Гёрме суйген гелип гёрюр, хабарлар. Сорама суйгенлер сорарлар. Шолай яхшы тюгюлмю? Шолай этсек, яхшы болур.

– Герти, шолой къолай буса ярай. Яхшы чы телеграмма бермегеним, –дей Исрапил.

– Сонг да магъа ахтарыв иш юрютме тарыкъ чы. Мен шо вакътиде муну янында болма герекмен. Ону савлукъ гъалы илму учун бек уллу маъналы, –дей Ренат Пашаев. Шолай токъташалар. Булар дагъы да бир нече гюнге Къазан шагъарда къалалар. Шо гюнлер Ренат Пашаев хыйлы ишлер эте: Исрапил Абас булан сабур гьалда лакъырлаша, булар бир-бирине соравлар берелер, шолагъа жаваплар берелер. Бир-бирде бир англашынмагъаг затны гъакъында

сёйлей туруп хыйлы заман къалалар. Абас гюн сайын янгы-янгы затланы эсге ала. Ол Асолтанны гъакъында бары да затны дегенлей эсге алгъан. Анасын, Лайланы гъакъында бары да затны биле. Юртну гъакъында дурус сёйлей. Гъатта Нургъалийни де эсгере.

Шоланы барысында бу алим адам Ренат Пашаев тептерге тындырыкълы кюйде яза, чакъда бир оъзю де соравлар сала, шологъа жаваплар ала. Абас буса бир затланы тез эсине ала. Ювукъ адамланы, къурдашланы, къардашланы ва айрыча маъналы затланы гъакъында сёйленсе, ол шоланы тез эсге ала. Къазийни бек таный. Исрапиил билмейген затланы да айтып къоя. Яман адамланы, душманланы гъакъында да ол шолай эте. Гъажимуратны гъакъында сёз чыкъгъанда, Абас бек жанланып, гётеринки ругъ булан ону макътап, ол оъзюне этген къуллукъланы, уыйретген гъакъылланы гъакъында толу кюйде ва хошланып сёйлей.

Арадан дагъы да бир эки гюн оъте, булар барысы да ёлгъа тюшме гъазир болалар. Исрапил барып Москва – Магъачкъала поездге дёрт билет алып геле. Тюпдеги ерлер, эки купеде ерлешежеклер. Гёзел булан Абас, Ренат Пашаев ва Исрапил бирче Абасны ва Исрапилни ата юрту Бекиш юртгъа баралар. Моздок шагъарда тюшюп, сонг автобус булан юртгъа ерли йигирма минутлукъ ёл бар. Вокзалда поездге мингинче Исрапил почта бёлюкге гирип тезлик булан оъзюню зукъариси, колхозну председатели Алиге къысгъа, тек маъналы телеграмма бере: «Али, бек сыйлы къонакълар алып гелемен. Гелгенде англарсан. Магъачкъала поездге алдыбызгъа машин йиберирсен. Къонакъланы алдында бизге уялма тюшмесин. Биз дёртев болабыз. Исрапил, –деп яза. Поезд Моздок шагъаргъа тангда етише. Али шофёрун къоюп, буланы къаршыламагъа машин булан оъзю чыгъа. Поезд бираз гечиге. Поезд токътагъандокъ Исрапил терезеден къарап, вокзалны алдында, тез-тез сагъатына да къарап, ари-бери юрюп турагъан Алини бийик исбайы къаркъарасын гёре, огъар къол силлей, тек Али муну эс этмей. Поезд токътай, булар эшикге багъып юрюйлер. Тюшегенлер хыйлы бар. Сонг булагъа гезик етише. Тамбургъа аягъын басгъандокъ, Исрапил тюшгенче чыдамай, Алиге къычырып, ону тергевюн оъзюне тарта, къол силлей. Али иржая туруп буланы устъюне багъып чалт юрюп геле.

–Бери гел. Мундабыз! –дей Исрапил шатлы тавуш булан. Бираздан булар къучакълашалар. Исрапил оъзюню сырын айтма алгъасай, тек халкъ кёп. Али буса Исрапилни къучакълай, къонакъланы танымай къарай. Исрапил:

–Муна аявлу къонакълар, –деп, гъарисин бир гёрсетип, атын айтып, таныш эте.

– Бу къонакъ – Ренат Шарипов, Бу буса Гёзел, бу да ону эри, бизин давда тас болгъан Абасыбыз! –дей. Али токътап, не айтагъанын билмей адап къала, сонг:

–Абас? Ким Абас?- деп сорай ва ону къучакълай.

–Шо давда оьлген деп кагъыз гелген Абас. Саппа- сав болгъан. Муна шо, –дей Исрапил. Али янгыдан ону къучакълап:

– Болмас хари?! Къайдан? Нечик? –деп сорап йибере. Абас да:

– Мен сени таныдым. Отар Гъасанны уланысан – Али, –дей.

–Тюз айтасан. Дюрмен. О заман мен гиччи яш эдим, –дей Али.

–Исрапил, нечик тапдынг Абасны? –деп сорай Али.

–Алгъасама. Барын да айтарбыз. Юрю гъали юртгъа етишейик, –деп, Ис-

рапил Алини машинге багъып тарта. –Биз бу ерде барын да айтабыз десек, сав гюн гетежек, –дей ол.

Булар машинге минип, юртгъа багъып онгарылалар.Юртгъа етише турагъанда Исрапил:

–Бир башлап бизге гъайда, сонг олагъа баражакъбыз, –дей. Шолай этелер.

Исрапилни агълюсю абзарда айлана туруп табула. Яшлар башлап чабып къонакъланы къучакълайлар, сонг атасына багъалар. Абзаргъа гирип, Исрапилни къатыны Гюлжан булан да сорашып, булар бир уллу емиш терекни тюбюнде салынган столну янындагъа шанжалларда олтуралар. Исрапил Гюлжангъа буланы таныта. Абасны гёргенде, Гюлжан эсен тайма аз къала, сонг жыйыла, къучакълай, Абас булан арив сораща. Абас да ону эсге гелтире. Булагъа бетин-къолун жувундуруп, Гюлжан гъазир болуп турагъан ашны онгарып буланы ашгъа чакъыра. Бары да олтуруп ашайлар.

Исрапил алдынлыкъ этип:

–Гъали булай этсек, нечик болур? –деп булагъа сорай. –Уъюне тувра барып къалсакъ, олагъа бек авур тиежек. Мен барып, оланы бираз гъазирлеп гелейим. Олагъа Абасны савлугъун да англатайым, ёлугъувгъа оланы бираз сама гъазирлейим. Нечик гёресиз? –деп сорай. Ренат бугъар:

–Мен де гелейим, бу бек авур иш. Ончакъы йыллар оьлген деп турагъан адамны сав болуп гёрмек кимни де гъайгев этежекге шеклик ёкъ. Сонг да олар нечик англар, нечик къабул этерлер муну? Ону бек агъамияты бар. Бирче барайкъ. Экибиз де оланы ёлугъувгъа гъазирлейик, –дей. Бары да шону арив гёрелер.

Булар баргъанда, Асият булан Лайла уйде табулалар. Асият яхшы эсли болган, ону чачы агъаргъан, алдын бек арив уллу гёзлери кёп йылай туруп, сорлукъгъан, къаркъарасы да бираз бюкюрейген. Лайла бираз жагъ гёрюне. Буса да ону башындан оьтюп гетген къыйынлыкълар, авур яшавлар ону юзюнде де гёрмекли белгилерин къойгъан. Ол бек азгъан, бираз алаша болгъан йимик гёрюне, бетин бюрюшмелер елеген, гёзлери сорлукъгъан. Озью де яшавдан онча сююнмейген йимик гёрюне. Исрапил шо затлагъа гъали бек тергев берип къарай, тек бир зат да айтмай. Огъар къаршы, оьзюню сёйлевюн бир масхара гъисапда башлап, буланы гёнгюн гётермеге къарай.

–Мени сагъынып, шу саякъ къачан геле деп, гёз сатып сама турмаймы эдигиз? –деп сорай. Тек Асият буса гертиден де:

–Не билдинг? Биз сени, гертиден де, бек сагъынганбыз. Кёпден къаравуллайбыз. Къайда тас болгансан? Шолай, бир зат да айтмай гетип къаламы? – деп, хатири къалып сёйлей.

–Гечип къой, Асият бажив! Гюнагълыман. Булар бирден йиберип къойду чу мени, –дей Исрапил, ону къучакълай туруп.

–Не иш бар эди онча алгъасама, башын гёзюн унутардай. О якъланы сув алганмы эди? –деп сорай ол.

– Сен де геч, мен бек гюнагълыман, Лайла бажив. Сув чу не затдыр, мен онда табып гелгенге къараса. Айтса, инанардай тюгюл.

–Не уллу иш болган? Айт. Шу сени даим де шолай бир тамаша ишлеринг бола. Гъали не болган? –деп къаныгъа Асият.

– Айтажакъман, къызашларым. Алгъасатмагъыз. Бир башлап бу къонакъ булан таныш болугъуз. Муну аты Ренат, айтылган доктор, кёп аврувланы сав этген бек уста адам.

Булар, гьариси Ренатны кьолун алып, ону булан таныш болалар.

Бу Къазан шагьардан гелген. Янгыз да гелмеген. Озью кеп йылланы узагьында кьарап сав этип, аякь уьстге миндирген озьюнню аврувун да алып гелген.

– Бир устасан сен хабарлар кьурмагьа. Муну аврувун биз не танийбыз? Не авара ол бизге? –дей Лайла.

– Айтма, арив кьызардашым. Бек авара. Биразгьа алгьасама. Ренатгьа сёз берейим, сиз муну, хабарына тынглагьыз, –деп, Исрапил Ренатгьа багьа:

– Айт шону гьакьында озьюнг билегенни.

– Аявлу кьызардашларым, олтуругьуз, мен сёз башлагьынча. Тек магьа бир ичме сувукь сув беригиз, –деп, озью де олтура. Сув да берип, булар да олтургьан сонг, Ренат Асият булан Лайлагьа арив тергевлю кьарап:

– Кьызардашларым, яраймы сизге гьали айтсам? –деп сорай .

– Озокьда ярай. Озьюгюзге онгайлы кюйде сёйлегиз, кьонакьгьа не де ярай, – дей Асият.

– Савболугьуз. Мен узакь йылланы ичинде шу улан айтгьан адамны савлугьуна кьарап, шону сав этмек учун кеп иш этдим. Хыйлы зат бажарылды. Сал сюекден ол адам озьюнню гючлю ругьу, кьаст этивю булан кеп кьыйынлыкьлардан оьтюп, гьали сав адам бола тура. Шо ишде огьар ва бизге, докторлагьа, ону кьатыны Гёзел айтып битдирип болмасдай уллу иш этди. Мени гьисабымда, шо адамны оьлюмден Гёзел алды десе де ялгьан болмажакь. Онча да ону гьайын этип, кеп йылланы узагьында гече де, гюн де ону янындан таймай кьуллукь этип турду. Аврув буса янгыз кьарагьандан, яда иржайгьандан кьайры бир сёз сама айтып да болмай эди. Шолай он йыллардан да артыкь гетди. Эсин тас этгенден сонг ол биринчи сёзюн 1959 - нчу йылда айтгьан. Гьали буса парахат сёйлей. Шондан сонг ол янгьидан юрюме уьйренген. Санларын кьоллама бажаргьан. Тек ал якьдагьы яшавундан ол бир зат билмей дагьы да отуз йыллар яшагьан. Тек шогьар кьаст этивюн кьоймагьан. Шону билмей кьойман деп бек тутгьан. Шолай кьатты кюйде кьаст этген мурагьа адам етмей кьалмай.

Ренатны хабарына Асият булан Лайла, гьатта Исрапил де бек гьайран болуп, ону юзюне тикленип тынглайлар. Олар шо хабардан кьайры бары да затны унутгьанлар. Ренат токтагьанда, оланы бири: «Сонг? Сонг не болгьан? –деп сорай. Шо соравгьа жавап гьисапда Ренат: Биз де бу адам яшавуну шо бёлюгюн неге эсге алмай? – деген соравну сорап, шогьар ачыкь жавап табып болмай дагьы да кеп йыллар йибердик. Бир зат да билип болмадыкь.

– Ол адамны насибине, эсде ёкьдан, огьар тас болгьан, тек ону ал якьда бек яхшы танийгьан ва билеген адам кьаршы болуп кьалды. О экев бир-бирин танийлар, гьатта атларын айтып да кьычыралар. Аллагь буюрюп болгьан буса ярай, бир башлап чы ол муну таньмай да тура, –деп, Ренат Исрапилни гёрсете. Лайла булан Асият бир бирине багьалар. Сонг-сонг, бир белгили затланы айтгьан сонг, ол озьюнню гьакьында да айтгьан сонг, муну таныды.

– Бу хабар бек тамаша хабар. Бизге муну неси тие? –деп сорай Асият.

– Сизин булан аралыкь ёкь буса, сизге муну айтабызмы? Шо аврувгьа ёлукьгьан адам шу Исрапил деген улан эди. Шу таныгьан шону.

Асият булан Лайла дагьы да бек жанланып гетип, бир-бирине соравлу кьарайлар ва: «Кимдир? Нечик таныдынг? Кьайда ол? –деп кьаныгьып кьалалар. Ренат кьолун гётерип:

– Гъали бираз сабур болугъуз. Билерсиз. Сизге шону билдирмек учун гелгенбиз узакъ ёллар да этип. Исрапил, сен барып оланы алып гел, биз лакъыр эте турайыкъ, –дей Ренат.

– Буссагъат алып гелемен. Сиз алгъасамагъыз, –деп, ол чыгъып гете.

– Гъали де ол адам объюнню шо замангъы яшавун толу кюйде эсгерип ва англап битмеген. Гъали сизин де кемегигиз булан ол бары да затны эсге алып деп умут этебиз, –дей Ренат.

– Бизин кѳмек? –деп тамаша болуп сѳйлей Асият.

– Биз не этип болабыз, биз таныма да танымайгъан адамгъа? –деп сорай Лайла да. Шо заман Ренат Пашаев сабур гъалда булагъа тилекли къарап:

– Тилеймен сизге. Вѳре, гъалек болмассыз. Ону къоркъутмассыз! Сабур гъалда, илиякълы сѳйлеп, ону гѳнгюн алма къарарсыз. Бу бек назик иш, бек сакъ болма герек. Бу адамны гъакъылы булан байлавлу. Сиз ону яхшы таныма герексиз, бу улан айтагъангъа къарагъанда, –дей Ренат.

– Бииз!?! – деп дагъы да тамаша бола экиси де.

– Биз бек рагъатбыз, –дей Асият

– Сабурбуз. Негер гъалек болабыз? – дей Лайла да. Шо заман Исрапил Гѳзел булан Абасны алып геле. Булар уйге гиргендокъ, бары да бир-бирине тикленелер, бир мюгълетге адайлар. Сонг Лайла атылып эретура. Ол бирден агъара, бошай, бек гъайран бола, аста тавуш булан Лайла:

–Абаасс! –деп кычыра, гъалсыз болуп, къайтып шо тургъан ерине йыгъыла ва эсден тая. Ренат чалт эретуруп, столдан сувну алып, Лайлагъа бюрке, ичирмеге къаст эте. Асият да бек гъалекленген, тек йылай, гъаран абат алып, Абасны къучакълай ва бир токътамай: Абас! Бизин Абас! Къайдан? Нечик?–деп айтып тура. Исрапил огъар кѳмек эте. Абас Лайлагъа талпына: Лайлам! Суюгеним! Сенмисен?! –деп огъар кѳмек этмеге къарай. Лайла буса, эсин жыймагъан. Ренат да, Абас да, Асият да къошулуп, Исрапил де булан бирче Лайлагъа багъалар. Ол буса гъаран тыныш ала. Ренат огъар дарман ичире. Арадан бираз заман гетип булар барысы да гъаллашалар, Лайла буса Абасны къучакълап йылай, ол эс тапгъан, тек гъислени гючюнден сѳйлеп болмай тыгъылып къала. Не айтажагъын да билмей, бир йылап, бир де кюлеп, барысына да къарай. Ахыр да огъар:

– Абас, суюгеним! Аявлум! Сени гѳрер гюн де бола экен! Не айтайым сагъа? Абам ѳкъ! Ол бизин кюйду! Узакъ йыллар орам бакъды сени гѳзлей туруп амалсыз ана! –деп, бетин кюл аялары булан ябып йылай. Сагъа йылай туруп эки гѳзю юмулду ону. Гъар гюн эртен сени гѳзлей эди ахшам болгъунча. «Бир гѳргей эдим Абасымны, –дей эди! Нечакъы йыллар гетди, биз ону унутуп болмайбыз, ол бизин герти анабыз болду шо йыллар. Гъали де ол бизин булан! Уъстюне барабыз ону! – деп бир токътамай хабарлай. Абас да арагъа сѳз кысыдырып болмай тура, юзюнде гѳзьяшлар агъа, сонг нечик алай да:

– Лайла, аявлум, суюгеним! Сабур бол. Биз барыбыз да хыйлы затланы англама герекбиз. Асият кызардашым! Гел къучагъыма, –деп ону къучакълай. Шо вакътиде Гѳзел булагъа, бу болуп турагъан ишге къарап, объю де йылай, не этме герекни билмей, къарап тура. Ону эслеп Асият Гѳзелни уъстюне барып:

– Хошгелдигиз! –деп, ону кюлун ала, къучакълай, тѳр ерге олтурта. –Сизге чи гезик де етишмей. Бугъар инанып битмей, адашып турабыз! Ай-тса инанмас кюйде иш. Биз Абас оылген деп турабыз. Шолай кагъыз гелген

эди. Ол буса оъзю ким экенни де билмей тургъан. Сиз шончакъы йылланы узагъында огъар къарап тургъансыз. Ону сакълагъансыз. Аллагъ сизге рази болсун. Савболугъуз! –деп сёйлей. Бираз эсин жыйгъан Лайла да гелип Гёзелни къучакълай. Бавруна баса ва:

– Аявлу къызардашым, Гёзел жан, сен чи ону оълюмден алгъансан! Бизге алып гелгенсен сапа-сав этип. Доктор айтып тура! Сав болгъур сен! Не яхшыдыр шу сени йимик адамлар бары дюнъяда!

Гёзел не айтажагъын билмей токътагъан. Сонг:

– Мен ону о гьалда ташлап къойма болмадым. Меники буса дав майданда къалгъан. Ёкъ! Ёкъ болуп къалды, –деп бу да йылап йибере. Барысы да бек къайгъырышалар. Бираз заман булар шо йылавно таъсиринде къалалар. Ренат бу къайгъылы гьалны бузуп:

– Къызардашларым! Магъа тынглагъыз. Муна гъали бары да зат ачылды. Бираз рагъатланыгъыз. Бу уллу иш. Шунча йыллардан сонг сама ёлукъма болгъангъа сююннюгъуз! Кёп адамлагъа шолай насип болмады!... Давдан бары да къайтмай. Бирлер къыркъ йыл алда къайтгъан уйлерине, бу улан буса бугюн етишген. О Аллагъны уллу аламаты. Шюкюрлюк этигиз. Гъали сабур гьалда хабарлагъыз, олтуругъуз, –деп булагъа маслагъат эте. Булар олтуралар, аста булан хабарлайлар. Гёзелге оланы яшаву гъакъда сорагъан сонг, Лайла:

– Ону эки уланы бар. Мен огъар оланы тапшурарман. Сонг да ону агъасыны да бар эки уланы. Шолар да шону уланлары деп айтма ярай. Олар бары да гъали ишделер. Ахшамгъа барыбыз да жыйылмагъа тарыкъбыз шунда, Аллагъ буюрса. Булай шатлыкъ даим де болуп турмай. Аллагъ оъзю табушдургъан бизин. Шондан пайдаланма герекбиз. Сизин бармы авлетлеригиз?– деп сорай. Бу соравну къаравулламагъан Гёзел уяла туруп:

– Бар бизин де. Экевю мунуки, экиси де давда къалгъан эримникилер, –дей Гёзел.

– Не яхшыдыр! Аллагъ насипли ва оъмюрлю этсин оланы. Гъали олар да мунда болгъан буса, бир арив болажакъ эди, –дей.

– Телеграмма берсек, олар чы гележеклер, –дей Гёзел.

– Гъали берме герек, –деп Лайла шо ишни Исрапилге тапшура. – Биз сизин олай тез гетме къоймажакъбыз! –дей Лайла. Гёзел де:

– Биз буса, сизин алып гетме сюебиз, Аллагъ буюрса, –дей.

– Неге ярамай. Воллагъ барарбыз! Бек барарбыз. Биз чи бир уллу агълюбюз! –деп къошула Асият да.

– Мен бек разимен! –деп, Лайла да разилеше. Булагъа иржайып къарагъан Абас:

– Не арив ойлашдыгъыз. Бек тизив! –дей. Ренат буса:

– Муна гъали Абас герти кюйде сав болажакъ. Муну бек рагъмулу ва чомарт адамлар къуршагъан, –деп иржая. Абас столну уъстюндеги бир суратгъа тиклене ва:

– Агъам Асолтан! – деп къычырып йибере. Алып о суратны оъбе, биревден де уялмай йылай.

– Мен сени сав гёрме сюе эдим! Аллагъ оъзю такъсырласын сагъа къол гётергенлени! –дей. Бары да огъар багъалар. Ол буса эки де къолуну аялары булан бетин ябып, бек талчыгъып йылай, Асолтанны эсгерип сёйлей: Азиз Асолтан агъам, халкъынгни кёп сюе эдинг, къумукъ адам учун жанынгни къурбан этме гъазир эдинг. Шону этме де этдинг! Бетлери къара сени душ-

манларынгни! Олар Аллагъга жавабын бережеклер. Мен сени къанынгни къайтарып болмадым, геч менден! –деп хыйлы сёйлей. Биразгъа уйню шыплькъ елей. Сонг булар аста тавуш булан лакъырын узаталар. Лап тюш болгъунча булар шо уйден чыкъмай хабарлайлар. Бир-бирине кёп затланы айталар, бир-бирин яхшы таныма къарайлар. Ренат буса, сав гюн яза. Ол хыйлы затланы англама бажара. Абас буса алдынгы яшаву янгыргъан йимик, бары да затны тез эсгере, баргъан сайын рагъат сёйлеме башлай, алдынгы яшавун гёзалдындан оьтгерен йимик гёрюне. Ренат, огъар тамашалыкъ этип къарай, тептерине яза.

Сонг Асият туруп ашгъа гирише. Лайла да огъар кёмек эте. Олагъа Гёзел де къошула. Булар даим де бирче яшап тургъан адамлар йимик, бир-бирин тез англайлар ва бир-бирине къыйышалар. Исапил барып телеграмма берип геле. Лакъырлашыв узатыла....

Арадан жума гетип Къазандан буланы авлетлери: Иса, Муса, Раушан ва Райфа гелелер, амма гиччи яшланы шагъарда къойгъанлар, ёлда олар къыйналажакъ деп, гысап этип. Юртдагъылары Гъасан, Гьосен Умар булан Абакар жыйылалар. Абас, Гёзел, Асият булан Лайла да биригип булар уллу агълю болалар. Уьстевюне Исапилни агълюсю, яшлары булан бирче сегиз адам къошулалар. Ондан къайры да гъар гюн Абас къайтгъан деп эшитген адам бу ожакъгъа гелмей къалмайгъаны саялы, Лайлаланы абзары сав гюнню узагъанда адамдан кемимей тура. Шолайлыкъда бирдагъы жума гете. Ренат Пашаев Абасдан айырылмай къыдыра, ол ким булан ёлукъса да, шоланы тергеп, тептерине бир затлар яза, оьзю билме суйген затны гъакъында сорай, шо соравгъа жавапланы да яза. Муну иши бир де токъталмай юрюлюп тура. Ол оьзю де бу адамлагъа уйренип битген, оьзюне хыйлы къурдашлар да тапма бажаргъан. Бу адамланы рагъмулугъу, чомартлыгъы, гъар кимге де кёмек этмеге гъазирлиги Ренатны бек кепине геле...

Апрель айны ахыры, байрамланы айы – май ай етишип геле. Бу йылны – 1985-нчи йылны Уллу Уьстюнлюкню къыркъ йыллыгъын шатлыкъ булан къаршыламагъа бары да халкъ бек гъазирлене. Айлана якълар яшнаы. Ону да уьстевюне къуватлы Терик оьзенни ягъасындагъы генг майдан тюрюлю тюсюлю байракълар, бек гъакъыллы ва уллу маъналы сёзлер язылгъан чакъырывлар, абурлу гъакимлени суртлары булан безенген, олардан башгъа затлар да айлана якъланы гёрюнюшюн алышдыргъан. Шолагъа гёре адамланы юзлери де шатлы къувнай. Бу байрам болсун учун давда кёп къан тёгюлген. Халкъы учун, Ватаны учун юрюлген уллу ва ченсиз къыргъынлы давларда къайратлы кюйде къанын-жанын аямай ябушгъанланы ва дав майданда сал сюек болуп къалгъанланы унутмагъа бир заман да ярамай! Шону уллу да, гиччи де яхшы билме тарыкъ, билме де биле. Гъар йыл халкъ гьюрметли байрамгъа тындырыкълы кюйде гъазирлене. Бу йыл Бекиш юртлулар айрокъда бек ругълангъан, себеби: уллу давну ортакъчысы, къанлы ябушувларда къан тёкген, ону отунда ялагъан, кантузия алып узакъ йыллар эсин тас этип яшагъан, давда алгъан яралардан уьстюн гелип сав болгъан буланы юртлусу, боранны ярып оьгюп эллий йыллардан сонг бырынгъы нартдай давну игит шо къыйынлы йыллардан оьгюп ата юртуна сав - саламат къалып, эр намусун чыныкъгъан эревлю эренлердей кютме бажаргъан улан оьз халкъына янгыдан дюньягъа тувгъандай болуп къайтгъан. Шолай ишлер даим де болуп турмай. Ону къыйынлы къысматы юртлуланы ругъландыра. Уллу уьстюнлюкню ва ону

актив ортакчылары абулмак учун дув Терик озенни ягъасындагы байрамга, юрюп болагъан бары да халкъ жыйылган. Майданда буса чатырлар къурулган, тюкенлер ачылган, столлар къурулган, загъмат юрюле, хомуз оькюре, йырлар йырлана, жагъ бийивчулер бир токътамай бийип туралар.

Фашистлени черивлери шу топуракъланы да таптаган, шу ерлерде де, къанлы давлар этген ва къатты къапас алып, итлердей къачып да гетгенлер, гетмегени сал сюек болуп оьлюм тапган. Гъали буса шону байрамы!

Юрт советни председатели Агъав Акъаев сейлевюн тамам эте туруп, тёрде ерлешген уллу дагну къарткъожакъларына багъып, оланы ортасында олтурган Абасга да арив исси алгъышлар, макътавлу сёзлер айта туруп:

–Бизин инг гьюрметли ва сююмлю агъларыбыз, игитлерибиз! Сизин оьмюрлерибиз узакъ болсун, савлугъугъуз артсын, Аллагъу Таала сизге зуваплар язсын! – деп айтып, барына да савгъатлар бердире. Халкъ оланы харс урувлар ва арив алгъышлар булан къутлайлар.

Сонг Агъав Акъаев халкъга бет буруп:

–Аявлу ва гьюрметли юртлуларым! Шу бизин абурулу ва сыйлы байрамда бизин юртлу, уллу дагну ортакчысы ва игити Абасны яшав къысматы кимни де гъайранлыкъгъ салардай тамаша ва маъналы! Ол оьз халкъы учун къанын-жанын аямаган, душманлардан тартынмаган, бетге бет туруп, олар булан тартышган, туснакъланы татывун да сезген, дагну отунда да яллаган, эллий йыллагъа ювукъ эсин тас этип де турган, янгыдан тувгъандай болуп, ата юртун да, халкъын да тапган. Яратсагъыз, Абасга сёз берме сюемен, –дей. Халкъ харс уруп оькюрюшюп йибере. Бирлери Абасны атын айтып къычыралар. Оьзюне бирден бакъган бу уллу тергевден уялып, Абас эретура, ари-бери къарай, къызара. Уяла. Бириси элтип огъар микрофонну тутдура. Къавгъа токътаган сонг да Абас бираз эки янгъа къарап тура, тамагын тазалай ва аста тавуш булан:

–Аявлу асил халкъым, Ассаламу алайкум! –дей. Халкъ саламын алган сонг ол:

–Мен англайган кюйде, инсанга яшав халкъ булан биригип яшамакъ учун бериле. Билегенлер шолар эте, билмейгенлер шону, янгыз оьзю учун оьзю яшай. Эл булан болган къарагюн де байрамдыр деген алдынгылар. Шолар биле болган инсанны борчун. Мени агъам Асолтан шо алдынгылардан эди. Ол халкъны насыби учун ябуша туруп оьлюп гетди. Ону шо саялы оьлтюрдюлер. Мен ону кёмекчиси эдим. Хыйлы затланы гёрдюк, тек шо тюзлюкню ёлундан таймадыкъ. Мен бугюн Гъажимурад агъавну атын кёп сююп эсгеремен, Ону сиз таныгъансыз, билесиз. Аллагъ ону женнет агълю этсин, бек тизив адам эди! Бизин элде шолар адамлар кёп болсун! Яманлар булан жагъаннем толсун! Гъажимурадга да шо яманланы чарчымы тиймей къалмады. Мен де шо яманлар себеби оьз элимден, халкъымдан айрылып, оьзюм ким экенни де, къайдан экенни де англамай йыракъда буса да юрекlege ювукъ ва рагъмулу татар халкъ оьзюне улан этип алып, оьлюмден къугъарды, янгы яшав берди, бугюн сизин булан ёлукъма, бу шатлы жыйында сёз айтма имканлыкъ берди. Аллагъ о халкъны насипли этсин! О халкъны ювашлыгъы, рагъмулугъу, чомартлыгъы ва сюювю бар себебли мен бугюн ата юртумдаман, сизин булан сейлеймен! Татар халкъга къайнар салам айта туруп, насипли яшав ёрайман! –дей Абас. Майдандагы халкъ бары бирден туруп гьурра айтып, харс уруп йибере.

– Бугюн мунда, бизин арабызда татар халкъны айтылган уланы, белгили алими, мени аякъгъа тургъузган доктор Ренат Азатович Пашаев бар. Гъали шогъар уллу савбол да айтып, сёз бермеге сюемен.

Ренат Азатович Абасны янында олтуруп тура. Ол эретура, Абасгъа бир затлар айта, сонг микрофонну къолуна ала. Ол бираз татарча тартып сёйлей:

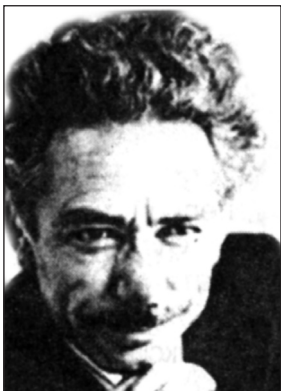
– Гъюрметли ва рагъмулу къардашлар, Ассаламу алайкум! Барыгъызгъы да рагъмат! Бу улан булан мен узакъ йыллар тургъанман, яхшы таныгъанман. Бек батыр улан, яхшы адам. Гючлю ругъу булангъы адам. О герти зат. Бу о дюньягъа барып, ичине гирмей къайтган десе яражакъ. Олай гючлю авруй эди. Бир зат да бу дюньядан англамайды, сёйлемейди, санларын юрютюп де болмай эди. Гъали къарагъыз – сав саламат улан, батыр. Ол олай болмас эди, ону янында шогъар ошап батыр къатын болмагъан буса. Ол къатын ону он йылланы узагъында мени гёзалдымда гиччи яшны йимик ашатып, ичирип, тазалап сакълады. Абас – огъар биз Рашит дейбиз, неге тюгюл ол шолай ат булан, Гёзелни эрини аты булан, ону документлери булан Къазан шагъаргъа тюшген. Рашит буса Гёзелни эри болгъан. Ол ёкъ. Тас болгъан. Къайда экени де белгисиз. Башда Гёзел объюнню эри деп тургъан огъар. Бир йылдан яралары сав болуп, бинтлер чечилгенде, билген. Шо заманда да бугъар къаравун токъ-татмай он йыл сакълагъан. Он йылдан сонг бу сёйлеме башлады. Шо заманда да Гёзел шону ташламады, ана кюйде къарады, аякъ уьстге миндирди. Шондан сонг да бу улан объю ким экенни, къайдан экенни эсге алып болмады. Мен буланы уьягълю де этдим, яшлары да болду, бек арив яшайлар. Биз буса муну къысматын бек ахтарып турдукъ. Кёп затны билдик. Сонг сизин юртлу улан Исрапил муну таныды, бу да ону эсге алды. Биз мунда гелдик. Тамаша иш, бек гъайран зат – мунда да ону бек тизив инамлы рагъмулу къатыны Лайла шонча йыллар бугъар къайтардеп умут этип къарап тургъан. Шо да умутуна етишди. Абасны уллу рагъмулу адамлар къуршагъан, бек тизив уллу агълюсю бар. Сизин халкъ бек бавурлу, исси халкъ. Мен сизин кёп сюемен. Бираздан биз барыбыз да Къазангъа барабыз. Онда дагъы да яшлар бар. Буланы барын да бирикдирме сюебиз. Яшаву буланы янгырсын, бары да насипли болсун! Сизге барыгъызгъа да татар халкъдан къайнар салам! – деп, Ренат къолларын оьрге гётере. Бары да халкъ туруп, ону саламын ала.

(Шо вакътиде юртну ягъасында Къазгерейни абзарында ол оьлген деп яс чыгъа!)...

Арадан бир ай оьтюп бу уллува татывлу агълю: Абас, Гёзел, Лайла, Асият ва бары да яшлары Къазан шагъарда къалгъан биревю яртысы булан табушмагъа гетелер. Онда да буланы кёп сююнчлю ва шатлы ёлугъувлар къаравуллай. Чомарт юрекли ва бек рагъмулу къардашлар уллу гъасиретлик булан гёзлеп туралар!...

Языгуну 90 йыллыгына

Ибрагым ХАМАВ

КЪАДАВ

Ишден де кьайтып, гётермебизни кьалкьысына минип тураман бир гюн ахшам. Юрт ягдада чы дагьы бизин уйлер – баягьы озени, ёлу, кёпюрю булан бар зат гёрюне.

Она шолай кьарап тураман. Ёл булан бирев геле юртгьа гирип.

«Яраби, ким экен бу ошгьуп-солуп гелеген? Бир зат болмаса кюй ёкь» деп тураман ичимден. Ювукьгьа геле туруп танылды бу: Халимбек экен, шо учитель Халимбек:

– Я, не этесен, Халимбек? Бу недир бу, устьюнг-боюнг хавгьа батып? – деймен.

– Я, пожалуйста, мунда багьып тюш гьали, ёлда яйьылып кьалып тураман гёре-багьа, деп тилеп йиберди гелип.

«Воллагь, бир зат болгьангьа ошай гертилей. Болмаса «пожалуйстасын» шончакьы ташдырмажакь эди деп, тез-тез тюшгенмен, болагьан кёмегимни этейим дагьы деп. Бизин яшны учители чи дагьы о.

Кьарайман: агьачгьа баргьан экен бу. Ёлда арбасын да кьоюп геле бир зат болуп. Гьали бу магьа барып арбаны сакьлап тур дей. Озью, чабып айланып, бригадирни тапма сюе. Мурады энни: ону булан председателгье барып, мастерскойгьа кагьыз алмакь. Кагьыз да булан мастерскойгьа барып, арбасын ярашдырмагьа уста гелтирмек.

– Я, не болгьан огьар, о арбагьа?

– Волла, арбадан пайда ёкь, барын да сюйреп юрюйген заты сынып кьалды, главный часты.

– Не заты дейсен?!

– Я, шо арбаны сюйреп юрюйген заты ёкьму... шо немеси... Я, шо главный часты...

«Ярабим, о главный часты не болур?», деп ойлашаман ичимден. «Боюнсамы экен, гёчерагьачмы экен?»

– Бу заман усталар болмас, пакьыр. Юрю гьали, кьарайыкь, – деп юрюгенбиз; шу ерде болгьан экен арбасы да, тёбеден айлангьан ерде.

Гёрсетип магьа шону да, бир якьгьа багьып тайышып бара бу, мунгайып. Бола чы оьлер аврув тийген гишиге дохтир де гелтирип, ичинден «гьай, гелген учун, не пайда сенден де» деп, терезеге барып таянагьан кюй. Она шолай.

Къарайман, тергеймен арбаны, гъеч зат ёкъ гёрюнеген. Арышлары сав, дёгерчиклери, гёчерагъачы, кёкюреги – бары заты сав. Артда бирден гёзюм илинип гетди, хари... къарайман къадаву сынган экен муну!

Чайнап-чайнап, къадавну да юлкьуп, арышлардан чыгъып къалган боюнса. Боюнса да булан ёл ягъада чымкынып айлана оьгюзлер. Алып йибериш шонда арбаны уьстюндеги балта булан, арбаны уьстюнде гесип, къадав салып бердим бугъар шоссагъат. Не болсун дагъы салмагъа! Оьгюзлени де егип, «гъей!» деп ёлгъа салганда, гелип Халимбек:

– Я, слушай, шолай этип мен де болмасмы эдим дагъы? – деп сорай.

– Дагъы, охусанг, молла да болур эдинг сен, – деймен.

Шулай болду хари шо къадавну иши.

Тюзю, гишиге айтмассан хари деп чи тилеген эди Халимбек, «пожжалуста-сын» да къошуп. Мен де сёз берген эдим, айтмасман деп. Сёзюме ялганчы болдум дагъы? Гечип къояр бугъай хари, арадан заман да гетген чи дагъы.

ШАБАГЪАТ

Ягъавуллу Жангишилени абзарына гелип бир яш:

– Сизин почгъа телефонгъа чакъыра! – деп кычырып гете бир гюн.

– А яш, Гъайбулла, чап гъали, чап! Ант этсем, Эртувган сёйлейдир шагъардан. Юсупбекни гъакъында айтагъаны бар буса ким биле.

Жангишини уллусу уланы Юсупбек колхозда бир затлардан чырмалып туснакыгъа тюшген эди. Почгъа гетген Гъайбулла Юсупбекни иниси. «О шагъардан сёйлей» дейген Эртувган буса, Юсупбекни къурдашы.

Туснакылагъа амнистия болган, шону шабагъаты Юсупбекге тиймейми экен? Барып айланып къарайым гъали деп Эртувган шагъаргъа гетгенли 4-5 гюн де бола болган экен. Муна гъали Жангиши, уланланы атасы, шо ишни гъакъында сёйлей буса ярай дагъы, шо болмаса ким болажакъ деп ойлаша.

Гете Гъайбулла почгъа. Бираздан къараса, къапудан гиргендокъ яр салып йылай туруп къайтып геле бу.

– Бах! Не болган хари, яш? Не иш бар?

– Агъи, – агъи!.. Юсупбек... агъи-агъи!.. Юсупбек гечинген дей, агъи-агъи!.. Алып геле тураман, гъазирленигиз деп сёйлей Эртувган, агъи-агъи!..

– Гъуя-гъуя, къара гюнюнге адаршай! Йылады атангны юрту, Юсупбек! – деп анасы гъуя салып:

– Анадашынг оьлмей къалып ярамас! Амалым сени къайдан табайым!

– деп къызардашлары шагъалайгъа чыгъып:

– Олжанг оьлейим, Юсупбек, оьлейим! – деп, къатыны тююнюп, огъар яшлары да къошулуп вавыллап, яс болуп гетмедими деген сын мунутгъа! Жангиши:

– Я, токътагъыз гъали гъейлер, болма ярайган зат тюгюл шу. Акътигине етишейик ишни... – деп енгмеге къарай буланы. Артда, енгип болмаганда, оьзю де къошулуп йылап къоя иннемей.

Шу арада гелип авулдагъы къатынланы алды багъып йибере къурдаш, булагъа! Кёрюкдеги ашын, сава тураган сыйырларын, йылайган яшларын къоюп чаба къатынлар ясгъа: бири-бирин таптап геле сюемисенг, ёл уьстюнде явлукъларын да байлай туруп. Гъасили «къачан оьлюп таяр экен бу Юсупбек ясына барып къутулуп къалмагъа» деп бозарып турган затлардан бир башгъа

тюгюл къарасанг. Сайки, гёремисиз, нечик яхшы хоншуларбыз: шоссагъат табулмадыкъмы кыйынлы гюнюгюзде. Сиз буса билмеслигизден бизин булан хатиржан бола эдигиз бир-бирде...

Арты булан лайлачы Бийкеабай да етишип гелип ону – онда, муну – мунда уруп айланып йибере:

– Гъей, сен бу якъгъа, эшик артгъа чыгъып олтур гъали, адат тюгюл оьлюден квалгъан къатын тёр якъда болагъан. Палан, тёрю якъгъа сен чыкъ, сагъа ошай онда. Гъы, йыла энни. Сен палан, о паланны бу янына чыкъ гъали... Алып шо кийизлени яйыгъыз аякъ тюпге. Къайда, дагъы яйыву – заты да ёкъму буланы? Пакъырланы малы чы кёп тюгюл экен...

Эргишилер де ари таба бир-бирине къошулуп топланып-топланып бир гъавур алдыбызгъа тюшмеге гиши болмасмы экен деп къарай. Сонг «тез-тез гирип къутулуп къалайыкъ гъали» деп тербенелер.

Абзардагъы иш яхшы кюйде кзурулуп битмегенге гёре, алгъам этеген гишиси эретурмагъан чы дагъы гъали де. Шону саялы башына тюшноп гелегенлер бурулуп йиберип къыблагъа багъып этип къоя алгъамын. Арты булан барып Жангишини де. Гъайбулланы да къоймай, гёзлеринден айыртып йиберип, къолларын ала булар. «Йылайгъанынгны артда йылай турарсан, яхшы кюйде къара гъали мунда багъып – мен де гелип тураман чы! Вере, вере унутуп къалма, шекленеген кюй болмасын артда», дейген йимик гёрюне.

Эргишилерден ювукълар, къардаш-къурдаш йылай гире туруп да толуп бара уйлер, догъалар.

Гъасили, къара агъач йимик тазияты да, дюнья бузулгъан йимик яс да болуп, ерине етип токътай мундагъы иш арив кюйде.

Заманлардан бир заман, къашкъарала туруп, эки адам гирип геле къапудан. Абзардагъы гъалны гёргендокъ бири къабын, бири чумаданын ташлап, йылай туруп чунгнап йибере булар уйге багъып.

– Бах, Юсупбекге ошамаймы шо алда барагъан адам? – дей эретургъанланы бириси.

– Дюр, воллагъ, лап оьзю Юсупбек, къырындагъы да Эртувгъан мен билсем.

Бу зат билинип ачыкъ болгъанча яхшы кюйде бир йылап тоялар Юсупбек де, Эртувгъан да.

– Вуя, Юсупбек!

– Муна чы Юсупбек!

– Бу чу саппа сав...

– Бу чу оьлмеген...

– Товба, товба! Вуя, Юсупбек! Бу чу, пакъыр, сени ясынг, – дей ахырда бир къарт къатын Юсупбекни бетин гётерип йиберип. – Токътагъыз, гъей халкъ, гъей халкъ, йыламагъыз! Муна чы Юсупбек, ким айтгъан эди бу оьлген деп.

Ятлар чы токътай шоссагъат, тек уйдегилер токътаймы дагъы. Уйдегилер дагъыдан дагъы бек йылай энни сююнмекликден.

Бар халкъ Юсупбекни де, Эртувгъанны да эки янына жыйылгъан, яшлары бой-боюна ябуша Юсупбекни.

– Сени ясынг деген недир? Агъи-агъи... – деп башын гётерип геле Юсупбек, йылавун токътатып болмай оьзю. – Не дей шулар? Мен оьлгенменми?

– Дагъы, сен оьлген деп йылай гелди чи Гъайбулла.

– Гъайбулла?! Олай деген не? Гъайбулла, ким айтды сагъа олай деп?
 – Ким айтагъандыр, – гъей, Эртувгъан, сен тюгюлмю эдинг магъа телефон булан сейлейген?
 – Дюр эдим. Нете?
 – «Нете». Юсупбек гечинген деп не сангый эдинг дагъы сен?
 – Гечинген? Ма! Я аллагъ, муну гиши эшитмесин. Гечинген деп айтмадым мен сагъа, Юсупбекни иши гечилген, туснакъдан да чыкъды, алып геле тураман, гъазирленигиз дедим.
 – Айтгъансандыр. Воллагъ, мен чи англамадым сени дагъы бир калимангны да «гечинген... гъазирленигиз...» деген затны эшитсем тюгюл. Бёлюнюп, бёлюнюп къала эди чи дагъы о хужу да...
 – Ай къоччагъым сени я. Гъазирленигиз деген затны эшитдим дей. Нече де арив гъазирленгенсен чи дагъы. Гъеч багъана бармы шуну гъазирленген кююне!
 – Этер бу Гъайбулла олай затланы, тамаша болмагъа тюшмей огъар... Уллу темтек чи бу...
 – Ва уьюнг йыгъылмагъыр сени, масхара ишми сагъа, агъын-гёгюн билмей туруп, неге боласан къувун салмагъа...
 Муна шулай бир ягъадан бетине чыкъмагъа башлагъан эди адамлар Гъайбулланы, тек Жангиши.
 – Гы битди энни, къоюгъуз. Гъали ондан пайда ёкъ, – деп токътатып къойду айыпланы. – Гъукуматны къадагъасы йимик шабагъаты да бар экен. Дагъы, нечик болду къулум Эртувгъан? Айт гъали къулум, къайда, яшлар, олтурмагъа гъазирлегиз уйлени – гюз гюзлюгюн эте тура, догъада салкъын болар.
 Шу арада Жангиши гёзлерин де сибире туруп бир якъгъа чыгъып бара. Къолун да хынжалы да булангъы бирев гъамечден чыгъып гелип Жангишини къулагъына:
 – Тананы нечик этейик? Соймай къоябыздыр энни? – дей.
 – Соймай къоябыздыр деген не? Бир де къарамай сой, уьюнге будай явгъур. Гъали де соймай къачан соясан муну!

Февраль, 1959 й.

ЯШ ГЁРГЕН ЯШЫРЫЛМАС

Аташ деген бригадир бар чы, бизин колхозну бригадири. Гъали шону бригадасы байракъ алагъанда, жыйынны ичинде эсеме тюшюп гетди бир зат.

Алда залим оьктем улан эди шу Аташ ярлы буса да. Оьктем дегенде оьлюп къалыр эди гишиге харлылыгъын билдиргинче; айрокъда бу байлыгъы булан базагъан тайпа бар ерде.

Амма оьзю ярлымы десенг, ярлылыгъындан ярыкъ гёрюне пакъырны. Гючю етишмей не герек этсе де, юрекге гёре яшамагъа. Болмай гиши айнып, гётерилип. Шолай эди чи дагъы арбачыны кюю алда.

Гъали айтма сюегеним – бир замандан къарайбыз: гъар гюн ахшам мыйыкълары майгъа йыртыллап чыгъагъан болуп къалды очаргъа бу, Аташ. Ондан къайры да бир токътавсуз тиш араларын тазалай яркъыч булан яда бир къуврай гесек булан.

«Гейле-е-ер, бу Аташгъа не болуп къалды? Ашыгъы алчы туруп сама къалмагъанмы?» деп ойлашмасмысан.

– Я Аташ, бу недир гъар гюн ахшам эт ашап турамысан? – деп сорап къарайбыз бир гюн.

– Я эт болуп да не болсун, салгъан эди къатынгиши бир бут йимик зат, – дей бу, оъзю бир де токътамай мыйыкъларын сыйпай, цы-цы деп соруп тиш араларын тазалай.

«Бах, воллагъ бармыса ярай дагъы гишини биз билмейген гелими» деп турабыз ичибизден, къайдан геле палан-алан деп сорап да болмай. Къарайбыз шу арада ошгъуп-солуп чаба геле очаргъа багъып Аташны яшы:

– Абим, ва Абим! Къашыкъдагъы сен мыйыкъларынга сюртеген майны мишик ашап къойду! – деп къычыра хари.

«Ма! Гъали болдунг, Аташ, халкъгъа кюлкую. Буму эди, амалсыз сени сырынг? Къайдан да гелди гъали шу яш да шунда, – илигъып, залим юреги сынажакъ дагъы адамны», деп турабыз, – къайдагъы затдыр дагъы. Гъеч бюдюрейми, чул береми бир аз сама инсан.

– Гъай уьюнг йыгъылмасын, – дей, – айт барып ананга – тэледеги кюмеслерден чомуп алып къойсун.

Тек ахырына етмей токътаймы дагъы? Яш билген яшырылмас деп айтыв бар чы.

– Вуя, вуя, Абиме, – деп бу яш, гертилей тамаша болуп. – Тэледе май бармы сагъа? Тэледе чи тавукълар бар.

– Гъай огъурсузну бири, огъурсуз! – деп, чабып гетди шонда, Аташ. Къачып ёкъ болуп яшы да гетди.

Олай оьктем болагъан эди алда сабанчы уланлар. Оьзденлик, къазакъ хасият дей эдилер шо хасиятгъа.

Февраль, 1958 й.

КЪАЙТАРЫЛМАЙ КЪАЛГЪАН БОРЧ

Бары да адамшавлу къабакъланы алдында йимик, бизин къабакъ алда да хаши бар. Шо хасиде олтуруп ял алып тураман бир гюн ахшам, къарайман – бири оьрден, бири тюпден геле туруп Адилгерей де, Батырбек де ёлукъду орамда бир-бирине.

Сорашып къолларын да алып сёйлей турду булар бир гъавур... Магъа чы бир зат да эшитилмей, шайлы мезгил бар чы дагъы арада.

Сонг къарайман, къычырып-къычырып, бас-гес сёйлеп йиберди.

Бах, гейлер, булар не эте хари? Сёгюше деген де сёгюшеми, дюньяны уьстюнде бир-бирине айтмайгъан къолайсыз заты ёкъ. Къайсыдыр бирини тухуму чочгъалар болуп чыкъды, о бирисини тухумунда шоссагъат къагъба-къанчыкълар табулуп йиберди.

Сиз оьзюгюз билесиз чи, хынжал булан болуп тюгюл эсе дагъы артыкъ яра салып боламы дагъыстанлылагъа. Хынжал булан десек де «Хынжалдан тийген яра сав болур, сёзден тийген яра сав болмас» деп айтыв да бар.

Ярабим, булагъа не болуп къалды деп тураман. Гелип тутушуп йибермесми шу ерде эки де орта чагъындан оьтген гиши. Ябагъыларын чыгъарып бара бир-бирини тююп гёз алдымда.

Ажайып къужурлу гёрюнюш болгъандыр деп эсиме геле арекден къарап

кеп этип турмагъа. Тек боламысан дагъы, чапдым шонда эсер-месер болуп, айырайыкъ уюу йыгъылмагъырланы деп.

Чапсанг чап, айырып эп этип болмайман буланы. Лав-кап этип Адилгерейни тайдырсанг, Батырбек чаба къутургъан зат йимик, Батырбекни тайдырсанг, Адилгерей чаба.

Бий, гъали булагъа не этерсен! Къарайман – лапар-лапар деп бир бѐлек адам чабып геле.

«Гъы, гъали чи сын минутгъа къайтарыбыз буланы имангъа»,–деп тураман. Гелди булар, къошулду арагъа. Амма къошулгъан учун онгайлы болагъан зат ёкъ, къавгъа дагъы да терен болса тюгюл. Эсимни жыйып къарап йибергенмен, бирлери Адилгерейни, бирлери Батырбекни янын тутуп бир-бири булан ябуша экен булар. Бираз ариде, очарда олтуруп турагъан еринден гѐрюп къардаш-къурдаш чапгъан экен.

Бир иш болуп гетди дагъы гъейлер! Адамлар хола-хола болуп айлана, юмурукълар янгур йимик ява, досну душмандан айырып болмайлар. Бир дев йимик зат башгъа бир алашаракъ адамны туюп тербей; яхшы къарап йиберсе озленики экен. «Гъай уюнг йыгъылмагъыр, сенмусан! Башда айтмай не этесен муну», деп, теберип муну да, башгъасына барып уруна.

Воллагъ, герек чакъы къангыгъан таякъ магъа да тийди, къурдаш шонда. Барындан да магъа кѐп тийди деп эсиме геле; неге тюгюл магъа эки де якъдан тюше.

Ахырда, насипге, гертилей бир якъгъа да ян тартмайгъанлар етишип сонг селсоветден де дежурныйлер етип, лав-кап этдик бу акъ гирген къатарбашланы.

– Не болгъан эди шунда! Негер эди ябушагъаныбыз? – деп бир-бирине сорай адамлар; билеми дагъы – бирев де билмей къалмагъалны себебин.

– Гъы, не болгъан? Не къалгъан эди арагъызда? – деп эки де давчудан сорап къарайбыз.

Батырбек Адилгерейни уланына къатын алагъан тойгъа бармай къалгъан экен. Муна бары затны башы. Гъали ёлугъуп шону бетлешивюн этегенде, сѐзге сѐз къошулуп дегенлей, къалмагъал болуп гете экен буланы арасында.

– Къара гъали шу некесге! – деп къычыра Адилгерей дагъы да Батырбекге багъып гъавлап чаба туруп. – Я шу сени нече тоюнг болса, гелип гѐтерменгденеге сюеле деп тура эдинг сен? Шо къыркъ-элли манатланы гъар гезик сени сувугъан чайынга береми эдим мен? Мен чи сагъа шону борчгъа бере эдим. Мени яхшылыкъ гюнѐм болгъанда гелип неге къайтармадынг сен шону?!

– Я, къурдаш, арчыл сана башымдан. Жыргъыт сирив йимик яшларынг гъали де бар – гелип шоланы бирисине къайтарырман шо борчунгуну, не инжиндик дагъы шу «сени яхшылыкъ гюнѐнгден!»

– «Дагъы да бар, дагъы да бар» деп чыгъа булар сѐйлесенг. Сени яхшылыкъ гюнлерингни неге къоймай эдим мен артдагъына барып къалырман деп?!

Етип гелеген уланларым да бар деп тойлагъа юрѐй туруп дара-дармансыз болгъан экен бу пакъыр, Адилгерей. Кимни де языгъы чыгъар йимик айтагъан кююне къарагъанда: бир-бир гюнлер дѐрт-беш тойгъа гирип чыкъма тюше эди дей.

Гъали энни тойлагъа бир де къалмай юрѐп тургъанына да базынып шавхал заманда да болмагъан йимик той этме уруна бу. Колхоздан уллу аванс ала, ювукъ-арекден борч тилей, сонг къыяматгюн чакъы гъаракъы да алып

гелип чакъырып йибере бу халкъны. Бирлерин таякъ уруп дегенлей, къабакъ-къабакъгъа гирип чакъырта, бирлерин, айрокъда, бу учитель тайпаны, язып белетлер булан чакъырта.

Гъы, башлана энни той, тюш болуп салыв салма заман етишип геле, халкъ буса къаравуллангъан чакъы кѣп тюгюл. Кѣп тюгюл деген заманда лап аз деп кѣйма ярайгъан кюйде. Ашайгъан, ичеген зат сув йимик юрюй, салыв буса, кюйге къарагъанда, этилген харжны яртысында къайтарып йимик гѣрюнмей.

– Инбашларынгны къысма, Адилгерей, тѣш берип тур! – дей бугъар кеп болгъан тайпа. – Бугюн чю сени яхшылыкъ гюнюнг, уьюнге будай явгъур! Бугюн де къуванмай къачан къуванасан!..

Адилгерей иржаяман деп де уруна, пакъыр, тек иржайыв шонча да амалсыз, шонча да йырыкъ чыгъа чы, гъатта яхшы кюйде эсиргенлер де бир янына багъып тайышып къалмакъны маслагъат гѣрелер.

Олагъа не бар дагъы, о къонакълагъа, олар ашап-ичип гетежеклер уьйлю-уьюне тозулуп, «яхшылыкъ гюнню» бары да яманлыкълары десенг, Адилгерейни башында къалажакъ, амалсызны.

Къысмай боламысан инбашларынгны? «Арты не болуп къалыр экен, борчлар тѣлей туруп дыгъыжарсыз болурму экенмен?» деп титирей туруп озлюгюнден къысылып къала чы олар. Тѣшюнгну чу къайда къалгъанын да билмейсен. Къалды шотай къайтарылмагъан кююнде Адилгерейни борчу. Не этип боласан дагъы Батырбекге? Мени гысабымдан биз тюгюл сельсовет де болмай булай иште бир зат этип де. Гючден алып берермусан дагъы. Олай адат ъкъ чу.

Бирини артындан бири этип гелеген дѣрт уланы бар гъали де Адилгерейни. Нечик болур экен пакъырны иши? Къайтарылмамай къалгъан борчлары нече де кѣп болур деп эсиме геле. Тойлагъа гъали адамлар бираз башгъа ча къарайгъан болуп бара чы дагъы.

БОЛСА

Гъалиден бир отуз-отуз беш йыл ал якъда болма ярай шу зат. Хоншуда Салавутдин деген бир сабанчы гиши бар эди, къарт гиши. Дѣгереп оьлюп гетди, пакъыр шо, гюнагъындан аллагъ гечгир.

Оьлгенине де чи не этер эдик – оьлюм къайсыбызгъа да бар зат – къалгъанларына бар энни яшамагъа.

Къалгъанлар да ким десенг – Расул деп шулай бир етишип гелеген яш да бар, къарт ана да, Расулну анасы.

Биргине бир сыйыры бар эди, шо да оьзюню, Салавутдинни артындан союлуп гетди, мисгинни. Соймасны амалын этип, янчып оьтгерип къояйыкъ десек – яхшы кюйде ташдырып васият этген пакъыр – ярамай. Васи-юсулар къоямы соймаса!

Гъейлер, энни бу яшны кюю нечик болур деп турабыз гѣрген-гѣрген сайын. Къатын алма герек чи энни бугъар – оьзюню итге урма таягъы дегенлей, – бир заты ъкъ. Сума таякъ. Шулай сагъа, магъа ишлеп амал этип тура, пакъыр, атасы йимик.

Къарайман бир вакъти, арадан хыйлы заман да гетген сонг, бу Расулну жюнгютейли бир къызгъа гѣзю тюшген экен. Билмеймен, ону да къайдан гѣрюп таныгъан. Гъасили, суйген, дагъы, бек суйген.

Ол къыз да къаршы тюгюл деп эшитемен, ол да сюе дей.

Сюйсе сүйсүн, ондан не пайда? Бираз мадарлы гишилени кызы болуп чыгъа энни бу кызы. Къоркъуп атын чыгъарып болмайлар уйдегилеге.

Ахыр да болмады-болмады деп урунуп йибердим, къурдаш, шу ишге, баягы алдынгы къурчум да къайнап. Чыгып тербетип йибердим бир гюн, алып бир ёлдаш да.

Баргъанбыз, гертилей де яхшы мадарлы гишилер.

– Танымайгъан-билмейген ерлеге болабызмы кызы берип. Сонг, анасы да шунда авул-хоншуда, узатгъанда къол етеген ерден суюе, –деп атасы да тура.

Ахырда, ёравун-затын чыгъарып, оъзю кызы да суюегенни билдирген сонг баягы мал-матагъга, байлыкъга чыкъдылар.

– Воллагъ, къурдашлар, бизин улан олай бай батырлардан да тююл, тююн айтма герек затны... – деп гелип кызыдырып йибердим шонда. – Болса да ашап-яшап болажакъ. Биревню сув тюпде тирмени болса, екмеге ярайгъан эки оъзюю болса, узун йиберип сюрмеге атив сегиз сагъ гетеген ери болса, гъай огъар гёре малы-матагъы болса, дагъы да не тарыкъ бола? –деймен.

– Воллагъ шолардан артыкъ не бола дагъы. Сёз ёкъ, –деп рази болду булар.

Артда, къатынлары сёз къошуп, гелип къаражакъ болдулар уйге-эшикке.

Гъы, гелдилер етишип бир-эки гюнден. Гелсе кёп де геле турсун дагъы. Этме билген эбин табар деп, яхшы кюйде гъазирленгенбиз чи алданокъ. Ондан-мундан жыйып хали-халча, сумавар, гъай леген-къумман салгъанбыз. Бир бар алышдырып болмайгъан зат – эсги уйлер. Огъар да гелин уйге гирип битгендокъ, уруп янгыртып йиберме хыялыбыз бар деп йибердик. Къарап атив рази болуп гетдилер бар затга.

Бираз да къалмай арты булан уруп гелтирип де къойдукъ, къурдаш, шо гелинни шонда, бир амал-чумал булан тоюн да этип. Гъали энни ачылмаймы дагъы иш. Къачан болгъунча яшырылып тура. Къарайман бир гюн,геле бу гелинни адамлары от-ялып болуп.

– Я-я, сагъа инанмагъан бусакъ этеми эдик биз бу ишни! Сув тюпде тирмени, ери болса, оъзюю болса деп, ялгъан айтып мысгъыллаймы эдинг сен бизин?! – дей.

– Я къайнар болмагъыз гъали, ялгъан неге бола? – деймен. – Мен сизге шолай затлар бар деп айтмадым чы, болса дедим, болса! Дагъы, шолай мен айтагъан затлар болса, яманмы дагъы? – деймен. Гъали шолар болмайгъанны не билесиз сиз, айтыгъыз гъали...

Не этип бола дагъы! Бал да яв да йимик яшап тура чы экиси де атив. Гетдилер иссилей ёлуна тюшюп.

Инан сен шо мен айтагъан затлар болуп да чыкъды бироздан. Тирмени болмаса да, оъзюю, ерли болуп токътадылар атив. Колхозга да гирмеди-ми дегин ахырда шо затлар булан. Гирди, воллагъ биринчи колхозчу болуп токътады.

Декабрь, 1957 й.

АТКБАЙ,
Дагъыстанны халкъ шаири.

АМАНХОРНУ КЪАБУРУ

Хандан зулму чыкъса, халкъдан эр чыгъар,
Халкъдан батыр чыкъса, зулму басылар.
Айтыв да бар: ахыр ханны халкъ йыгъар,
Игит оьлер, тек ханлар да асылар.

Аманхоргъа тюрю халкъны абурун,
Билме бола, суратласа къабурун.

Къалмукъ гелип, бу Аманхор къалмукъ деп,
Къымыз тѣкген къабуруну уьстюне,
Аты къалмукъ, йыры буса къумукъ деп,
Къумукъ гелип, дуа булан кюстюне.

Йыры къумукъ, хабарлары ногъай деп,
Ногъай гелип, термелерин къургъан дей,
Орус гелип, бѣркюн чечип булай дей:
– Бу абурлу хангъа къаршы тургъан деп,

Къара ерге гирмей туруп Аманхор,
Татарханны болуп тургъан башы хор.

Къара гѣзлер, къысыкъ гѣзлер, гѣк гѣзлер
Ясакъ бермей, даим башын тутгъан оьр.

Ортакъ хангъа къаршы ортакъ батырны
Къабуруна эрмели де гелген дей,
Къабуруна килисадай чатырны
Ташдан къуруп, айры абур берген дей.

Айландырып, мунда емиш бав салып,
Дѣрт де якъны бегитгендей чыр булан,

Бийик къапу ишлетген дей къавшалып,
Бир къапудан байлав тутма къыр булан.

Къапу бакъгъан эрмелилер бар якъгъа.
(Бир къапу ба къдырмас чы гъар якъгъа).

Эрмели тез барса эртен ёрукъгъа –
Къапу бакъгъан ногъай булан къалму къгъа.

Экинчи гюн эртен дагъы къараса,
Къапу бакъгъан ногъай булан къалму къгъа.

Гъакъыллыгъа сынав тез ой бермели,
Дагъы гюнге къарамайлы эрмели
Дёрт де якъгъа дёрт къапусун тургъузгъан –
Эл батыргъа бютюн халкълар гелмели.

Гъайт, Аманхор, сакъланмагъан къабурунг!
Айтмай оьтме чыдамады сабурум.

Сен Дилбаргъа, Дилбар сагъа сынташсыз,
Ногъай булан къумукъ йырда абурунг.

Къурбанали
ШАМСУТДИНОВ

БУДАЙБАШ

Будайбашны къолгъа алып сыйпадым,
Къарт анамны аясыдай этдим гъис.
Ону увуп, бюртюклерин хапгъанда,
Урунгъандай болду магъа сют ийис.

Гъейлер, бу сют тамчысымы анамны,
Магъа къырда эмдиргенде тегюлген,
Я терими сабан салгъан атамны –
Кёп затланы ойлашаман бугюн мен:

Дав йыллары... Бармакъ чакъы яш эдим,
Йылагъанман нече гече къалып ач.

Тангда туруп, чаба эдим тарлавгъа,
Башлар жыйма, яланаякъ, яланбаш.

Эгер къырда къаршылашса будайбаш,
Атны савгъат этгендей шат бола эдим.
Анам берген къатгъан гесек экмекни
Дюнъя малы йимик гёрюп ала эдим.

Табаныма тегенеклер кёп гирди,
Бутларымны къаргъанакълар тырнады...
Не гёрсек де, берекетге сый этип,
Аталардай, сабийлер де йырладыкъ.

Эл батырлар къолгъа савут алгъанда,
Къартлар, яшлар каза урдукъ, бел тутдукъ.
Кёмеклешдик аналагъа аявлу,
Яш бусакъ да оюнланы унутдукъ.

Къырда эни гёрсем будайбашланы,
Эсге аламан мени тенгли яшланы,
Ана тёкген къыйынланы ойлайман,
Ата къалгъан дав майданны бойлайман.

Элге уллу къуллукъ этген будайбаш,
Ону яхшы англажакъмы гёрмеген?!
Тек билежек берекетни хадирин,
Шону учун къыйын тёгюп терлеген.

...Будайбашны къолгъа алып сыйпадым,
Сюйгенимни чачы йимик этдим гъис.
Ону увуп, бюртюклерин хапгъанда,
Урунгъандай болду арив бир ийис.

БИЗИН ЯНДА ЯЗ ЭРТЕН

Эртен вакъти. Яшнай яшыл талалар,
Сувдай сюзюк тавну салкъын гъавасы.
Уълкю тюпде ойнай тюлкю балалар,
Музыкадай къыр къушланы къавгъасы.

Еллер чайкъай бутакъларын терекни,
Кепинг геле атъялманлар бийисе,
Сююв гъислер къуршай инсан юрекни,
Урунгъанда къырны атир ийиси.

Яшёрюмлер йыбав булан иш башлай,
Иш инсанны къувандыра, яшата.
Осьюмлюклер хаш-хуш эте, шыбышлай,
Йыр сес къырны оркестрге ошата.

Йырлай дерсен жагьил тайпа шунда юз,
Йырлай дерсен Авар кьойсув, Кьумукь тюз...
Язда, яйда савутлансанг иш булан,
Сонг кьоркьунчлу болмай чирчик, сувукь гюз.

Арив бола бизин элде эртенлер,
Шону тезден шаирлер эс этгенлер.
Ёлавчулар, гелген башгьа ерлерден,
Бу янлагьа гьайран болуп оьтгенлер.

Яз эртенлер тавгьа, тюзге кьарасанг,
Юрегингде сарын тува, йыр тува:
Милли халкьгьа минг яхшылыкь ёрайсан,
Гёнгюнг кьувнап, асил сююв сыр тува.

Гёзеллери чечекликде оьсгендей,
Уланлары кьатгы, ярдан гесгендей,
Кьоччакьлыкьны, аривлюкню йырлайгьан
Кьазакь йырлар бизин элде эсгимей.

Яз эртендей арив халкьны йырлары,
Яз эртендей бизин янны кьырлары.
Тувгьан еринг нечикдир деп соралса,
Йырны йимик асил магьа о бары.

Бизин янны ниъматындан, йырындан
Кёп санавлу досланы да пайы бар.
Гьар-бир халкьгьа бирдей шавла яягьан,
Ватанымны ортакь гюню, айы бар.

Магьамматамин
АДИЛЬХАНОВ

ТИШТАЙПАЛАР

Тиштайпа анам да дюр,
кьызым да, кьатыным да.
Тиштайпасыз яшавну
тапмайман татывун да.

Бёрк гийип, мыйыкь кьоюп,
эркекбиз деп турсакь да,
барыбыз да ятгьанбыз
башлап ана кьурсакьда.

Оюмдагьын айтаман,
янгылышмандыр, яда:
тиштайпалар тувгьан сонг,
яралгьандыр дюнья да.

Гюн де, ай да, юлдуз да
чачагьаны шавласын,
инан, таштайпа учун,
терс гёреген давласын.

Шонча уллу денгизни,
кёкню, энемжаялы,
табиат ясагъандыр,
тиштайпалар саялы.

Эсгерсек, дюньядагъы,
сыйлы, гъайран затланы,
тиштайпалар такъгъандыр
олагъа хас атланы.

Терек чечек ачгъаны,
гюл оьсгени авлакьда,
мен барын да англайман,
сиз баргъа топуракьда.

Тек, тиштайпа, тилеймен,
тапсанг сен осал улан,
къоччакъланы чайкъама,
ону бешиги булан.

ЯРАМАЙ ТЕК, НЕ ЭТМЕ ДЕ

Гюню гелсе, яшавда
агъа этме де ярар,
ярар, ини этме де,
буланы бары да яхшы,
ярамай тек, не этме де.

Гюню гелсе, яшавда
къызардаш да этиле,
къыйын ону кютме де,
багъа сёзлени къоллап,
ярамай тек, нетме де.

Гюню де гелмей туруп,
ашап-ичип олтуруп,
ошайгъан затмы, досум,
аякъ ичмек толтуруп.

Агъалар да инилер,
къызардашлар токътавсуз...
хыялы ёкъ битме де,
булар – бары да яхшы,
тек, ярамай не этме де.

МАЙЧЫРАКЪ

Майчырагъым, майчыракъ,
ирип-ирип барасан,
пригенлер не гёрдю,
мен айтарман сорасанг.

Ярыкъны яймакъ учун,
къаркъаранг яна, яна,
оьзюнгю де аздырдынг,
мен де болдум дувана.

Санынгдан, бир гесекни,
савгъат эт де шо къызгъа,

адамлардан эшитгенмен,
амыракъ деп сагъызгъа.

Гёнгюн ачсын гёзелим,
ялкыгъанда заман-заман,
сени сама чайнасын,
мен чайналгъаным таман.

Сагъызгъа ес болгъандокъ,
алдымда ойнай-ойнай,
алдатып къойду мени,
сагъызны чайнай-чайнай...

ГЮЛЛЕР

Гёзюм тийди гёзлерине къызьяшны,
гюл салагъан, эсделикге батыргъа.
Гёзелдеги гъалекликни, гёзьяшны,
сыйдырмагъа къыйын магъа сатыргъа.

Билемисиз, бу къыз неге кюстюне,
юз тюрлю ой къайнап юрек бавунда,
гюл узатып барып ону уьстюне,
гёнгюн алып болмагъангъа савунда...

**Магъаммат АТАБАЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири.**

ЭКИ МИНГИНЧИ ЙЫЛДА

Бир минг тогъуз юз токъсан
тогъуз битип, ахыр да
уянып къалажакъбыз
эки мингинчи йылда.

Шо мезгилни арасы
гёрюнсе де кёп йыракъ,
бугюнню тангаласы
йимик етип къалажакъ.

Инанып битмежекбиз,
эртен чыкъгъанда къыргъа,
чыгъып къалгъаныбызгъа
эки мингинчи йылгъа.

Эки мингинчи эртен
тамаша тиер бирден,
гъарибиз эки минг йыл
яшагъан йимик ерде.

Эки мингинчи йылгъы
къардан этип холалар,
ойнар шо гюнден гъеч зат
англамайгъан балалар.

Англама болмас яшлар,
тамаша йыл етгенни,
эки мингинчи йылгъа
етишмек учун дюнья
вай нече минг, нече минг
балагълардан оьтгенни.

...Бир минг тогъуз юз токъсан
тогъуз битип, ахыр да
уянар бизин Дюнья
эки мингинчи йылда.

Уянар... Дюньябызда
дав болмай, насип болса,
эки мингинчи йылда
уянма адам къалса.

СЕНИ СЮЙМЕЙ БОЛАМЫ

– Шунча да шулай мени
неге сюесен? – дейсен.
Неге сюемен сени,
неге, гъейлер, билмейсен.

Гююв ура ичимден
сюймекликни гючюнден,
сени сюймейген зат ёкъ
бу дюньяны ичинде.

Гюнге чыкъсанг гюндюзлер,
гюл юзюнге гюн тие,

кёкдеги гюн де сагъа
тийип турмагъа сюе.

Айгъа чыкъсанг ахшамлар,
акъ тёшюнгню ай ялай,
сени сюймей боламы,
ай да сюйген сонг шолай.

Сувгъа барсанг сувукъда,
санынга сувукъ тие,
санынгдан таймас йимик,
сувукъ да сени сюе.

Бавгъа чыгъып балкъысанг,
бав араны яшнатып,
гюмелек сагъа чаба,
гюлтерекге ошатып.

Балынг бар деп балжибин,
барлап башынг-аягынг,
тикме къызгъанып сени,
объюп къоя яягынг.

Балжибин бал хапгъандай,
яягынга тийген сонг,
нечик суюмейим сени,
балжибин де суйген сонг?!

Тастарынг талап гюе,
юрегинг яллап, гюе,
мен суюмей боламанмы,
гюе де сени сюе.

Ётел баламны хапсанг,
ёткюрте, ётел тие,
тамагынгдан таймасдай,
ётел де сени сюе.

Гёзеллигингни гёрюп,
гюнде нече гёз тие,
мени гёзюм сокъурму,
сени бары гёз сюе.

Эзивюнг эзип-эзип,
этинг сыйпап, ел тие,
мен суюмей боламанмы,
сени чи ел де сюе.

Мен сени сюе десе,
ананг суюмей, къаш тюе,
неге суюмейим сени,
юртда бары яш сюе.

Яшлар сени къоймай деп,
атангны бавру гюе,
яшлар неге суюмесин,
сени къартлар да сюе.

Этерин этип магъа,
этегингни ел чюе,
сени суюмей боламы,
сени савлай эл сюе.

КИСЕЧИ

Оызгелер йимик, бу да
гъар эртен ишге бара,
ишге барып, бу хорда
этеген ишге къара.

Бир къолу ише бола,
языв эте, къол сала,
бир къолу пачалыкъны
кисесине ёл сала.

Чыгъып гелмес деп есси,
чыкъмай къалар деп сеси
бу кисечи гиреген
пачалыкъны кисеси.

Къарасанг шайлы гиши,
шайлы къуллугъу, иши,
кимни эсине гелер
кисечи деп бу гиши.

Гирмей сени кисенге,
мени кисеме сукъмай,
тек булай кисечилер
къайда бизге ёлукъмай?!

Пачалыкъны кисеси
нече де уллу кисе,
тек бир кисеге бирден
яраймы минг къол гирсе?!

Бир кисечи тутула,
бир кисечи къутула,
къутулгъан къутулгъаны
дагъы да бек къутура.

Жыйындар болса булар
пысып турмай, сёз алар,
сарипай жымчыкъ йимик
алай жырыллап къалар.

Пачалыкъны кисесин
сакъламагъа ант эте,
кисечилер къоймай деп,
кисечилер кант эте.

Тынгласанг, гьалал гиши
болмажакъ булар йимик,
кисечи къайдан бола,
сайки билдинг – малайик.

Тек пачалыкъ малына
бу кисечилер йимик
зарал этме болмажакъ,
болса да гавургийик.

Яшав яхшы. Яманмы
дагъы да яхшы болса,
дагъы да яхшы болар
кисечилер болмаса.

ГЪАВАЙЫН ЗАТЛАР

Бары да зат сатылмай,
гъавайын затлар да кѣп,
сув гъавайын, гъава да
гъавайын. Гъавайын кѣк.

Гъава сатыла буса,
гъалыбыз битер эди,
гъава булан да бирлер
савдюгер этер эди.

Мен сююнуп гетемен,
сатылмайгъангъа кѣклер,
кѣкню сатма къарап да
айланар эди кѣплер.

Бажарылмайгъан йимик
сатып алма къардашны,
дюнья малын берип де
алма болмай къурдашны.

Ата булан ана да,
шунча аявлу жан да,
гъап-гъавайын бериле
бизге бизин Ватан да.

Яхшылыкъ да гъавайын
этилме герек халкъгъа,
яхшылыкъ болмай шондан,
этиле буса гъакъгъа.

Сююв де гъавайын зат,
бизге гюн гъавайындай,
гюннюдей, сюювню де
сатып алмагъа болмай.

Бары да зат сатылмай,
гъавайып затлар да кѣп.
Сув гъавайын. Гъава да
гъавайын. Гъавайын кѣк.

Лап да багъалы затлар
бизге бизин оъмюрге
гъап-гъавайын бериле
багъасы ёкъгъа бир де.

...Гъавайын деп къоябыз.
Тек гъавайын тюгюлюн
билдирип, кѣп гюн гелген:
азиз Элни гъавасы,
ери, кѣгю, абуру
учун кѣп-кѣп къоччакълар
аявлу жанын берген.

АНАЛАНЫ ЙЫРЫ

Аша, яшым, оьзюнг аша,
магъа багъып теберме,
аш аривюн салсам сагъа
ачувланып йиберме.

Арив ашдан, ай, не пайда,
авузда бир тиш ёкъда,
бола магъа къалмукъ чай да,
ай, бир гесек бишлакъда.

Авара да болма, яшым,
магъа тастар алмагъа,
гелинчекни эгиси де
гелишип къала магъа.

Алны-шалны гелинге ал,
ал, яшлагъа гийме де,
сизге болса, мен боламан,
ашамай да, гиймей де.

Гъеч зат тарыкъ тюгюл энни,
артда мени гёрсегиз,

алдым-артым этип мени,
арив кюйде гёмсегиз.

Зорбалар да, мрамрлар да
сала, харжын пуч этип,
салма яшым, кёрде ятма
болман, сагъа гюч этип.

Гъеч зат тарыкъ тюгюл магъа,
шав болгъур дав болмаса,
артыкъ шат ёкъ аналагъа,
авлетлери сав болса.

САГЪЫНЧ ЙЫР

Бавум деп къуванып турагъан,
бавунг да бав болмай къала,
тавум деп таянып турагъан
тавунг да тав болмай къала.

Къувлуйгъан къувдур деп бакъсанг да,
къув болмай, къаз болуп къала,
сувсап да сувдур деп, чапсанг да
сув болмай, саз болуп къала.

Бир адам тарыкъ да тюгюлде,
айлананг минг адам ала,
бир адам тарыкълы минг гюнде
бир адам табулмай къала.

Ёлумда минг адам ёлугъуп,
къолумну минг адам алды,
сёнеген гюл йимик соругъуп,
юрегим биревде къалды.

Бары да адамдан дюньяда
аявлу бир адам бола,
дюньяда бир адам, бир адам
бола. Тек табулмай къала...

Зульфикар КАФЛАНОВ

* * *

Ким де болдукъ
Бу яшавда:
Ит де болдукъ,
Эшек де болдукъ,
Къой да...
Бу яшавну
Гелип болмай эбинден,
Турабыз гирме энни
Бакъмакъ элини
Бакъа кебине...

* * *

Гъашыкъ болуп
Ерге кёкден
Тюшдю зор таш...
Шондан берли
Йылай шо таш
Тёгюп гёзьяш...

* * *

Мен де болар эдим
Малайик болуп,
Заман да бар эди
Огъар,
Насип де.
Амма геч бугюн –
Къоймады яшлыкъ...

Ёгъесе мен де
Гёрежек эдим,
Гёрежек эдим
Яратгъанымны ...

* * *

Ачыкъ гюнде де
Гёрюнмей Гюнеш–
Етишген заманлар яман...

Амма сен кьоркъма,
Сырдашым мени:
Гёремен гъали де
Гёзьяшынгны да –
Сеземен сендеги
Назик юрекни
Пашманлыгъы булан
Авуртувун да ...

* * *

Адам.
Гёрюнмей адам,
Гёленткиси янгыз
Гёрюне ону.
Эгер яшавубуз
Шу кюйде барса,
Гёрюнмей кьалмакъ бар
Гёленткибиз де...

* * *

Юреги де,
Юзю де
Къаралар
Зор ругъланып кьаршылай
Гюнню батывун:
Олар учун
Танг кьатыву –
Душман агъулу...

* * *

– Барындан да
Кимге кыйын
Бу яшавда,
Кимге бек авур?
– Топуракъгъа
Къалгъан къабур арада–
Деп жаваплана
Жаным гъарангъа...

* * *

Учуз болгъан
Гюмюш акъча да
Гъатга,
Ерлешгенде
Мизанында тюзлюкню,
Тапгъандан сонг
Оъз ерин
Бюрюшмелери къартны...

* * *

Юхум мени –
Бузлагъан къар,
Увалгъан шиша...
Гёзеллик
Айлангъан
Базар емишге
Кыйнай мени,
Тырнай жанымны.

*Лезги тилден гёчюрген
Суфиянат МАМАЕВА*

КЪУМУКЪНУ СЫНАЛГЪАН СЁЗЛЕРИ

Давамы

ЗЕЙН ВА ЗÂД ВА ЗА

Зулмуну чырагъы узакъ янмас.
Заргъа зар чекмес, баргъа зар чегер.
Замнюгер²⁷ этген – сув болуп гетген.
Зайтунлу терек – аврувдан арек.
Зиначыны елери гёрсе, етти пай такъсыры болса герек.
Залим залим буса да, заманы залим болмас.
Заманны эки кажини – бал ичеген балагъ кютер, балагълы да унутар.
Заралсыз юрюш – илмулу туруш.
Закъатлыны²⁸ язбаш билир.
Зараллы гиши халкъгъа чабар, аны булан уьстюн ябар.
Зарал этмеген – хайыр да этмес, иннемесден – муратгъа етмес.
Заман са[гъа] гёре болмаса, сен замангъа гёре бол.
Зулмулу билек эки сынар.

ГЪ²⁹

Къаргъа баласы – ап-акъ.
Къаргъаныки – терек башда, къузгъуннуки – тенг ортакъ.
Къайыр итни тишлери тез тюшер.
Къара юзюм татли болур.
Къайгъысыз адам болмас.
Къартны нарты да болур, яшны къарты да болур.
Къарт къойнунда къалач бар.
Къара гийген къайгъырмас, къарны гюйген къайгъырыр.

²⁷ Замнюгер – янгурну-сувну къыт заманларында тенгириге багъып явун тилеп йыр булан айтагъан бир эсги адат.

²⁸ Закъат – сакъат, нукъсанлы.

²⁹ Гъалиги къумукъ адабият тилде гъ деген гъарп булан башланагъан сёзлер ёкъ. Алякъда къумукъ диалектлерде олай гъарп булан башланагъан сёзлер, гъалиги адабият тилге гёре, къ деген гъарп булан башлана. (Гъ. Оразаев)

Къапул балагъ – къатын балагъ.
Къатынгиши – шайтан иши.
Къагъбаны къазангъаны – безенгени.
Къалай – тилде болмаса къолай.
Къуру къолгъа къуш къонмас.
Къул – къул тюгюл, къуванчлы гюнюнде къувурулгъан – къул.
Къуруну арасында чий де январ.
Къул – къул болмас, яман тувгъан – къул болур.
Къувунлу гюн къувнакълыны айырыр.
Къоркъгъанны гёзюне къош-къош гёрюнюр.
Къонакъ суйген – от ягъар.
Къонакъ итни къуйругъу бутарасында.
Къургъакъ йыл баргъа – пайдасы эки пайгъа.
Къоркъгъанны къоя буса, къоянны къояр эди.
Къыркъ къуйрукълу къысгъааякъ – элни элер элекден.
Къатынны малы къазанда яхшы.
Къошулгъан иш – къошулчан аш.
Къара язбашда къаражибинге сув тюшмес.
Къырда оьсген къылыкълы.
Къыркъ гиши де бир, къынгыр гиши де бир.
Къувут – къувунгъа, чарасыз гюнге.
Къойчусу кёпню къою мурдар оьлюр.
Къонакъны алдындан арты арив.
Къонакъны къолу ачыгъы – ёлу ачыгъы.
Къуру къонакъгъа къуллукъ аз.
Къоргъашын ирисе гюнесув болмас.
Къорлукъсуз – урлукъсуз.
Къаргъа къаргъаны гёзюн чокъумас.
Къолу билген – бал ашар.
Къотанда къой къырылса, къычыв эчки баш болур.
Къойчуну озгъаны – одаман.
Къурулгъан къызны къувуну узакъланмас.
Къуймурну гёзю къайнар, сёзюнден оьзю къайнар.
Къоччакъны къолу алгъасамас, къоркъачны къолу алгъасар.
Къойну деврюкгени токътаса да, адамны деврюкгени токътамас.
Къавгъачыдан къайпанма, сёзсюзден къайпан.
Къолу бар къойчугъа къош тар.
Къолу узун къатын – уйге яхшы болмаса да, мишике яхшы болур.
Къаймагъа да къайыш герек.
Къарт къатындан къабакъны сакъла, къалагъа сув гирмесин.
Къурмач чартламас, къувурагъан чартламаса.

Къалай булан къаяв ёкъ.
Къамучу – атгъа, сёз – бетге.
Къайнашгъан къарнын ачар.
Къазакъны къаныгъагъаны къанлыдыр.
Къайнашгъан – къанын бузар, сабурлу – санын бузар.
Къаймакъ суйсенг, гамиш ал, гамиш булан къамуш ал.
Къырда къулагъы болгъан, уьюнде уяв болур.
Къачакъ яшына гелмес, рагъатда ятып оьлмес.
Къарчыгъа да къанаты булан.
Къырда къомуз, уьйде донгуз.
Къабу ел къап толтурур.
Къырда къыркъ болмагъыз, къайратлы болугъуз.
Къубагъа бакъса – къувукъ тёк, Къырымгъа бакъса – къыргъа
гъайда.
Къызгъанмагъан уьй болмас.
Къамушлу ер – гюмюшлю ер.
Къарагъай узун буса да, оьзеге оьзден тюгюл.
Къаплан да къала болмас, арслансыз иши толмас.
Къаргъышны ерсизи – есине.
Къайсадакъ – къайгъылы гюнде чалышса, душманы булан алышса
– къайсадакъ.
Къаявлудан къат чыгъар, къыршав салса ат чыгъар.
Къатын деген – къатты яв, инангъангъа – адаршав.
Къанлы бусанг, къаз сакъла; кёп болмасанг, аз сакъла.
Къорукъгъа къошун салгъан, къолтугъуна къол сукъмас.
Къую къазгъан – къутулмас, кёпюр салгъан – утулмас.
Къызын тюймеген – тизин тюер.
Къуш къанатындан кире тилемес.
Къардаш бусанг, сабуну башын бек толтур.
Къагъбаны эки тону болур, бирин – оьзю гиер, бирисин –
оьзгеге гийдирир.
Къыйын гёрген тынч гёрер; тез гёрмесе, геч гёрер.

Фи 24 июнь 1939

‘А. Казиев.

*Ажамчадан транслитерация этип
онгаргъан – Гъасан Оразиев*

“Молла Насрутдин” деген спектаклден.
Старшинаны ролюнда Д. Саиднуров

Индекс годовой 63337
Индекс полугодовой 73893

Тангчолпан №4 2016

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке